

FÖLDRAJZ.

Földrajz.

BEVEZETÉS.

A földrajz a föld leírásával foglalkozik. Leírja a tengereket és földrészeket, továbbá a földrészek országait s azoknak hegy- és vízrajzát, politikai felosztását, városait, népességét, közlekedési vonalait, terményeit, éghajlatát stb. A különböző leírások szerint megkülönböztetnek *politikai, kereskedelmi és fizikai földrajzot* stb. *A földrajz megtanulásánál igen szükséges a térképolvasás, vagyis a térképen való tájékozódás.* Csakis így lehet a földrajzi ismereteket elsajátítani, melyekre minden embernek szüksége van és *különösen a katonának*, kinél a helyes tájékozódás a térkép alapján nélkülözhetetlen. Földrajzi ismereteinket nagyon gyarapítja az utazásokból nyert személyes tapasztalat.

Földünk, mely a megszámlálhatatlan óriási égitestek között igen igen szerény helyet foglal el, gömb-alakkal bír. Ezt bizonyítani teljesen felesleges, mikor tudjuk, hogy egy irányban haladva már többször körülhajózták. *Földünk tengelye körül forog.* Tengelye ugyan valóságban nincs, de tényleg úgy forog, mintha középpontján átmenő tengely körül forogna. Tengelye tehát csak képzeleti.

Azon helyeket, hol ezen képzeleti tengely a földgömb felületét éri, *sarkoknak* nevezzük. Az egyik helyet északi sarknak, a másikat déli sarknak hívjuk.

A tengelyre merőlegesen álló síkok a gömbből *párhuzamos köröket* metszenek ki, melyeket *szélességi köröknek* is szokás nevezni. Ezek között a legnagyobbat *egyenlítőnek* nevezzük.

A tengelyen keresztülmenő síkok a földgömbből a *délköröket* metszik ki. Ezek más néven *a hosszúsági körök* s természetesen mind egyenlők. Négy világtáj van: észak, dél, kelet, nyugat. Ha déli 12 órakor a napnak háttal állva arnyékunk irányában nézünk: előttünk van *észak*, hátunk mögött *dél*, balra *nyugszik* a nap, jobbra a nap *kél*.

A függőleges falra akasztott térképen észak mindig felé, dél lefelé, kelet jobbra, nyugat balra keresendő.

A földgömb északi fele az egyenlítő felett, déli fele az egyenlítő alatt van.

Földünkön a víz $\frac{3}{4}$ részben s a szárazföld $\frac{1}{4}$ részben van képviselve.

Összefüggő szárazföldi egységet képez Európa, Ázsia és Afrika. Igaz, hogy a szuezi csatorna megépítése óta Afrikát Ázsiától elválasztották s így most Afrikát is így, mint a negyedik és ötödik világrészt t. i. Amerikát és Ausztráliát köröskörül víz övezi. Az öt világrész közül legnagyobb Ázsia, mely 44 millió km., utána jön Amerika, mely 41 millió km., aztán Afrika, mely 30 millió km., majd Európa, mely 10 millió km., s végül Ausztrália, mely 9 millió km.-négyzet.

A föld felszínének lapos részeit *síknak*, *alföldnek* (pl. a Magyar-Alföld) nevezzük. 200 méternél magasabban fekvő síknak *fensík* a neve. A hegy legalsó része a *hegylába* vagy a *hegytöve*, oldala a *lejtője*, legmagasabban kiemelkedő része a *hegycsúcsa*.

Több hegy együtt véve *hegységet* alkot. Ezek vagy rendetlenül állnak egymás mellett s akkor *hegycsoportoknak* nevezzük őket, vagy láncolatban kapcsolódnak s akkor *hegyláncot* alkotnak.

A hegylánc legmagasabb vonalát *hegygerincnek* nevezük. A hegygerinc horpadását *hegynyeregnek* s a rajta átvezető utat *hágónak* hívjuk. A mély és meredek horpadás *szoros* nevet visel.

Források egyesüléséből *csermely*, ezekből *patak*, patakok egyesüléséből *folyó*, a folyókból *folyam* leszen. A folyam mellékvizeivel *folyamrendszert* alkot. Minden folyón *alsó-*, *közép-* és *felsőfolyást* különböztetünk meg. A felsőfolyás a folyó kezdete.

A *tenger óriási*, összefüggő víztömeg. Vize sós, ihatatlan, mélysége különböző. Van ahol 8000 méter mély, de ilyen magas hegy is van.

A nagy tengert *óceánnak* nevezzük. Az óceánok közül legnagyobb a Nagy vagy Csendes-óceán, utána jön az Atlanti-óceán, majd az Indiai-óceán, végül az Északi- és Déli-jegestenger következik.

Az államok *természetes határai* alatt értjük a hegyeket és vizeket, *politikai határai* alatt az országokat, melyek környezik.

Az *éghajlat* sok mindentől függ. Függ az illető hely növényzetétől, a szelek járásától, hegyek-völgyek váltakozásaitól, a talajtól stb.

Mindazáltal a párhuzamos körök mentén az egész földön köröskörül körülbelül ugyanazon éghajlat található.

Legmelegebb van az egyenlítő mentén. Ez a *forró égöv*, mely az egyenlítőtől északra is, délre is, $23\frac{1}{2}$ foknyira terjed. A forró égöv északi határát *Ráktérítőnek*, déli határát *Baktérítőnek* nevezzük. A rák- és baktérítón túl az *északi és déli sarkkörig az éghajlat mersékelt*. Ilyen a mi éghajlatunk is négy évszakával. A sarkkörön túl vagyis az egyenlítőtől északra és délre $66\frac{1}{2}$ fokot elhagyva, a *hideg égöv* következik.

Európa államai.

Magyarország.

Hazánk területe: 325,000 négyzet-kilométer.

Magyarország Középeurópa déli részén fekszik s majdnem minden oldalról természetes határok védik. A Kárpátok védik északnyugaton, északon, keleten és délkeleten; délen a *Duna* és *Száva*, délnyugaton az *Adriai tenger*. Politikai határai nyugaton, északon és északkeleten: *Ausztria*, keleten és délen *Románia*, délen *Szerbia* és *Bosznia*.

Magyarország 2 részből áll:

1. az anyaországból, melyhez tartozik a szoroson vett Magyarország, Erdély és Fiume város kerületeivel, 2. a társországo kból, hová tartoznak: Horvát-, Szlavon- és Dalmátország.

Magyarország egy nagy medencét alkot, melynek közepén a nagy Alföld, nyugaton a kis Alföld van, szélein pedig dombok és magas hegyek vannak, melyek mind a Kárpátok és Alpokhoz tartoznak.

A Kárpátok hegyrendszeréhez tartoznak:

A) az északnyugati felföldön, 1. Kis-Kárpátok, 2. Magyar-Morva határhegység, 3. Kis-Fáttra, 4. Nagy-Fáttra, 5. Alacsony-Táttra, 6. Magas-Táttra, 7. Osztróvszki-Vepor hegység, 8. Gömör-Szepesi érchegység, 9. Szepes-Sárosi hegyek, 10. Mátra hegység, Bükk- és Cserhát hegység.

B) Északkeleti hegyvidék: 1. Északkeleti határlánc vagy az Erdős-Kárpátok, ezzel párhuzamosan húzódó Vihorlát Gutini hegylánc. 3. Eperjes-Tokaji hegylánc.

C) Délkeleti felföld: 1. Gyergyói havasok, 2. Fogarasi havasok, 3. Hargita és a Persányi hegység, 4. Erdélyi havasok, 5. Nyugoti határláncolat, 6. Apácai hegyek, 7. Oltmelléki, Küküllőközi, Marosmelléki és Szamosmelléki hegyek.

Az Alpok hegyrendszeréhez tartoznak:

A) Dunántúli dombvidék: 1. Osztrák-Stájer határhegység, 2. Bakony, Vértes-Pilis hegység, 3. Pécs-Siklósi hegyek.

B) Dráva és Száva közti vidéken: *Mácsel, Ivancsica, Uszok, Fruska-Góra, Papuk.* C) Tengerpartvidékén: 1. *Kapella*, 2. *Velebit*, 3. *Karszt-hegység.*

Magyarország vizei: Legnagyobb folyó a *Duna*. A Duna amint Dévénynél hazánkba jön, keletnek tart és három ágra szakad. Az északi ág a középső ággal Komáromnál egyesül s a Csallóköz-szigetet alkotja. A déli ág a középső ággal Győrön alul egyesül és az ú. n. Szigetközöt alkotja.

Vácánál a Duna irányt változtat és délnek fordul a Nagy-Alföldre. Ekkor alkotja a Szentendrei, Margit-, Csepel- és Mohácsi szigeteket.

Amint a Drávát felveszi, újra keletnek fordul. Tittel alatt felveszi a Tiszát s délnek tart, majd egyet kanyarodik és a Vaskapunál elhagyja hazánkat. Mellékfolyói, jobbról: *Lajta*, a *Rábcát* és *Marcalt* felvevő *Rába*, *Sárvíz*, *Kapos*, a *Murát* felvevő *Dráva* és az *Unával*, *Kulpával* bővült *Száva*; balpartról: *Morva*, *Vág*, a *Zsitvával* növekvő *Nyitra*, *Garam*, *Ipoly*, *Tisza*, *Temes*, *Karas*, *Néra*, *Cserna* és az *Olt*, mely utóbbi hazánk határán kívül szakad a Dunába. A Tisza mellékvizei, jobbról: *Bodrog*, mely a *Latorca*, *Ung*, *Laborca* és, *Ondova-Topolya* összefolyásából ered, továbbá *Hernád*, *Sajó*, *Eger* és *Zagyva*; balról: a *Visó*, a szabályozott *Kraszna Szamos*, *Berettyó*, a *Sebes*, *Fekete-* és *Fehér-Körösök* egyesüléséből eredő *Körös*, továbbá a *Maros* és a csatornázott *Béga*.

Tavai: a *Balaton*, a *Fertő*, a *Velencei* és *Palicsi* tó. Nevezetes hegyitavaink «a tengerszemek»: a *Csorba*-, *Felka*-, *Halas*-, *Poprádi*-, *Szent Anna-tó* stb. Csatornái a *Ferenc*- és a *Béga*-csatorna, melyek öntözésre és hajózásra egyaránt alkalmasak.

Égalj és termények: Magyarország égalja mérsékelt. Fontos a gabonafélék, kereskedelmi- és takarmánynövények termelése, a szőlő- és gyümölcsstermelés; boraink híresek. A magas hegyek fenyvesekkel vannak borítva, itt az állattenyésztés virágzó. Az ásványországból terem: arany, ezüst, konyhasó, ólom, ón, horgany, kén, szén és antimon. Nevezetesek továbbá Magyarország ásvány- és gyógyforrásai is, mint a mohai, parádi, szántói, bártfai, borszéki, igmánczi vizek, a tusnádi, borszéki, előpataki, kovásznai, herkulesi, buziási, szliácsi, pöstyéni, harkányi, budai fürdők.

Hazánk lakóinak száma körülbelül 20 millió és pedig

| | |
|---------------------|-----------|
| románok | 2.800,000 |
| horvátok és szerbek | 2.700,000 |
| németek | 2.100,000 |
| tótok | 2.000,000 |

| | |
|----------|-----------|
| ruthének | } 900.000 |
| bulgárok | |
| örmények | |
| vendek | |
| cigányok | |
| olaszok | |

Az ország lakosságának fele tehát magyar.

Vallásra nézve legtöbb a róm. és gör. kath. 11.800,000, gör. keleti 2.800,000, református 2.400,000, ágh. hitv. evang. 1.300,000, unitáriusok 68,000, zsidók 850,000, sőt itt-ott nazarenusok és baptisták is vannak. Mindezen nemzetiségeket bármily vallásfelekezetűek legyenek is, ugyanazon jogok illetik, ugyanazon köteleességek terhelik, bárha a vezérszerep és a hatalom, vagyoni, szellemi és politikai téren számárányához illően a magyarság kezében is van.

Ezen a földön, melyet minden nemzetiség édes hazájának nevez, egy nemzet élhet csak és ez a magyar nemzet. Nemzetünk minden tagjainak az összetartásra és egymás szeretetére kell törekedni, beszéljen bár családja körében bármely nyelven, szolgálja bár Istenét akármely vallás szerint; ezt követeli az egyenlőség és e szent föld, mely apáink és nagyapáink csontjait takarja.

Közlekedés.

Fontos kereskedelmi útvonalak a folyók, s ezek között különösen a *Duna*, mely hazánkban végig hajózható. Gőzhajók járnak azonkívül a *Tiszán* Tokajig, a *Maroson* Aradig, a *Dráván*, Légrádig, a *Száván* Sziszekig, a *Béga-csatornán*, *Temesvárig* és a *Ferenc-csatornán* egész hosszában.

Az Alföldet kivéve az egész országban jó közutak vannak, melyek a közlekedést megkönnyítik. Vasúti hálózatunk is igen kiterjedt. Hossza: 16 ezer kilométer. Kül- és belkereskedelmünknek s így vasúti hálózatunknak középpontja Budapest. Innen indulnak a következő vonalak:

1. Budapest ny. p. u. Vác, Párkány-Nána, Érsekújvár, Pozsony, Marchegg, Bécs.
2. Budapest ny. p. u. Érsekújvár, Galánta, Trencsén, Zsolna, Oderberg, Berlin.
3. Budapest k. p. u. Kelenföld, Bicske, Tatatóváros, Komárom, Győr, Királyhida, Bécs.
4. Budapest k. p. u. Dombóvár, Kaposvár, Gyékényes, Zágráb, Károlyváros, Ogulin, Fiume.
5. Budapest k. p. u. Dombóvár, Pécs, Villány, Eszék, Vinkovce, Brod, Serajevo, Mostar.

6. Budapest k. p. u. Rákos, Szolnok, Nagy-Várad, Kolozsvár, Tövis, Brassó, *Bukarest*.

7. Budapest ny. p. u. Cegléd, Nagykörös, Kecskemét, Szeged, Temesvár, Lugos, Karánsebes, Orsova, *Bukarest*.

8. Budapest k. p. u. Fülöpszállás, Kiskörös, Szabadka, Újvidék, Zimony, Belgrád, Nis, *Konstantinápoly*. Ez az úgynevezett *keleti express*, melynek útja: London, Párizs, Straszbürg, Bécs, Budapest, Belgrád, Sófia, Konstantinápoly.

9. Budapest k. p. u. Rákos, Hatvan, Miskolc, Sátoraljaújhely, Munkács, Lawocne, *Lemberg*.

10. Budapest k. p. u. Szolnok, Püspökladány, Debrecen, Szatmár, Máramarossziget, Körösmező, *Stanislaw*.

11. Budapest k. p. u. Hatvan, Salgótarján, Fülek, Losonc, Zólyom, Ruttká, Oderberg, *Berlin*.

Tengeri hajózásunk főhelye: *Fiume*.

Politikai szervezet. Magyarhon alkotmányos királyság. Uralkodója «Magyarország Apostoli Királya», ki a felelős miniszteriummal kormányoz. A 10 tagú miniszteriumot ő nevezi ki s a miniszterium felelős a király tetteiért az országgyűlésnek. Az országgyűlés két házról áll. Az állam polgárai által választott képviselőkből áll az *alsóház*. A főrendiház vagy a *felsőház* ülésein tagjai születési és kinevezési jognál fogva vehetnek részt. Ezenkívül a felsőház tagjai a felekezeti főpapjai.

Közigazgatásilag az ország *megyékre* oszlik, melyeknek legfőbb tisztviselői a kinevezett *főispán* és a választott *alispán*. A megyék *járásokra* vannak felosztva, melyeknek élén áll a *főszolgabíró*. Az önálló *törvényhatósággal* bíró városok főtitisztviselője a *polgármester*. Budapest székesfőváros élén a *főpolgármester* áll.

Hazánk közigazgatási tekintetben 63 megyére van beosztva.

I. A Nagy-Alföld megyéi és városai.

A Nagy-Alföld alakja szabálytalan ötszög. Kétrészre oszlik: ú. m. a Duna-Tisza közére és a Tisza balparti vidékére. Mindkét rész síkját dombok teszik hullámossá. Amazt a *Teleszkai dombok*, emezt a *Kúnhalmok* és a *Nyírség homokbuckái*.

1. *Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye* székhelye *Budapest*. Visegrád, Vác, Kalocsa, Gödöllő, Cegléd, Nagykörös, Kecskemét, Kiskörös, Félegyháza, Kiskúnhalas.
2. *Bács-Bodrog vármegye*, székhelye *Zombor*. Szabadka, Baja, Zenta, Újvidék.

3. *Csongrád vármegye* székhelye *Szentes*. Szeged, Hódmező-Vásárhely, Csongrád.
4. *Csanád vármegye* székhelye *Makó*. Mezőhegyes.
5. *Békés vármegye* székhelye *Gyula*. Békéscsaba, Békés, Szarvas.
6. *Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének* székhelye *Szolnok*. Jászberény, Mezőtúr, Karczag, Kisujszállás.
7. *Hajdu vármegyének* székhelye *Debrecen*.
8. *Szabolcs vármegyének* székhelye *Nyíregyháza*.
9. *Ugocsa vármegyének* székhelye *Nagyszőlős*.
10. *Szatmár vármegyének* székhelye *Nagykároly*. Szatmár-Németi, Nagybánya, Felső- és Kapnikbánya.
11. *Bihár vármegyének* székhelye *Nagy-Várad*. Nagyszalonta, Diószeg.
12. *Arad vármegyének* székhelye *Arad*. Magyarád, Ménes, Világos.
13. *Torontál vármegyének* székhelye *Nagybecskerek*. Nagyikinda, Pancsova.
14. *Temes vármegyének* székhelye *Temesvár*. Versec, Fehértemplom, Buziás-fürdő.

II. A Kis-Alföld megyéi és városai.

15. *Pozsony vármegyének* székhelye *Pozsony*. Dévény, Szentgyörgy, Modor, Nagyszombat.
16. *Moson vármegyének* székhelye *Magyar-Óvár*. Moson.
17. *Győr vármegyének* székhelye *Győr*. Györszentmárton, Pannonhalma.
18. *Komárom vármegyének* székhelye *Komárom*. Tata, Ó-Gyalla, Neszmély, Kisbér.
19. *Esztergom vármegyének* székhelye *Esztergom*.
20. *Sopron vármegyének* székhelye *Sopron*. Ruszt, Csorna, Kismarton.

III. A Dunántul megyéi és városai.

21. *Fejér vármegyének* székhelye *Székesfehérvár*. Moha, Alcsuth, Mór.
22. *Tolna vármegyének* székhelye *Szekszárd*. Dombóvár, Bonyhád, Paks.
23. *Baranya vármegyének* székhelye *Pécs*. Mohács, Villány, Harkány, Siklós.

24. *Somogy vármegyének* székhelye *Kaposvár*.
Szigetvár, Zákány, Ponyód, Curgó.
25. *Zala vármegyének* székhelye *Zalaegerszeg*.
Nagykanizsa, Keszthely, Héviz, Balatonfüred, Tihany,
Sümeg, Csáktornya, Légrad.
26. *Vas vármegyének* székhelye *Szombathely*.
Celldömölk, Szentgotthard, Kőszeg, Tarcsa.
27. *Veszprém vármegyének* székhelye *Veszprém*.
Herend, Pápa, Zirc, Bakonybél, Siófok.

IV. Északnyugati-Felföld megyei és városai.

28. *Nyitra vármegyének* székhelye *Nyitra*.
Érsekújvár, Vágújhely, Pöstyén, Lipótvár, Nagysurány.
29. *Trencsén vármegyének* székhelye *Trencsén*.
Zsolna, Illava, Trencsénteplic, Zayugróc.
30. *Arva vármegyének* székhelye *Alsókubin*.
Trsztena, Árvaváralja.
31. *Liptó vármegyének* székhelye *Liptószentmiklós*.
Rózsahegy, Koritnyica, Lucski.
32. *Turóc vármegyének* székhelye *Turócszentmárton*.
33. *Zólyom vármegyének* székhelye *Besztercebánya*.
Urvölgy, Breznóbánya, Libetbánya, Zólyombrezó, Szliács-
fürdő, Zólyom.
34. *Bars vármegyének* székhelye *Aranyosmaróth*.
Nagyugróc, Körmöcbánya, Léva, Szkleno, Vihnye.
35. *Hont vármegyének* székhelye *Ipolyság*.
Selmechánya, Nagymaros.
36. *Nógrád vármegyének* székhelye *Balassagyarmat*.
Losonc, Gács, Salgótarján.
37. *Heves vármegyének* székhelye *Eger*.
Gyöngyös, Parád, Hatvan.
38. *Borsod vármegyének* székhelye *Miskolc*.
Diósgyőr.
39. *Gömör és Kishont vármegye* székhelye *Rimaszombat*.
Rozsnyó, Dobsina (jégbarlang), Aggtelek (cseppkőbarlang).
40. *Szepes vármegye* székhelye *Lőcse*.
Késmárk, Gölnitzbánya, Igló, Alsótátrafüred.

V. Északkeleti-Felföld megyei és városai.

41. *Sáros vármegyének* székhelye *Eperjes*.
Bártfa, Bártfa-fürdő, Sóvár, Vörösvágás.

42. *Abauj-Torna vármegyének* székhelye *Kassa*.
Ránkfüred, Stósz, Aranyidka, Mecenzéf Jászóvár.
43. *Zemplén vármegyének* székhelye *Sátoraljaújhely*.
Sárospatak, Szerencs, Tokaj.
44. *Ung vármegyének* székhelye *Ungvár*.
Szobránc.
45. *Bereg vármegyének* székhelye *Beregszász*.
Munkács.
46. *Máramaros vármegyének* székhelye *Máramaros-Sziget*.
Szlatina, Rónaszék, Aknasugatag, Huszt.

VI. Délkeleti-Felföld megyei és városai.

47. *Beszterce-Naszód vármegyének* székhelye *Beszterce*.
Óradna, Naszód.
48. *Szolnok-Doboka vármegyének* székhelye *Deés*.
Szamosújvár, Désakna.
49. *Szilágy vármegyének* székhelye *Zilah*.
Szilágysomlyó, Tasnád.
50. *Kolozs vármegyének* székhelye *Kolozsvár*.
Bánffi-Hunyad.
51. *Torda-Aranyos vármegyének* székhelye *Torda*.
52. *Maros-Torda vármegyének* székhelye *Maros-Vásárhely*.
Görgényszentimre, Szászrégen, Szováta (fürdő).
53. *Csik vármegye* székhelye *Csikszereda*.
Gyergyószentmiklós, Tusnád, Borszék.
54. *Udvarhely vármegye* székhelye *Székelyudvarhely*.
55. *Háromszék vármegyének* székhelye *Sepsiszentgyörgy*.
Kézdivásárhely, Kovászna, Málnás, Előpatak.
56. *Brassó vármegyének* székhelye *Brassó*.
57. *Fogaras vármegyének* székhelye *Fogaras*.
58. *Nagy-Küküllő vármegyének* székhelye *Segesvár*.
59. *Kis-Küküllő vármegyének* székhelye *Dicsőszentmárton*.
Erzsébetváros.
60. *Alsó-Fehér vármegyének* székhelye *Nagyenyed*.
Gyulafehérvár, Abrudbánya, Verespatak, Marosújvár, Viz-
akna.
61. *Szeben vármegyének* székhelye *Nagyszeben*.
62. *Hunyad vármegyének* székhelye *Déva*.
Szászváros, Vajdahunyad, Petrozsény, Nagyág, Piski.
63. *Krassó-Szörény vármegyének* székhelye *Lugos*.
Karánsebes, Herkulesfürdő, Oravica, Marillavölgy,
Stajerlak, Anina, Resica, Dognácska, Moldova.
Fiume és kerülete. Fiume és kerülete az ország legdél-

nyugotibb részén az Adriai tenger mellett van. A Karszt-hegység vidékéhez tartozik s így kopár és kietlen. Fiume hazánk fő kikötővárosa. Lakosai nagyjára horvátok. Közigazgatási tekintetben Fiume és kerülete a magyar kormány fenhatósága alatt áll, élén a magyar király által kinevezett kormányzóval.

Magyarország társországai:

Horvát-Szlavonország.

A Dráva, Száva közötti vidék Horvát-Szlavonország, a nyugoti nagyobb része horvátság, keleti kisebb és lapályosabb része Szerémség. Északi és déli részén húzódnak végig az Alpok. Mácsel-, Iváncsica-, Zágrábi hegység. Kalnik- Biló-Papuk hegység. Fruskagóra. A tengerparton a Velebit a két Kapella között. Folyói a Dráva és Száva. A Száva mellékfolyói Lonja, Kulpa és Una. Gyönyörű szépek a Plitvicai tavak, melyek lépcsőzetesen egymás felett fekszenek. A hegyeken mindenütt rengeteg erdőségek vannak. Az égélj melegebb mint a magyar királyságé. A horvátságban főleg horvátok, a Szerémségben szerbek laknak. Foglalkozásuk a föld- és szőlőmivelés, gyümölcsstermelés és állattenyésztés. Horvát-Szlavonország a kereskedelmet, hadügyet és pénzügyet kivéve egyéb ügyeit önmaga intézi. Belső ügyeinek tárgyalására külön tartománygyűlése van, élén a bánnal. A hadügy, pénzügy és kereskedelem irányítása a magyar országgyűléshez tartozik, hová képviselőket küldenek. Horvát-Szlavonországnak nyolc vármegyéje van u. m. Lika-Krbava székhelye *Goszpics*, Modrus-Fiume székhelye *Ogulin*, Zágráb székhelye *Zágráb*, Varasd székhelye *Varasd*, Belovár-Kőrös székhelye *Belovár*, Pozsega székhelye *Pozsega*, Verőce székhelye *Észék* és Szerém székhelye *Vukovár*. Ezutóbbi három Szlavonországot, az előbbi öt Horvátországot képezik.

A *Tengerparti vidék* a Száva és Adriai tenger közt terül el. A Száva és Kulpa közti rész Túrmező, délnyugoti rész a Karszt név alatt ismert fensík. Folyója a Zermanja. Az égélj tikkasztó és gyakori a bóra (szél). Lakói horvátok, foglalkozásuk halászat, kereskedelem és állattenyésztés.

Dalmátország.

Az Adriai tenger mellett, hosszú sáv alakjában terül el Dalmácia. Határai északon a Zermanja folyó, keleten a Dinári alpok. Folyói: Zermanja, Kerka, Csetina, Narenta. Égélja enyhe. Talaja terméketlen. Lakói dalmátok s olaszok, kik hajóépí-

téssel és kereskedéssel foglalkoznak. Szigetek. Az Adriai tenger szigetei közül fontosak: Arbe, Pago, Brassa, Lessina, Melada. Városok: Zára, Dalmácia fővárosa, *Spalato* a hasonló nevű öbölnél, Raguza erősség.

Osztrák császárság.

Az Osztrák-császárság Magyarországtól északnyugotra, északra és északkeletre fekszik öv alakjában. Összesen 14 koronaországra oszlik.

Hegyei: az Alpesek, Szudeták, Kis-Kárpátok. Az Alpesek a Dunától délre emelkednek s az északi Mészköalpok, Központi Alpok s a déli Mészköalpesek csoportjába tartoznak.

1. Északi Mészköalpesek: A Voralbergi, Salzburgi, Felső- és Alsóausztriai Alpesek.

2. A központi láncolatban emelkednek a Bernina, a Magas- és Alacsony-Tauern.

3. A déli Mészköalpesekhez tartoznak: a Tiroli Dolomit hegyek, a Karni Alpesek, a Karavankák és a Juli Alpesek. A Szudeták rendszerhez tartozik a Cseherdő, Érchegeység és Óriás-hegység.

A *Kárpátok* Szilécia, Galicia és Bukovina déli részén vannak.

Folyói: A Fekete tengerhez tartoznak a Duna és a Dnyeszter, a Balti tengerhez a Visztula és Odera. A Német tengerhez az Elba és Rajna, Adriai tengerhez az Ets.

Tavai: Bodeni-, Garda-, Vörthi-, Traun- és Atter-tó.

Égélja igen változó. *Lakói* németek, szlávok, csehek, lengyelek, rutének és vendek.

Vallásuk római kath., gör. kath., gör. kel., prot. és zsidó. *Foglalkozásuk* marhatenyésztés, földmivelés, ipar és kereskedelem. Állami tekintetben a császárság 14 tartományból áll, melyek élén az osztrák császár van. A törvényhozó testület a birodalmi gyűlés és ez is 2 házból, urak- és képviselők házából áll.

Mindamellert, hogy az osztrák-magyar monarchia közös uralkodóval bír, *egymástól teljesen függetlenek*. De a két államnak vannak közös ügyei, melyek elintézésére a közös ministeriumok vannak hivatva. Ezek a közös külügy-, közös hadügy- és közös pénzügyministerium, melyek felelőséggel az országos bizottságnak (delegáció) tartoznak. A delegáció mindkét ország részéről 60—60 tagból áll.

Az osztrák császárság tartományai:

1. *Alsó-Ausztria.* A Duna két oldalán terül el s dombos felföld. Déli részén vannak az alsó-ausztriai Alpések. *Városai:* Bécs (Wien), a császárság fővárosa, virágzó iparral és kereskedéssel, Hainburg, dohánygyár; Bécsújhely (Wiener-Neustadt), hadi akadémia; Baden kénfürdő.

2. *Felső-Ausztria.* Az előbbtől keletre a Duna két partján fekszik. Nyugatra az Inn és vele egyesülő Salzach, keleten az Enns határolja. A tartomány közepén folyik a Traun, melyet Salzkammergútnak neveznek. A Dunától északra van a Cseh erdő déli elágazása.

Városok: Linz, a tartomány fővárosa, gyáripar és kereskedéssel. Ems, Steier, Ischl.

3. *Salzburg.* A Salzach, Felső-Enns és Muravidéken terül el. Fővárosa Salzburg.

4. *Tirol és Vorarlberg.* Főfolyója a Rajna. Fővárosa Innsbruck. Hall, fürdő. Bozen, Trient, Bregenz, kereskedőváros. Merán, gyógyhely.

5. *Karintia.* A Dráva mellett. Fővárosa Klagenfurt. Villach ölbánya.

6. *Stájerország.* Hegyes vidék. Fővárosa Graz. Marburg, Prágerhof vasuti gőcpont, Rohics és Gleichenberg, fürdőhelyek. Mária-Zell.

7. *Krajna.* A Száva felső vidékén terül el. Folyói a Száva és a Kulpa. Fővárosa Laibach. Idria, higanybányával.

8. *Osztrák partvidék.* Ide tartoznak Görz és Gradiska tartomány, *Trieszt, Isztria* félsziget s a hozzátartozó szigetek. Hegyei a Karni és Juli Alpok. Folyói a trieszti öbölbe szakadó Isonzó. Lakosai szlávok, olaszok és németek. Foglalkozásuk földmivelés, ipar, selyemtermelés, halászat, hajóépítés. *Városok:* Trieszt, nagy kikötővel s tengeri kereskedéssel; Görz, Gradiska, Kapo d'Istria, Pola, Abbazia.

9. *Szudetai tartományok.* 1. *Csehország.* Hegyek által van szegélyezve. Hegyei: a Cseh erdő, Érchegység, Homokkő hegység, Szudeták és a Cseh-Morva földhát. *Folyói:* a Moldva. Elba és Éger. Ipara fonó, szövő, fém, üveg, sör, cukor, porcellán és papíráruk gyártása. Fővárosa Prága. *Városai:* Pilsen, Marienbad, Franzensbad, Karlsbad, Teplitz, Josefstadt, Königgrätz, Pardubitz, Reichenberg, Rumburg.

2. *Morvaország.* Hegyei: a Cseh-Morva földhát, Szudeták és a Kárpátok. Folyói a Morva és Odera. Fővárosa Brünn. *Városai:* Olmütz, Iglau.

3. *Szilézia.* Főhelye Troppau.

C) Kárpáti tartományok.

1. *Galícia.* Folyói: Visztula, Dnyeszter, Prút és Szeret. Terményei: rozs, árpa, zab, kukorica, burgonya, kender és len. Hegyeiben konyhasó és köszén terem. Lakosai: lengyelek, oroszok és zsidók. Főhelye Lemberg. *Városai:* Krakkó, Tarnopol, Przemysl (olv. Psemiszl) és Jaroslav.

2. *Bukovina.* Folyói a Pruth és a Szeret. Fővárosa Csernovic.

Bosznia. Magába foglalja Boszniát, Hercegovinát és a Novibazár szandsákokot. Folyói az Unna, Verbász, Boszna, Drina és Narenta. *Városai:* Sarajevo, Banjaluka, Mosztár és Novi-Bazár.

A Balkán-félsziget országai.

I. *Montenegro.* Hegyvidék, tava a Skutari tó. Lakói montenegróiak. Főhelye Cetinje.

II. *Szerbia.* Folyói: a Duna, Száva, Drina, Morava és Timok. Lakosai: szerbek, oláhok és bulgárok. Állami tekintetben Szerbia független királyság, Fővárosa Belgrád, Nis.

III. *Románia.* 3 tartományból áll: 1. Oláhország, 2. Moldvaország, 3. Dobruđa. A lakosok oláhok, de vannak magyarok, zsidók, oroszok és örmények is. Állami tekintetben Románia független királyság. Fővárosa Bukarest. Nagyobb városai: Turn-Severin, Braila, Galac és Jassi.

IV. *Bulgária.* A Duna és Balkán főláncolata közt fekszik. Keleten a Fekete tenger határolja. Lakói bulgárok, Bulgária fejedelemség. Fővárosa Szófia. *Városok:* Nikápoly, Várna.

V. *Kelet-Rumélia.* Bulgáriával egyesített fejedelemség. Folyói: Marica, Arda. Fővárosa Filippopol.

VI. *Európai Törökország.* Határai: keleten a Fekete tenger, nyugaton az Adriai tenger. Hegyes vidék és hegyei a következő medencékre osztják; Trácia, Macedonia és Albánia. Szigete az Egei tengerben Kandia (Krétai). Égalja szelid, talaja termékeny. Állami tekintetben korlátlan hatalmú császárság. A császár az egyházi és világi fő. Fővárosa Konstantinápoly. *Városok:* Drinápoly, Szaloniki és Skutari.

VIII. *Görögország.* A Balkán-félsziget legdélibb részén van. Partjai szakgatottak. Feloszlik: Tessáliára, Hellasra és Peloponezusra. Szigetei: a Joni tengerben a Kikládok és az Egei tengerben a Sporádok. Égalja enyhe és egészséges. Lakói: görögök, albánok, bulgárok. Állami tekintetben alkotmányos királyság. Fővárosa Athen.

Olaszország.

Az Appenini félszigeten terül el. Határai: északon az Alpések, keleten az Adriai és Joni tenger, nyugoton a Tirreni tenger. Északon az Alpok borítják és az egészen végig húzódnak az Appeninek. A két hegy közt fekszik a Lombard-Velencei Alföld. Folyói: Tiber, Ets, Pó. Tavai: Lago Maggiore (olv. Lago Madzsore), Como és Garda.

Szicília, Szardínia, a Földközi tengerben s a hozzátartozó Malta és Gozzó. Égalja enyhe és egészséges. Lakosai olaszok; vallásuk róm. kath. Állami tekintetben független királyság. Fővárosa Róma. Városok: Milano, Velence, Nápoly, Turin, Genua, Firenze, Palermo, Messina.

Spanyolország.

A Pirenei félsziget keleti nagyobb részén van. Határai északon Franciaország (Pirenei hegyek), keleten a Földközi-tenger, délen a Gibraltári szoros, nyugaton Portugália. Legdélibb részét a Gibraltari félsziget alkotja. Magas hegységek szegélyezik, Siera Nevada délen, a Pirenei hegyek északon. Benseje pedig fensík, mely a Kasztíliai válaszhegység által, - és Új-Kasztíliaira oszlik. Folyói: Minho, Duero, Guadiana, Guadalquivir, Tajo, Ebro. Égalja: északon mérsékelt, középben mérsékelt forró, délen forró. Lakói spanyolok. Spanyolország királyság. Fővárosa Madrid. Városai: Valencia, Zaragoza, Barcellona, Sevilla. Gibraltar sziklaerőssége az ango-
loké.

Portugália.

A Pirenei félsziget nyugoti oldalán fekszik. Határai: délen és nyugoton a tenger, északon a Minho, keleten Spanyolország. Hegyei: a Kastíliai hegység folytatását képező: Sierra Estrella és Sierra Cintra. Folyói: Guadiana, Tajo, Duero, Minho. Lakói portugálok. Portugália alkotmányos királyság. Fővárosa Lisszabon.

Franciaország.

Az Atlanti oceán és Földközi tenger közt fekszik. Határai: Spanyolország felé a Pirenei hegység, Olaszország

felé a Nyugoti Alpések, Montblanc, Svájc felé a Jura hegység, Németország felé a Vogézek. Az ország északi partjait az Atlanti oceán, a La-Manche csatorna és a Calais-i (olv. Kálé-i) tengerszoros, a nyugotit pedig a Biskájai tenger mossa. Öblei: a Normandiai, a Lyoni; félszigetei: a Normandiai, Bretagnei (olv. Bretányi) és Provencei (olv. Provánszi) félsziget. Folyói: Szajna, Rhône, Garonne, Loire, (olv. Loár) Szajna csatornái: a Király csatorna, Burgundi és a Napoleon csatorna. Tava a Genfi tó. Szigetei: a Normandiai öbölben a Normann szigetek, a Földközi tengerben Korzika. Égalja szelid. Műiparban versenyezik Angliával. Lakói franciák. Franciaország köztársaság. Fővárosa Páris, a Szajna mellett. Városai: Lyon, Nantes, Brest, Orleans (Orleán), Bordeaux (olv. Bordó), Marseille, Toulon (Tulón). Sèvres porcellángyárrakkal.

Svájc.

Európa legmagasabban fekvő országa. Hegyei: a Központi Alpések, Jura hegység. Fontosabbak: Szent-Gotthard, Leponti és Berni Alpések délen; a Graubündeni Alpések keleten; a Svájci, Unterwaldeni és a Berni Alpések a középső vidéken. Folyói: Rajna, Aar, Rhône. Tavai: a Genfi, Vierwaldstätti, Zürichi és Bodeni tó. Égalja délen enyhe, a magaslatokon már szélsőségek mutatkoznak. Lakói németek, olaszok és franciák. Állami tekintetben Svájc 25 kantonra (megyére) oszlik, melyek együtt szövetséges köztársaságot alkotnak. Fővárosa Bern. Városai: Bazel, Genf, Zürich, Luzern, Schaffhausen, vízeséssel.

Belgium.

Nyugoton a Német tenger mossa, délkeleti részén az Ardennek dombsora emelkedik. Északi és nyugoti része alföld. Folyói: a Maas és Schelde. Lakói: flamandok, vallonok és franciák. Virágzó ipara és kereskedelme. Belgium alkotmányos királyság. Fővárosa Brüsszel.

Hollandia vagy Németalföld.

Németalföld Európa legmélyebben fekvő lapálya; ezért a tenger elöntései ellen gátakkal védik. Folyói: Rajna, Maas és Schelde. Égalja nedves. Lakói hollandok. Fő jövedelmi forrás a kereskedelem. Alkotmányos egyeduralkodó a kormányformája. Fővárosa Hága. Városok: Amsterdam, Rotterdam.

Nagy-Brittania.

Az Atlanti oceánnak 2 nagy és számos kisebb szigetét foglalja magában. A nagyobbik szigeten van: Angolország, Wales és Skótország, a másik Írország. Továbbá a Hebridák, Orkney és Shetland szigetsoportok.

I. *Angolország*, felszíne keleten lapály, nyugoton és északon csekély magasságú hegyek borítják. Hegyei: a Cornwalli, Walesi és Pennini hegyek Angliában és Walesben, a Grampian és Kaledoniai hegyek Skóciában. Alföldjei: az Angol és Skót lapály. Folyói: Themse, Humber, Severn.

II. *Írország*, az előbbinél $2\frac{1}{2}$ -szer kisebb. Belseje síkság. Csatornái: a Nagy- és Királycsatorna.

III. Kisebb szigetek közül Wight, Anglesia, Man szigete Nagy-Britannia déli és nyugoti széléhez fekszenek közel.

IV. Hebridák szigetsoportja, mintegy 300 kisebb sziget. A Shetlandi szigetek az előbbiektől északra fekszenek.

Angolország égalja enyhe, levegője nedves. Az iparban és kereskedelemben minden más államot túlszárnyal. Lakói: angolok, skótok, irek. Angolország alkotmányos királyság. Közigazgatási tekintetben feloszlik: Angol-Skót és Ir királyságokra s a Wales (olv. Welsz) hercegségre; ezek ismét grófságokra. Városok: London a főváros, a föld legnagyobb városa, 7 millió lakossal. Dower, Liverpool, nagy kikötővárosok. Bristol, Manchester, Birmingham nagy gyárvárosok. Edinbourgh: Skócia fővárosa, Glasgow, Aberdeen. — Dublin Írország fővárosa.

Németország.

Határai: nyugoton a Rajna, keleten a Memel folyók. A Központi Alpesektől és a Szudetáktól északra egészen a Német- és Balti tengerig terjed.

Hegyei: 1. *Déli hegycsoport*: Vorarlberg, Bajor Alpések; keleten a Cseh erdő, nyugoton a Fekete erdő és Oden erdő, középen a Sváb- és Frank-Jura emelkedik. Ez utóbbtól délre van a Sváb-Bajor fensík. A Rajna balpartján emelkednek: a Vogézek. 2. *Északi hegycsoport*: Fichtel hegység, Frank és Thüiringi erdő, s ettől északra a Harc hegység. Keleti hegyei: az Érchegység, a Homokkő hegység és a Szudeták.

Folyói: Rajna, Ems, Weser, Elba, Odera, Visztula, Memel és Duna.

Égalja mérsékelt.

Lakói németek, lengyelek, vendek, oroszok és franciák.

Állami tekintetben 26 tartományból álló szövetséges ország, élén a porosz király áll «német császár» címmel.

Városok, a Rajna vidékén: Strassburg, Baden fürdő, Köln, Frankfurt, Stuttgart; a Duna mellékén: Ulm, Regensburg, München Bajorország fővárosa; a Weser mellett: Bréma, Hannover, Braunschweig; az Elba vidékén: Drezda a szász királyság fővárosa, Hamburg, Magdeburg, Lipese; Berlin, a Német birodalom fővárosa; az Odera mellékén: Boroszló, Frankfurt, Posen; Balti tenger mellékén: Kiel, Stettin, Königsberg.

Dánia.

Dánia egészen szigetország. Magában foglalja: a Jüt félsziget északi részét, a dán szigeteket, a Farói szigeteket és Izlandot.

I. *A Jüt félszigetet* a Skagerrák és Kattegát szoros választja el Skandináviától. Felszíne lapos.

II. *A Dán szigetek* főbb tagjai: Seeland, Tünen, Laaland, Langeland. — Dánia égalja nedves.

III. *A Farói szigetek* sziklásak és vulkanikus természetűek.

Városok: Koppenhága, Seeland szigetén, az ország fővárosa; Reikiavik, Izland főhelye.

Svéd- és Norvégország.

Svéd- és Norvégország Skandináv félszigetén terül el. Hosszan nyúlik el a Balti és Atlanti tengerek között. Északon a Jeges tenger, délen a Skagerrák, Kattegát és Szund szoros mossa. Nyugoti és északi partjain számtalan keskeny hasadékából (fjord) szegélyezi. Egész hosszában a Skandináv Alpések emelkednek. Jelentékenyebb folyói: Glommen, Dalfelf; nagyobb tavai: Wenern, Mälör és Wettern. A lakosok nyugoton norvégek, keleten svédek, északon pedig finnek és lappok. Állami tekintetben Svéd- és Norvégország ezelőtt egy közös király fenhatósága alatt állt. Ujabban mindkét állam külön királyságot alkot. Nevezetesebb városok: Svédországban: Stockholm, Norvégiában: Krisztiania és Tromsøe.

Oroszország.

Európa keleti részén terül el. A Fekete tengertől, Kaukázustól és Káspi tótól az északi Jeges tengerig, a Kárpá-

toktól és a Balti tengertől keletre az Ural hegységig és Ural folyóig terjed.

Magában foglalja a roppant terjedelmű Szarmát síkságot. Északnyugoti részén van Finnország.

Folyói: Memel, Dvina, Pecsora, Ural, Volga, Don, Dnyeper, Bug, Dnyeszter, Prut.

Tavai: Ladoga, Onega és Peipusz.

A lakosság igen vegyes. Az uralkodó elem a szláv, kikhez az oroszok, lengyelek és kozákok tartoznak.

Állami tekintetben Oroszország önkényes egyeduralkodó kormányforma alatt áll. Feje a cár.

Városok: Szent-Pétervár, az ország fővárosa; Kiev, Varsó, Odessza, Szmolenszk, Moszkva, Nizsni-Novgorod, Asztrakán, Riga.

Európa általában.

Európa Ázsiától nyugatra fekvő nagy félsziget.

Keletről az Ural-hegység, az Ural folyó és Kaspi tenger; délről a Kaukázus hegység, Feketetenger és Földközi tenger; nyugatról az Atlanti-Oceán; északról az Északi-Jeges tenger határolja.

Kerületét a tengerekbe mélyen benyúló félszigetek s a szárazföldre behatoló öblök igen változatossá teszik.

Az Északi Jegestenger öblei: a Kara- és Fehér tenger; a Pecsora- és Cseszkaja öböl.

Az Atlanti-Oceán részei: az Északi tenger, honnan a Calaisi (olv. Káléi) tengerszoroson át a La-Manche (olv. La-Mans) csatornába; a Skager-Rák, Kattegát, Szund, Nagy és Kis-Belt szorosokon át a Keleti vagy Balti tengerbe juthatunk. Ez utóbbinak három nagy öble nyúlik a szárazföldre: a Rigai-, Finn- és Bottni-öböl.

A La-Manche csatornából a Biskayai öbölbe s a szent György-csatornán át az Ir tengerbe érünk.

Az Atlanti-Oceánból a Földközi tengerbe a Gibraltári szoroson át mehetünk.

A Földközi tenger részei: a Tirrheni-, az Adriai-, a Jóni-, Egei-, Márvány-, Fekete- és Azovi tenger. Az Egei tengerből a Márvány tengerbe a Dardanellák szorosa, a Márvány tengerből a Fekete tengerbe a Bosporus-szoros, a Fekete tengerből az Azovi tengerbe a Kercsi-szoros vezet.

Európa félszigetei: a Pireneusi-, Apennini-, Balkán-, Krim-, Kanin-, Kola-, Skandinavia-, Jüt-, Normandia- és Bretagne (Bretány) félsziget.

Európa szigetei: 1. a Földközi tengerben: a Balearok, Pityuzok, Korzika, Szardínia, Szicília, Malta, Egadok, Lipári, Dalmát, Jóni szigetek, Kréta és a Kikládok szigetcsoportja.

2. Az Atlanti-Oceánban: Izland, Färöer szigetek, Azorok, Brit- és Normann szigetek. Balti tengerben a Dán szigetek.

3. Az Északi-Jeges tengerben: a Vajgács, Novoja-Zemlya, Ferenc József-föld, Magerő és Lofot szigetek.

Hegyek: Európa déli és nyugati része nagyobbára hegyes, északi és északkeleti része inkább lapályos.

Legnagyobb hegységét az Alpok 1300 km. hosszú íve képezi. Az Alpokat Nyugati-, Közép- és Keleti-Alpokra szokás felosztani. A Nyugati-Alpok a Liguri-tengertől a Nagy Szent Bernát hágóig, a Közép-Alpok a Nagy Szent Bernát hágótól a Brenner hágóig, innen a Lajta-hegységig a Keleti-Alpok húzódnak. Az Alpokat nyugaton a Francia középhegység, északon a Német-középhegység s keleten a Kárpátok kuszorúzzák. Az Apennini-félsziget nevét a rajta végig nyúló Apenninektől, a Pireneusi-félsziget a rajta lévő Pireneusoktól, a Balkán-félsziget a rajta elterülő Balkán-hegységtől s Skandináv-félsziget a rajta végig húzódó Skandináv-Alpoktól nyerte. Európában számos kialudt és két még most is működő vulkán (tűzhányóhegy) u. m. a Nápoly közelében lévő Vezuv és Szicília szigetén lévő Etna található.

Alföldek. Összefüggő nagy síkságot képez az orosz Szarmát-síkság, német Germán- és Francia-alföld. Kisebkek: a Nagy- és Kis-Magyaralföld, a román Havas-alföld, a francia Provencei (Provánszi) alföld, az olasz Pósiság és Andalucia (Spanyolországban).

Folyók: a folyók legnagyobb része a Szarmát-síkság déli részén lévő Valdai-dombokból ered.

Északi-Jegestengerbe ömlenek: Pecsora, Mezen, Dvina, Onega.

Keleti tengerbe ömlenek: Neva, Duna, Nyemen, Visztula, Odera, Tornea-, Elf, Indalo-Elf és Dal-Elf.

Északi tengerbe ömlenek: Elbe, Weser, Rajna, Maas (olv. Mőz), Temze és a La Manche csatornába a Szajna.

Az Atlanti-Oceánba ömlenek: Loire (olv. Loár), Garonne, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir.

Földközi tengerbe ömlenek: Ebro, Rhone (Rón) és Arno; Tirrheni tengerbe a Tiber (olaszosan Tevere); az Adriai tengerbe: a Pó és az Ets (olaszosan Adidse); az Egei tengerbe a Vardar, Sztruma, Marica; Fekete tengerbe: Duna, Dnyeszter, Dnyeper; Azovi tengerbe a Don.

Kaspi tengerbe: Volga és Ural.

Tavak. Svédországban: Mälär, Venern, Vettern; Orosz-

országban: Ladoga, Onega és Pejpusz; Olaszországban: Kómó, Garda, Lago-Maggiore; Svájcban: Genfi-, Zürichi- és Vierwaldstetti-tó; német- és osztrák földön: Boden-, Chiem- és Atter-tó, nálunk: Balaton és Fertő. A Kaspi-tó oly nagy, hogy tengernek számítjuk.

Ázsia.

Három oldalról tenger határolja. Nyugaton összefügg Európával. Afrikától a Szezei csatorna választja el,

Szigetei: a Földközi tengerben Cyprus és a Sporádok csoportja; az Indiai oceánban a Lakkadivák, Maledivák, Ceylon, Andamánok, Nikobárok, Nagy- és Kis-Szunda, Molukki és Filippini szigetek, Formosa szigete és a Japáni és Kurulli szigetek.

Hegységei: Taurus, Kaukázus, Libanon, Elbursz, Küenlün, Himalája, Altai és Szajáni hegység, a Szibériai és Ural hegység. Ázsia alföldei: a Chinai, Indiai, Turáni, Szibériai és Mezopotámi alföld.

Nagyobb folyók: Az Ob, Jeniszei, Léna és Kolima. E folyók a Jeges tengerbe ömlenek. A Csendes óceán folyói, az Amur, Hoanghó, Jangszekiang, Szikiang és a Mekong. Az Indiai oceán folyói: az Irvadi, Salven, Menam, Bramaputra, Ganges, Indus. Tavak: a Kaspi tó, Aral tó, Baikal tó, Balkas tó és Holt tó.

Ázsia növényekben, állatokban és ásványokban igen gazdag. A vadállatok nagyon el vannak terjedve.

Ázsia lakosai 3 népfajhoz tartoznak, ezek: a mongolok, malajok és kaukázusiak. A lakosság $\frac{4}{5}$ része pogány. Ilyenek a brahma és buddha hitűek. A külkereskedelem az angolok és franciák kezében van leginkább. A belkereskedelmet pedig a karavánok közvetítik.

Azsiai Törökország.

Ázsia legnyugotibb részén fekszik. Hegységei: a Taurus, Antitaurus, Libanon, továbbá az Elbrusz és Kaukázus hegység nyúlványai. Két nagyobb folyója a Tigris és Eufrat. Ezek között van a Mezopotámi alföld. Lakosai törökök, vallásuk mohamedán. Nevezetesebb városok: Smyrna, Damaszkusz, Erzerum, Beirut, Bagdad és Jeruzsalem.

Arábia.

Török-Ázsiától délkeletre van. Délnyugati része nagyon termékeny, északnyugati rész — a Hedzsász — terméketlen, sivar pusztaság. Termékei közt a kávé, datolya híres. — Nevezetesebb városok: Mekka, Medina, Maszkat. Aden fontos kikötő az angoloké.

Irán.

Határai: Kaspi tenger, Turán északról, keletről Sina és India, délen az Indiai oceán, nyugotról Ázsiai Törökország. Egész Irán egy nagy fensík, mely részint homokos, részint igen termékeny. Fontos állata a kazmir kecske és elterjedt a selyemtenyésztés. Irán feloszlik: Perzsia, Afghanistan és Beludzsisztán-ra. Az elsőnek fővárosa Teherán, a «sah» (fejedelem) székvárosa. Városok: Sirasz, Iszfahan. Afghanistan fővárosa Kabul; Beludzsisztáné Kelat.

Turkesztán.

Nagy részét az oroszok birják, különben több Khánságból áll. Lakói nomád életet élnek és földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak; de el van terjedve a bőripar és selyemtenyésztés is. Kereskedelmük dél felé nincs kifejlődve, de Oroszország felé elég élénk. Városok: Chiva és Bokhara.

Előindia.

Előindia az angoloké. Északi részén a Himalája, a világ legnagyobb hegysége húzódik; Előindia Turkesztántól délkeletre fekszik. Hegységei között legnevezetesebb a Himalája, melynek egyik csúcsa: Mont-Everest (8840 m.) a Föld legmagasabb hegye. A Bramaputra, Ganges és Indus folyók által öntözött síkság a Himalájától délre terül el és Indiának legtermékenyebb része; ettől délre van a Nagy-Dekáni fennsík, melynek keleti és nyugoti részén a Ghats hegység van. A talaj nagyon termékeny. Termékei: mindenféle fűszer, kókusz dió, cukornád, kávé, stb. Otthonos az elefánt, oroszlán, tigris és sok kigyó. Nagymennyiségű kőszén szállítanak a hegységekből, továbbá gyémántot, sőt és petroléumot.

Előindia kereskedelmét nagymértékben emeli a vasúti hálózata. Lakosai hinduk és vallásuk buddha és brahma.

Portugaloknak és franciáknak is vannak itt gyarmataik; de van két független állam is: Nepal és Bután. — Kalkutta, (a «hindu London») az indiai angol gyarmat fővárosa. Kikötők: Bombay és Madras. Városok: Heiderabad, Benaresz és Dehli. — Goá a portugál gyarmat fővárosa és Pondichery a francia gyarmat fővárosa. — Ceylon sziget Előindia déli részén egy rendkívül termékeny sziget. Nagy kávé- és fahéj-termelése van.

Hátsó-India.

Előindiától keletre fekszik. Növény- és állatvilága nagyobb mint Előindiáé; erdeiben rengeteg sok vad van. Ásványai: arany, ezüst, drágakő, vas, réz. Külkereskedelme igen nagy. (Gyapot, rizs, elefántcsont, fűszerek.) Lakosai mongolok és malajok, Buddha és konfucius vallásúak. Hátsóindia feloszlik: *Brit-Birma*, fővárosa Rangun; *Anám-királyság*, fővárosa Hué; *Tonking*, fővárosa Hanoi; *Malakka*, fővárosa Szingapore. Indiához tartoznak a következő szigetek: Szunda, Molukki és Philippini szigetek. Nagy Szunda szigetekhez tartoznak: Szumatra, Jáva, Borneo és Celebesz. Jáva — holland birtok, fővárosa Batávia. — Borneo belseje ismeretlen. Vad népek lakják: a dajakok.

China.

Elő- és Hátsóindiától északra fekszik. Alkotórészei: Az anyaország, Mandzsuria, Mongolország és Tibet. China harmincnégyszer nagyobb, mint Magyarország. Négyezszázmillió lakossal. Hegységei: Jünling, Nanling, Küenlün és az Altaji és Szajani hegység. Külkereskedelme európaiak kezében van. A kormányforma egyeduralmi. Lakói chinaiak, vallásuk buddha és konfucius. Peking az ország fővárosa. Városok: Nanking, Sanghaj, China főkikötője. Hongkong, Kanton.

Japán császárság.

Chinától keletre kerül el. Négy szigeten fekszik: Nippon Szikoku, Kiu-sziu és Jeszó szigeteken. Apró hozzátartozó szigetek északon Kurili, délen Riu-kiu szigetsor és Formoza. Az orosz-japán háború óta Szachalin déli fele szintén a japánoké. A főtermék a rizs, tea és selyem, fontos a szén- és rézbányászata. Ázsia legműveltebb és legéletrevalóbb népe, vallásuk buddha és konfucius. Tokio a főváros, a császár, illetve a mikádó székhelye. Nevezetes kereskedőváros Jokohama. Nevezetes iparváros: Oszaka.

Ázsiai Oroszország.

Nagyrészt alföld, Chinától északra és nyugotra kerül el. Folyói az Ural, Ob, Jenisei. Lakói oroszok. Ázsiai Oroszország északi és keleti része Szibéria, mely gazdag ólom-bányákban. Kereskedelme és ipara nagyon kezdetleges. Ázsiai Oroszország feloszlik Szibériára, Amur vidékre, Kamcsatka, Turkesztánra, Mandzsuria és Kaukáziaira. Szibéria fővárosa Irkuck. Városok: Tobolszk, Tomszk, Turkesztán fővárosa Taskend, élénk kereskedelemmel. — Kaukáziaiban Tiflisz és Baku. Ez utóbbi petróleumforrásokkal.

Afrika.

Az Atlasz hegység vidéke. Itt Marokkó, Algéria, Tunisz tartományok kerülnek el.

Marokkó. Nyugoti részén a tengerrel, keleti részén az Atlasz hegységgel határos. Déli részén homoksvatagok vannak s csak az északi része termékeny föld. A tengerhez közelebb eső vidékeken forróság, az Atlasz-hegységben zord idő van. Főtermékei: árpa, búza, bor, faolaj. Szarvasmarha-, juh- és kecsketenyésztés. A part mentén spongyát és klárist szednek. Lakosai túlnyomólag mohammedánus berberek és arabok; kisebb számban zsidók. Nevezetesebb városai: Marokkó, Fez, a szultán székhelye; Tanger, a gibraltári szoros bejáratánál, az ország főkikötője.

Algéria és Tunisz. Marokkótól keletre, a nagy és kis Atlasz vidékén kerül el. Talaja nagyrészt terméketlen, csak helyenként találhatók oázisok. A dombos partvidék igen termékeny. Terményei és állatai ugyanazok, mint Marokkóban. Iparuk és kereskedelmük csaknem kizárólag európaiak kezében van. Az egész terület francia birtok. Fővárosai: Algír, nagy kikötő és tengeri kereskedés. Lakosainak nagyobb része francia, spanyol és olasz. Tunisz, mely a régi Karthago helyén épült, kevesebb jelentőségű.

A Sirtisz melléke. Ide tartozik a török tartomány Tripolisz. Nagyobb része svatag és terméketlen, csak kisebb részein vannak oázisok és termékeny völgyek. Lakosai berberek. Nevezetesebb Tripolisz, kis város.

A Nilus és Vörös tenger melléke.

Egyiptom. Egyiptom a Nilus alsó völgyén terül el. Főfolyója a Nilus, mely áradásai folytán termékenyíti meg Egyiptom talaját. Éghajlata forró és száraz. Sajátos növényei közül megemlítendő a lotusz és papirusz-sás. Főterméke a pamut, kukorica, búza és köles. Állatvilágából pedig a krokodil, viziló, és ibisz említendők. A lakosok arabok, törökök, koptok és európaiak. A földművelő arabokat felláknak, a pásztorkodókat pedig beduinoknak nevezik. Városai: Kairó, főváros, Afrika legnagyobb városa (600.000 lakos). Közéleben a piramisok hirdetik a régi Egyptom kulturát; Alexandria, élénk tengeri kereskedelemmel, Port-said, a szuezi csatorna északi bejáratánál.

Afrika keleti partvidéke.

Nubia vagy az egyiptomi Szudán délre terül el. Keleti része sivatag. Földje hegyes. Főfolyója a Nilus. Éghajlata forró és száraz. Télen tartós esőzés után a talaj rendkívül termékeny. A növényzete tropikus. Megterem a szágopálma, mézgafa, szenna és indigó. Állatai: elefánt, zsiraf, párduc. Lakosai többnyire nubiaiak, de vannak arabok és négerék is. Fővárosa: Chartum, mely Kairóval vasúttal van összekötve és Dongola.

Abesszínia. Nubiától délre terül el. Önálló ország. Feje a négus. Legnagyobb részét hegyvidék. (Afrikai Svájc.) Folyói az Atbara és Kék Nilus. Éghajlata részben forró, részben enyhe. Talaja termékeny. Lakosai nagyobb részét abesszíniaiak vagy ethiopok. Fővárosa: Addisz-Abba, Gondar és Harrar.

A Felső-Nilus és a Tavak vidéke. Itt vannak Afrika legnagyobb tavai: az Albert-, Viktória, Rudolf- és Stefánia-tó. Folyója a Nilus. A növényzet gazdag, az állattárság is jól van képviselve. Különösen nagy a vadállatok száma. Lakosai nagyjából négerék. Angliához tartozik.

• *A Szomáli félsziget.* Afrika egyetlen nagy félszigete, melynek nyugati része az olasz *Erytrea* gyarmathoz tartozik, északi része pedig az angoloké és a szemközti levő Aden kikötőre fontos. A csekély számú lakosok négerék, szomáliak pásztorkodók.

Német Kelet-Afrika a Zanzibári partvidék. Maga Zanzibár szigete és a hasonló város az angoloké és kikötője az afrikai termékek egyik fő kiviteli helye. A partvidék terraszszerűleg emelkedik és mivel nem igen termékeny, lassan fejlődik.

Kelet-Afrika tovidékei. A partvidéktől nyugatra fensik van, ahol a Tanganyika és Nyasza tavak terülnek el.

Itt vannak Afrika legmagasabb hegyei: Kenia és a Kili-mandzsáró, mely 6010 méter magas.

Mozambik partvidék és a Zambézi melléke a portugáloké. Folyója a Zambézi. Itt van a Moszamba hegység. Lakosai matabelek és négerék. Éghajlata egészségtelen. Városai: Mozambik és Kilimane

Szofala partvidék és a Kalahári puszt. A Zambézitől a Fokföldig terjedő vidék, melynek főfolyója a Limpopo. Lakosai a hottentották, kik az emberi műveltség legalsó fokán állanak. A kalahári puszt nagy sivatag, melynek lakói a damarák. Ezt szintén a portugálok birják.

A Fokföld az angol-afrikai birtok legkiválóbbika. Hozzá tartozik Oranje, Transvaal, a Baruta-, Busnana-Föld és Natal. Hegységei: különösen a keleti részen vannak. Folyói: az Oranje és mellékfolyói. A Fokföld éghajlata egészséges. A földtermékeny, de inkább kedvez az állattenyésztésnek, (szarvasmarha, juh) mint a földművelésnek. A strucentenyésztés virágzó. Igen sok gyémánt és drágakő, arany, ezüstje van. Fővárosa *Cape-Town* (Keptaun) Fokváros kikötő és kereskedelmi város. Port-Elizabeth a Fokföldön. Johannesburg, Pretoria és Kimberley gyémántbányákkal Transvaalban; Oranjenban Bloemfontein, Natalban Durban.

Keletafrikai szigetek.

Madagaszkár. Afrika legnagyobb szigete. Terményei pedig ugyanazok, mint a Fokföld termékei. Kiviteli cikkei az aranypor és sok vágómarha. Lakói: négerék és malajok (hovák), kevés francia. Francia fenhatóság alatt áll. Városa: Antananarivó.

A Komori szigetek. A franciák fenhatósága alatt állanak. Az *Amirante* és *Szeselles* szigetek a franciák és az angolok gyarmatai.

Afrika nyugoti partja.

Alsó-Guinea az Oranje folyótól az egyenlítőig terjed. Sok kisebb-nagyobb folyója van. Legfontosabb és legnagyobb a Kongó. Az éghajlat forró és némely helyen egészségtelen. Földje elég termékeny. Alsó-Guinea egy részét németek, más részét a portugálok, harmadik részét pedig a franciák birják. Nevezetesebb városok: Benguela, Loanda és Loangó.

Felső-Guinea. Partvidék, mely az előbbitől északnyugatra fekszik. Főfolyója a Niger. Nagy részét őserdők borítják és

csak a Szudán határos területe az állattenyésztésre alkalmas. A lakosok nagyobbára négerék. *Liberia* független néger köztársaság. Német birtok *Kamerun* és *Togo*. Angol birtok *Niger melleke* Lagos kikötővel. Van még francia és portugál gyarmat is. Nevezetesebb városai Cape-Coast-Castle és Freetown.

Senegambia. Határos a Szahara sivataggal. Két nagyobb folyója van: a Szenegal és Gambia. A lakosok négerék és az angolok és franciák gyarmatai; Bathurst az angol, St-Louis pedig a francia gyarmat székhelye.

Nyugot-Afrika szigetsoportjai. Afrikai nyugoti szigetei közül nevezetesebbek: a Zöldfoki, Kanári- és Azóvi-szigetek.

A Zöldfoki szigetek s portugálok birtoka; úgy mint Madeira is. A Kanári-szigetek között a legnagyobb Teneriffa. Itt van Ferro szigete is, honnan az első délkört számítják (spanyol birtok). A Madeira sziget lakosai nagyobbára bor- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak.

Közép-Afrika.

Kongó állam. A Kongó folyó medencéjében alakult ez az új állam, mely a belga király védnöksége alatt áll. Az ország belsejében vad törzsek laknak. A Kongó folyó vidékét még jelenleg sem ismerik teljesen s néhány katonai és kereskedelmi telepre szorítkozik az európai kultúra.

Szudán. Szenegambiától keletre terül el. Két részre osztjuk fel: nyugoti és keleti részre. Nyugoti Szudánt a Niger szeli át. Hegysége a Kong. Éghajlata nagyon forró. Lakosai négerék. Nevezetesebb városa: Timbuktu.

Szudánban van a Csád tó, mely körül a nevezetesebb szudáni államok terülnek el: Bornu, Baghirmi és Vadai. Vadaiban van Kukaváros, a karavánok központja.

A *Szahara sivatag*. Óriási területet (körülbelül 15-ször akkora, mint Magyarország) foglal e sivatag. Magas fensik, kopár, száraz, sziklás hegységek, homokbuckák váltakoznak. Rettenetes egyhangúságát csak az oázisok enyhítik. Éghajlata száraz. Eső sohasem esik. A szárazságot fokozza a szánum szél, mely irtózatossá erejével néha egész karavánokat eltemet.

Afrika általános ismertetése.

Afrikát minden oldalról tenger határolja. Északon a Földközi tenger, keleten a Vörös tenger és az Indiai ocean, nyugotról pedig az Atlanti ocean. Külalakjára nézve Afrika szabá-

lyos alakú. Ugyanis partjai nincsenek tengeröblökkel megszakgatva, félszigete pedig csak egy (Szomali) van. Ez okból belseje még ma is a legismeretlenebb valamennyi földrész között. Szigetei közül jelentékenyebbek az Azóvi, Madeira, Kanári, Zöldfoki, Guineai szigetsoportok, továbbá az Ascension és Szt. Ilona szigete az Atlanti oceanban; Madagaszkár, Komori Amirante stb. az Indiai oceanban. Domborzati viszonyát illetőleg északi részét a föld legnagyobb sivatagja, a Szahara foglalja el. Említésre méltó *hegyei* a Nagy- és Kis-Atlasz, az Abessziniai hegyek, a Kénia, Kilimandzsaro és Lupata hegység, továbbá a Fokföldi hegyek délen, a Kameruni és Kong hegység nyugaton. *Vizei* közül legjelentékenyebbek a Nilus, mely a Földközi tengerbe ömlik: a Zambézi és Limpopo, melyek az Indiai oceanba ömlenek; az Oranje, Kongo, Niger, Szenegal és Gambia, melyek az Atlanti oceanba ömlenek. *Tavai*: a Csád tó, Tanganyika, Viktória és Albert tavak. *Afrika* éghajlata igen forró. Két évszakot különböztetünk meg, ú. m. esős és száraz évszakot. Mindegyik félévig tart. Az *éghajlat* a partok közelében egészségtelen, de viszont a belső vidékek a föld legegészségesebb tájékai közé tartoznak. Egyes helyein a növényzet rendkívül buja, más helyen teljesen terméketlen. Állatországai igen gazdag.

Afrika lakóinak számát újabban 170 millióra becsülik. Ezen szám legnagyobb részét a négerék teszik ki. A négeren kívül vannak berberék, mórok, kabylok, koptok, abessziniaiak és szomáliak. Madagaszkár malaji származású lakosok által van benépesítve. A vallások közül leginkább a mohamedán vallás van elterjedve. Ezenkívül általános a négeren közt a fetisimádás (tüzimádók stb).

Afrika országai és tartományai. Marokkó önálló szultánság. Lakóinak száma 8.000.000. Fővárosa Marokkó. — Algír, fővárosa Algír. — Tunisz, fővárosa Tunisz. Tripolisz és Fezzán, fővárosa Tripolisz. Egyiptom, fővárosa Kairó. Nubia, fővárosa, Chartum. Abesszinia, fővárosa Addis-Ababa. Szomál és a Gallák földje. Zanzibár, fővárosa Zanzibár. Madagaszkár, fővárosa Antananarivó. Kongó állam. — Szudán, Szahara, Szenegambia. Libéria a Guineai parton, fővárosa Monrovia. Az angol fokgyarmat fővárosa Kapváros, Oranje fővárosa Bloemfontein. Transvaal fővárosa Johannesburg.

Európa gyarmatai Afrikában.

Az angolok birtoka a Fokföld, Oranje és Transvaal, Zanzibár. Birtoka még Felső-Guinea, Szenegambia és Szomali

egy része. A portugáloké: Angola, Alsó-Guineában, Szofala és Mozambik vidéke, a Zöldfoki és Madera-szigetek s több kis sziget. A spanyoloké a Kanári szigetek. A franciáké Algír, Tunisz, Szenegambia, Madagaszkár. A németeké Kamerun, Togo és a Zanzibári part déli része. Az olaszok birtoka Erytrea, Abesszinia egy része és Szomál keleti partja.

Amerika.

Észak-Amerika.

A sarkvidéki szigetek. A sarkvidéki szigetek közül a legnagyobb Grönland, melynek ismert része a dánok birtokát képezi. Grönlandnak sok szigete van. A sarkvidéki szigetek éghajlata rendkívül hideg, növényzete nagyon szegényes. Az állatvilágot a rénszarvas, jegesmedve, cetek, fókák és sokféle vízimadarak képviselik.

Alaszka. Legnagyobb folyója a Yukon. Számos félszigete közül legfontosabb a Walesi és az Alaszka félsziget. Lakosai északon eszkimók, délen indiánok. Nevezetes szigetei az *Aleut* szigetek.

Kanada. Felosztjuk: 1. Britt-Kolumbiára, 2. a Jeges tenger és Hudson öböl melléke, 3. Labrador félsziget, 4. Szent Lőrinc melletti tartományokra, 5. Uj-Fundlandra. Britt-Kolumbia nevezetesebb folyója Kolumbia. Szigetei közül legkiválóbbak a Sarolta és Vancouver szigetek, rengeteg erdőkel. A Jeges tenger és Hudson öböl melléke igen gazdag tavakban. Jelentékenyebbek a Winnipeg tó, Bival tó, Hód tó, Deer tó, Indián tó, továbbá a Rabszolga- és Nagymedve tó. Folyói közül kiválóbbak a Mackenzie, Rézbánya és Nagy-Halfolyó. A Szt.-Lőrinc melléki tartományokhoz Quebec és Új-Skócia tartozik. Kanada éghajlata zord. Mivelhető földje csak a Szt.-Lőrinc melléki tartományoknak van. Lakosai indiánusok, északon eszkimók, a Szt.-Lőrinc mellékén pedig angolok és franciák, kereskedelemmel és iparral foglalkoznak. Nevezetesebb városai: Montréal, Quebec, Halifax és Szent-Johns.

Az Egyesült-Államok. Ez az óriási köztársaság Kanadától délre terül el. Nevezetesebb hegységei: Nyugaton a *Szikla hegység* óriási hegyláncjai, keleten pedig az *Alleghany hegység*. Az Alleghany hegységben eredő folyók: a *Hudson*, *Delaware* és az *Ohio*. A nagy tavak mellékehez tartozik a *Felső tó*, a *Michigan tó*, *Huron tó*, *Erie tó* és az *Ontario tó*. Legnagyobb folyó északon az öt tó vizét elvezető *Szt.-Lőrinc*.

A Mississippi medencéjét öntöző nagy folyók közül említést érdemelnek: a Mississippi mellékvizein kívül a *Rio Grande del Norte*, a *Kolorado*. A Mississippi mellékvizei az *Ohio*, *Missouri*, *Arkanzas* és *Red-River*. Az Egyesült-Államok éghajlata északon hűvös, délen pedig forró. *Mexikó* környékén az éghajlat rendkívül egészségtelen. Ott a sárgaláz pusztít nagyban. A talajrendkívül termékeny. Terményei: rizs, gyapot, kakao, cukornád, tea, kávé, indigó, kukorica, gabonafélék, hüvelyes vetemények, len, kender, komló. Az erdőkben jaguárok, medvék, farkasok, rókák, hiuzok, csörgőkígyók tanyáznak. Bányászata igen kiterjedt. Az Egyesült-Államok lakosainak a száma 80.000.000. Lakosai legnagyobb részben amerikai angolok, vagy jenkik, de nagyszámmal vannak még németek, irek, franciák, spanyolok, svédek, hollandok, négerok, chinaiak és benszült indiánok és sajnos magyarok is. Foglalkozásuk a földművelés, állattenyésztés, bányászat, ipar és kereskedelem. Az Egyesült-Államok szövetséges köztársaságot alkotnak. A Yankeeknek (olv. Jenki) az európaiakkal szemben nagy előnyük van, mert hidegvérű számítók, mindenben a hasznot keresik és nem is annyira fényűzők, mint az európaiak. Amerikában mindenki egyenlő jogokkal bír és teljes vallás- szabadság uralkodik. Nevezetesebb városok: Washington, a köztársasági elnök székhelye; New-York, Amerika legelső városa, óriási kereskedelemmel; Baltimore, kikötőváros; Philadelphia, az amerikai tudományosság központja, nagy iparváros; Boston, élénk kereskedelemmel; Chicago, óriási kereskedelemmel; Cincinnati, nagy disznókivitellel; St.-Louis és New-Orleans a Mississippi partján; San-Francisco a nyugati parton.

Mexikó. Partja nincs jól tagolva. Félszigetei a Jukatán és a Kaliforniai félsziget. A nyugati oldalon a Szikla hegység tovább folytatódik, melyet itt (sok tűzhányóval) Sierra-Madrenak neveznek. Mexikónak egyetlen nagyobb folyója a határon: a *Rio Grande del Norte*. Az éghajlat általában forró, északon enyhébb. Növényvilága nagyon gazdag. Itt már megteremnek az összes tropikus növények. Fontosak az erdőkben található festék-fák. Ásványa sok van. Sok az arany és ezüst, továbbá érc és vas. Lakosai vegyesek: európaiak, indiánok, kreolok, mesztizek stb. Mexikó szövetséges köztársaság: Nevezetesebb városai: Mexikó, a szövetséges köztársaság fő- és székhelye; Veracruz, kikötőváros; Merida, a Jukatáni félszigeten.

Közép-Amerika. A Mexikótól délre elterülő vidék, mely alakjára Dél-Amerikához hasonlít. Politikailag 5 kis köztársaságra oszlik föl. Ezek: *Guatemala*, *Honduras*, *San-Salvador*, *Nicaragua* és *Costa-Rica*.

Hegyei a Kordillerák, melyek itt is vulkáni természetűek. Jelentékenyebb folyója nincs. Tava a Nicaragua tó. A lakosok indiánok, európaiak, mulattok, mesztizek, kreolok és négerek. Nevezetesebb városok: Costa-Rica, San-Salvador és Guatemala.

Nyugat-India. Az Észak- és Dél-Amerika között, Mexikótól keletre elterülő szigetek Nyugat-India nevet viselnek. Felosztatnak: *Bahama szigetekre*, továbbá a *Kis- és Nagy-Antilla szigetek* csoportjára. A Bahama szigetek mintegy folytatását képezik *Florida félszigetének*. Ezek között van *Guanahani szigete*, mely szigeten kötött ki először Kolumbusz Kristóf. A *Nagy-Antilla szigetcsoportban* van *Häiti, Cuba, Portorico és Jamaika*. E szigetek igen termékenyek. Különösen sok kávé és nagyszerű dohányt termesztenek. A cubai és portoricoi dohány világhírű. A Kis-Antilla szigetcsoport szigetei szintén nagyon termékenyek. Azelőtt a két legjelentékenyebb sziget, ú. m. Cuba és Portorico a spanyoloké volt, jelenleg azonban az amerikai Egyesült-Államok birtokát képezik. Jamaika és a Bahama szigetek az angoloké, Häiti szigetén pedig két néger köztársaság van: San-Domingó és Häiti. Nevezetesebb városok: Havanna, szép város tengeri kikötővel és élénk kereskedelemmel; Port-au-Prince és San-Domingó terménykivitellel. Gyászos nevezetességű *Martinique szigete*, mely a franciák virágzó gyarmata volt, de a rajta lévő Pelé vulkán kitörése alkalmával elpusztult.

Dél-Amerika.

Dél-Amerika északi része. E vidék magában foglalja a Magdolna vidékét, az Orinoko síkságát és a Guayanai fennsíkot. Ez a terület politikailag 3 részre oszlik, ú. m.: *Kolumbia, Venezuela és Guayanára*. A Magdolna folyó vidéke a Kolumbiai Kordilleriák által van befutva, itt vannak a Santa Martha és a Venezuelai hegyek. E vidék főfolyója a Magdolna folyó, melybe a Canea szakad bele. Az *Orinoko* síksága a Magdolna vidékétől keletre terül el. Keleti része nagyon egészségtelen éghajlattal bír. Némely részén óriási erdők vannak. Dél-Amerika egyes tengerparti vidékei ugyan egészségtelenek, de azért a föld termékenysége nagy. Terem itt sok kakaó, kávé, déli-gyümölcs, dohány, gyapot, rizs és cukornád. Guayana 3 részből áll, ú. m. *Britt-, Holland- és Francia-Guayanából*.

Brazília. Brazília óriási köztársaság, amely Dél-Amerikának körülbelül középső részét foglalja el. Természeti viszonyai szerint felosztjuk brazíliai hegyvidékre és *Amazon síkságra*.

Az *Amazon Dél-Amerika nyugoti részén ered* s keleti irányban folyva, beleömlik a tengerbe. Mellékfolyói a *Rio Negro*, továbbá a *Purus, Madeira* és a *Tocantius*. A Brazíliai hegyvidék az Amazontól délre terül el. E hegyek között ered a *San-Francisko és Paraguay*. Brazília általában a forró égöv alá esik, déli része azonban már mérsékelt éghajlatú. A föld igen termékeny. Roppant mennyiségben teremnek itt meg a délvidék speciális növényei. Különös fontossággal bír a kávétermelés, mert Brazília több kávé termel, mint az egész világ. De a brazíliai kávé rossz minőségű. A vadállatok is nagyszámban vannak. A lakosok nagyjából brazíliaiak, de vannak néger, indián és vegyesek. Városai: *Rio de Janeiro* főváros, élénk kereskedelemmel; *Para, Parahibó*, továbbá *Pernambuco és Bahia*, nagyszerű tengeri kikötők nagy forgalommal.

A *La-Plata melléke*. Az előbbtől délre fekszik. Főfolyója a *La-Plata*. Folyói még az *Uruguay, Parana, Paraguay és a Saládo*. Az éghajlat enyhének mondható. Állatai kevés kivétellel ugyanazok, mint Braziliában. E vidék 3 köztársaságot foglal magában. Ezek: *Paraguay*, fővárosa: *Aszuncion*; *Argentina*, fővárosa: *Buenos-Aires*, nagy kereskedelemmel; *Uruguay*, fővárosa: *Montevideo*, élénk kikötővel.

Az *Andesek és a Csendes óceán melléke*. Az északamerikai Cordillerák Dél-Amerikában folytatódnak s itt az Andesek nevét viselik. E hegységekben vannak Dél-Amerika legmagasabb csúcsai, melyek a *Csimboraszó és Kotopakszi* csúcsok. E csúcsok vannak az Ecuadori-Cordillerákban. A szintén itt elterülő *Quitói fennsík* a föld legmagasabb fennsíkja. Peru köztársaságban vannak a Perui Andesek. A Bolíviai Cordillerák között van a *Titicáca tó* és a *Sarolta hegycsúcs*. Végül a Chilei Andesek északi részén fekszik az *Atacama sivatag*. Az Andesek vidékének északi része közel esik az egyenlítőhöz, sőt Ecuador köztársaság az egyenlítőn fekszik. Itt az éghajlat forró. Délfelé azután mérsékelt az éghajlat. A termények az éghajlatnak megfelelnek. Állatai közül fontosabb a láma. A lakosok nagyon különfélék; ezeknek főfoglalkozása az állattenyésztés. Hiresek az itteni *guano telepek*. Politikailag itt 4 köztársaság van: *Ecuador*, fővárosa *Quito*; *Peru*, fővárosa *Lima*; *Sucre*, fővárosa *Bolíviának*; *Valparaiso*, nagy tengeri kereskedelemmel és *Santiago* főváros, *Chileben* fekszenek.

Patagonia és a Tűzföld. Amerika legdélibb része Patagonia és a Tűzföld, már sivatagoknak mondhatók. A lakosok a patagonok. Patagonia Argentína birtokát képezi. A Tűzföld nyugati része pedig Chile birtoka.

Amerika általános összefoglalása.

Amerika földünk nyugati földgömbjét foglalja el. A Panamai földszoros köti össze Észak- és Dél-Amerikát. Észak-Amerika keleti partja, sőt Dél-Amerika keleti partja is jól van tagolva, míg a nyugati partok majdnem tagolatlanok. A nevezetesebb öblök a következők: Hudson, Szt.-Lőrinc, Mexikói, Karaibi, Hondurasi, Amazon, La-Plata, Szt.-Mátyás és Szt.-György öblök.

A nyugoti oldalon a San-Franciskoi, Kaliforniai és Panamai-öblök. Az Északi Jeges tengernek is számos öble van, ezek azonban az év nagy részén be vannak fagyva s így a közlekedési eszközök számát nem nagyobbítják. Amerika legnagyobb félszigetei a következők: a keleti parton Jukatán, Florida, Uj-Skócia és Labrador félszigetek terülnek el, a nyugati parton pedig Kalifornia és Alaszka vannak. Amerikának sok szigete és szigetcsoportja van. A Nagy oceánban levő szigetek: Aleuta csoport, Vancouver, Gallopagos. Juan-Fernandez és Chiloe szigetek. Az Atlanti oceánban levő szigetek: Uj-Fundland, Bermuda és Bahama és szigetek, Nagy- és Kis-Antilla szigetcsoport, végül a Falklandi szigetek és a Tűzföld.

Amerikára jellemző, hogy hegységei, kevés kivétellel, a nyugati részén terülnek el, a keleti részén pedig síkság vonul végig. Egész Amerika nyugati részét befutják a Cordillerák, mely hegységeket Dél-Amerikában Andeseknek hívják. Amerika keleti részén levő hegyei közül nagyobbak: Az Alleghany (olv. Allegéni), Parime és a Brazíliai hegység. Amerikának nagy tavai és folyói vannak. E tavak: a N.-Medve, N.-Rab-szolga, Winnipeg tó; továbbá a Felső, Huron, Michigan, Erie és Ontarió tó a Niagara vizeséssel; a Nagy Sós tó, Nicaragua tó és Dél-Amerikában a Titicáca tó. Folyók: Az északi Jeges-tenger folyói a Nelson és a Mackenzie. Az Atlanti oceán folyói a Szt.-Lőrinc, Mississippi, (Ohio Negró, Dél Norte), Magdolna, Orinocó, (Rio-Negró, Purus, Madeira, Tapajoz és Tocantius), San-Franciscó, La-Plata (Parana, Paraguay, Uruguay és Saladó), Coloradó és a Rió-Negró. A Csendes vagy Nagy-oceánba ömlenek a Coloradó, Columbia és a Jukon.

Amerika éghajlata változatos. A perzselő forróságtól a dermesztő zord hidegig minden éghajlati viszony feltalálható ott. Az egyenlítő vidékén levő magas hegységen is megmarad a hó és a jég. Európa általában melegebb, mint a szélességi körök szerint neki megfelelő Amerika. Ennek oka a Golf áramlatban van. Amerika óriási mennyiségben termel gabo-

nát, dohányt, kávé, kakaót, fűszereket, déli gyümölcsöket, festékfákat stb., továbbá rizst, gyapotot stb. Állata is nagyon sok van. A különféle vadállaton kívül sok a szarvasmarha, juh, ló, stb. Sok továbbá az arany, ezüst, kőszén, petroleum, réz, vas, drágakő, só. Amerika összes lakosainak száma körülbelül 150 millió. Ezek bevándorlottak és bennszülöttek. A bennszülöttek az indiánusok, a bevándorlottak pedig az európaiak és négek. Az európaiak között leginkább az angolok, németek, spanyolok, portugálok, franciák, svédek és dánok vannak képviselve. A bennszülött indiánusok sok helyen még vadul élnek, minthogy 10.000.000-nyian vannak. A négek Amerikába úgy hozattak be. Jelenleg már mindnyájan szabadok. Az eszkimók bennszülöttek, kik az északi vidéken laknak. A chinaiak szorgalmas munkások, kik a hindukkal együtt veszedelmes konkurrencsei az európaiaknak. E lakosság vallása majdnem mindenütt keresztény.

Amerika államai a fővárosokkal.

A) Észak-Amerika.

Britt-Amerika. Részei: Kanada, Gujana, Trinidad, Jamaika és Barbados. Fővárosok: Montreál, Georgetovn. Egyesült-Államok. Fővárosa: Washington (olv. Vesington), Havanna. Mexikó. Fővárosa: Mexikó. Középamerikai országok. Fővárosok: Guatemala, San-Salvador, Comajagua, Leon és San-Jose. Dán birtok Grönland és egy-két kisebb szigetből áll. San-Domingó és Häiti.

B) Dél-Amerika.

Columbia fővárosa Santa fe de Bogota. Venezuela fővárosa Caracas. Holland-Gujana fővárosa Paramaribó. Francia Gujana fővárosa Cajenne. Brazília fővárosa Rió de Janeiró. Ecuador fővárosa Quitó. Peru fővárosa Lima. Bolivia fővárosa Sucre. Chile fővárosa Santiago. Argentína fővárosa Buenos-Ayres. Uruguay fővárosa Montevideo. Paraguay fővárosa Aszuncion.

Ausztrália.

A Csendes oceánban levő, Ázsia és Amerika között elterülő szárazföldet és szigeteit Ausztráliának hívjuk. Feloszlik Melanéziára, Mikronéziára és Polinéziára.

Ausztrália szárazföldje. Partja rosszul tagolt. Egyetlen nagyobb öble van, ú. m. a Carpentariai öböl. Hegységei a *Kék hegyek*, a *Liverpooli hegyek* és az *Ausztráliai alpeselek*. Tavai az *Eyre* és *Amadeus tavak*. Nagyobb folyója a *Murray* és mellékfolyója a *Darling*. Vízben tehát a kontinens nagyon szegény. Ausztrália éghajlata enyhe, némely helyen forró. Növény- és állatvilága egészen más mint a többi világrészen. Itt van az erszényes állatok tulajdonképeni hazája. Ausztrália arany- és ezüsttermelése mesés nagyságú. Ez a mesés aranygazdagság vonzotta ide azelőtt az embereket. A háziállatokat itt az európaiak honosították csak meg. A lakosok bennszülött malájok és bevándorolt európaiak. Az európaiak a tengerpartok mentén laknak többnyire. Foglalkozásuk a szarvasmarhatenyésztés. Ausztrália az újabb időben rohamosan emelkedik a műveltség dolgában is. Jelenleg Ausztrália ismert vidékét az angolok bírják. Nevezetesebb városok: *Sidney*, modern város, élénk kereskedelemmel; *Melbourne*, Ausztrália legnagyobb városa; *Adelaide* Nyugot-Ausztrália fővárosa.

Melanézia. Azokat a szigeteket foglalja magában, melyek Ausztrália körül félkörben húzódnak. E szigetek: Tasmánia, Új-Zeeland, Új-Guinea, a Salamon, Új-Hebridák, a Louisiádok, Új-Mecklenburg, Új-Pommeránia, Új-Kaledoniák, a Fidsi szigetek. Új-Zeeland két szigetét egymástól a Cook szoros különíti el. Földje termékeny. Itt található a taró sás és banán növény, melyből a manillakender készül. Új-Guinea belsejét hazánkfia *Biró Lajos* tüzetesen átkutatta s igen becses etnográfiai gyűjteménnyel gyarapította múzeumunkat. A szigeten a pápuák laknak, kik sokban hasonlítanak a malájokhoz.

Mikronézia. Ide tartoznak azok a többnyire korallképződésű szigetek, amelyek Melanéziától északra fekszenek. A Marschall és Karolina szigeteket is ide sorozzák.

Polinézia. A Mikronéziától keletre levő szigeteket Polinéziának hívjuk. Itt van a Szamoa, Tonga és Szandvich szigetesoport. E szigetesoportok részint önállóak, részint pedig az angolok, németek és spanyolok birtokában vannak.

A *Déli sarkvidék.* Ausztráliától délre terül el. E vidékről még nem tudunk annyit sem, mint az északi sarkról. Sok sziget van Ausztráliától messze délre, mely szigetek lakatlanok s rajtuk a roppant hidegség miatt az állatoknak sincs semmi nyoma.

TÖRTÉNELEM.

Világtörténelem.

BEVEZETÉS.

A történelem nem hagyomákkal és mondákkal, hanem a valóban megtörtént fontos eseményekkel foglalkozik.

A történelem vagy részleges, azaz nemzeti, vagy egyetemes.

Az egyetemes vagy világtörténelem három korszakra oszlik, ú. m.: ó-, közép- és újkorra. Az ó-kor a legrégebb időktől a nyugat-római birodalom bukásáig: 476-ig tart. A középkor 476-tól 1492-ig: Amerika felfedezéséig terjed. Az újkor 1492-től a mai napig tart.

Időszámítás.

Krisztus születése képezi a mostani időszámításnak a kiinduló pontját. Ettől kezdve az éveket, mifelénk számítva, a Krisztus után 1, 2, 3, 4, stb. 1908-nak mondjuk, míg Krisztus születése előtti eseményeket szintén csak Krisztus születésétől számítjuk visszafelé. Például Krisztus születése előtti 256-ik évtől a mostani évig, 1907-ig 2163 év, Krisztus előtti 127-ik évtől csak 2034 év telt el. Tehát Krisztus előtt (Kr. e.) 256 hamarabb volt, mint Kr. e. 127.

Őskor.

Arról a korról, midőn még az emberek ruhátlanul barlangokban éltek, midőn még a tüzet sem ismerték s a munkához nem értettek; midőn még házi állataik sem voltak s csak a vadaknak nyers húsával, gyökerekkel és gyümölccsel táplálkoztak; midőn értelmes beszéd helyett csak hangokat hallattak: a föld rétegeiben eltemetett csontok, kő-, bronz- és vas-eszközök regélnek s ezt a kort *őskornak* hívjuk.

Az őskor három részre oszlik, ú. m.: kő-, bronz- és vaskorszakra, aszerint, amint az emberek kezdetben kőből, majd később bronzból s végül vasból készítették eszközeiket és fegyvereiket.

A tüzet csak a bronzkorszakban ismerték meg az emberek. A vaskorszak pedig már részben a történelmi időkbe esik.

Emberfajok.

A koponya, a bőr színe és a nyelv alapján hét emberfajt különböztetünk meg s ezek között legnevezetesebb a *Földközilengeri faj*. E fajhoz tartoznak: a *hámi*, a *sémi* és az *indogermán* népek.

A hámi népek között a legkiválóbbak az *egyiptomiak* voltak.

A sémi népek között híresek az Ázsia délnyugati részén lakó *asszírok*, *babiloniak*, *föníciaiak*, *arabok* és *zsidók*. Itt támadt az Egyisten-ség fogalma.

Az indogermán népekhez tartoznak Ázsiában az *induk* és *perzsák*, Európában a *görögök*, *rómaiak*, *kelták*, *germánok*, *szlávok* és a *román népek* (olaszok, franciák, spanyolok, románok).

Hajdan ezek mind Ázsiában laktak s egy nyelvet beszéltek: a szánszkrit nyelvet.

Mi magyarok a *mongolfajhoz* tartozunk, a hová tartoznak a *chinaiak*, *japánok* és *törökök* is.

Európa őslakói elpusztultak vagy beolvadtak más népekbe, csak a Pireneusok tövében lakó *baszkok* maradtak fenn.

Ó-kor.

A hámi faj.

Egyiptom a Nilus völgyében Kr. e. 4000 körül alakult s három részre oszlott, Alsó-, Közép- és Felső-Egyiptomra. Alsó-Egyiptom legnevezetesebb városa *Alexandria*, Közép-Egyiptomé *Memfisz*, melyet Egyiptom első királya, *Menes*, fővárosnak tett meg. Utódai közül nevezetes gulaépítő királyok: *Khufu*, *Khafra* és *Menkera*.

Egyiptomba Kr. e. 2100 körül Elő-Ázsia vad pásztor-népei, a hikszoszok törtek be s 500 évig zsarnokoskodtak, míg végre az egyiptomiak kiszorították őket. Ekkor élte Egyiptom fénykorát.

673-ban Kr. e. az asszír királyok uralma alá került.

525-ben Kr. e. *Kambizes* perzsa király foglalta el 332-ben pedig Kr. e. *Nagy Sándor* birtokába jutott. Ekkor épült *Alexandria*. Végül 30-ban Kr. e. a rómaiak hóditották meg. Az egyiptomiak építésben, szobrászatban kitűnőek voltak. Írásuk a *képirás* volt. Kiváló építményeik *Memfiszben* és *Kairó* mellett láthatók, hol a *piramisok*, *szfinksz-szobrok* és *obeliszkek* nagy számmal vannak. Vallásuk a természet-imádás volt. Legfőbb isteneik: a *Rah* és *Ammon*, a nap istenségei, a lélek túlvilági ítélő bírása *Ozirisz*.

A sémi faj.

Babilonia az *Eufrát* és *Tigris* folyók között terült el. Babilonia őslakói a szumirok voltak, kik ural-altáji származásuknál fogva velünk magyarokkal rokonságban voltak. Ezekről vették át s fejlesztették tovább a sémi eredetű babiloniaiak műveltségüket. A babiloniak magas műveltségét tanúsítják építményeik. Foglalkoztak a csillagászattal, s mint kiváló kereskedők a súly és mérték feltalálói voltak. Írásuk az ékirás volt. Főistenök a nap volt s ezt *Bálnak* nevezték. Kr. e. 1200 körül *Babilonia Asszír*ia főhatalma alá került.

A hagyomány azt tartja, hogy Asszíria csodás szépségű, óriási fővárosát *Ninivét*, *Ninusz király* és vitéz neje *Szemiramisz* alapították.

Az asszír királyok vad hóditók voltak.

I. és *II. Tiglath-Pilesszár* adófizetőkké tették Elő-Ázsia népeit, köztük a zsidókat és föníciaiakat is.

Szalmanasszár fogságba hurcolta a zsidókat.

Asszárhaddon Egyiptomot hóditotta meg (673 Kr. e.).

606-ban *Babilonia* Mediával szövetkezve Asszíriat legyőzte.

Nabukodonosszor új-babiloniai király, *Juda* országának véget vetett, elfoglalta Elő-Ázsiát.

Halála után birodalma hanyatlott s 538-ban *Cyrusz perzsa király* elfoglalta.

A *hinduk* Elő-India őslakói. Építészetük bámulatos. Hitték a lélekvándorlásban. Főisteneik a *Bráma*, *Visnu* és *Sziva*. *Buddha* új vallást alapított, mely szerint a világ semmiből lett és semmivé fog válni. Az emberek egyenlők, a kasztrendszernek nincs semmi alapja. A lélek a halál után nem vezet el, hanem megsemmisül. Mindenkinnek kötelessége a jótékonyság és felebaráti szeretet gyakorlása. Ezt a vallást *Buddha* (magyarul *Bölcs*) Kr. e. a hatodik században alapította.

A *főniciek* kiváló hajósok és gyarmatosok. Legvirágzóbb gyarmatuk Karthagó volt Észak-Afrikában. Kiválóan értettek az üvegyártáshoz. Feltalálói voltak az *Ábécé* nek és biborfestésnek. Isteneik: *Baal*, *Asztarte* és *Moloh*, akiknek emberáldozatokat is hoztak.

A *perzsák*, kik Ázsia belsejében laktak, a *médekkel* éltek. Eleinte a médek uralkodtak a perzsák felett, később pedig a perzsák a médek felett. Ez történt *Cyrus* fellépésekor (549). *Cyrus* világbirodalmat alapított. Utóda, *Kambizesz* (529), Egyiptomot is meghódította. *Dáriusz* (52) a roppant birodalmat szervezte és *satrapiákra* osztotta. *Dáriusz* a görög gyarmatokat is le akarta igázni, miért a görögök fellázadtak s kifejlődött a nagy görög-perzsa háború. *Dáriusz* utódja *Xerxesz* is folytatta a háborút, de végre is a görögök győztek. Ettől fogva pusztult a nagy perzsa birodalom. 330 körül Kr. e. Nagy Sándor elfoglalta. A perzsák vallását Zoroaszter alapította. *Ormuzd* volt a jó isten, *Ahriman* a gonosz Isten. Hittek a túlvilágban.

Görögök története.

Görögország északi, közép és déli részre oszlott. Észak-Görögország *Epirusz* és *Tesszáliából*, Közép-Görögországban leghíresebb állam Attika volt. Déli Görögországot *Peloponézusnak* nevezték, itt volt a híres lakónia.

A *görögök* vallása a természetimádás volt. Főistenök: *Zeusz*. Ennek felesége *Hera*. Ezenkívül a költészet istene *Apolló*, a háborúé *Aresz*, a tudományé *Pallasz Athéne*.

Likurgosz.

Lakóniának, melynek fővárosa *Spárta* volt, *Likurgosz* (880 körül Kr. e.) adott törvényeket. Ezek szerint két király a mellékrendelt 28 tagú tanáccsal (geruzia) uralkodott, de minden közügy a *népgyűlés* elé került, melyen minden 30 éves, feddhetetlen életű spártai polgár tartozott résztvenni. Itt döntöttek még a háború és béke felett is. A nemes spártai ember csak katonáskodással foglalkozhatott, egyéb foglalkozás a *körüllakóké* és a rabszolgáké (helóták) volt. Az ifjúság testi nevelésére *Likurgosz* nagy gondot fordított. Ha a megszületett gyermek nem volt egészséges, a *Tajgetosz*-hegyről ledobták, mert úgysem lehetett volna katona. Az egészséges gyermekeket 7 éves koruktól állami nevelőintézetekben tanították. *Likurgosz* honfitársait megeskettette, hogy törvényeit

nem változtatják meg, míg utazásából vissza nem jön. Elment s nem tért vissza többé, még hamvait is a tengerbe szóratta.

Spárta kitünően szervezett katonai erejével csakhamar hatalma alá hajtotta a többi peloponézusi államot: *Messzenet*, *Argolist* stb.

Szólon.

Athénében az arkonok alatt a nép eladósodott s börtönben vagy rabszolgaságban sínylődött. A nép írott törvényeket követelt. *Drakon* írt is törvényeket, de ezek roppant szigorúak voltak. Ekkor lépett föl *Szólon*, a hét görög bölcs egyike.

Athénének *Szólon* adott alkotmányt. *Szólon* törvényei a szegényeket különösen védik, mert tiltják az adósoknak a bebörtönözését, vagy rabszolgául való eladását. Az egész polgárságot négy osztályba osztja vagyon szerint. A gazdagoknak több jogot adott, de több kötelességet is rótt rájuk. A kormányzást a 9 arkonra bizza, de mellékük 400 tagú tanácsot ad. A közügyeket ő is a népgyűlés elé viszi. A nagyobb bűnügyekben az areopagosz éjnek idején ítélkezett, míg a kisebb pörökben a heliaszták törvényszéke mondott ítéletet. Ellentétben *Likurgossal*, kötelezővé teszi, hogy minden athénei polgár a katonai tudományokon kívül valami mesterséget vagy művészetet tanuljon. A gyermeket nem az állam, hanem a szülők nevelik.

A görög-perzsa háborúk.

A görög-perzsa háború oka az, hogy a perzsák el akarják foglalni a kis-ázsiai görög gyarmatokat, de *Athéne* nem engedi. *Dáriusz* perzsa király megharagszik e miatt és vejét, *Mardoniuszt* 492-ben a görögök ellen küldi. Ez a sereg azonban *Athosz*-hegynél elpusztult. 490-ben Kr. e. *Mardoniusz* újra Görögországban terem a *Marathon* mezején. Az athéneiek hős vezére, *Miltiádesz*, az ő 10,000 emberével *Mardoniusz* 100,000 emberét megveri. Örök dicsősége a görög hazaszeretettek! *Bebizonyult*, hogy egy számra nézve kicsiny, de nyelvéhez, szokásaihoz, vérellátott ősi földjéhez és szabadságához hűen ragaszkodó nép tizszerte többet ér, mint a szolgálathoz szoktatott s fejedelme nagyravágysáért kényszerűségből harcoló, óriási tömeg.

Ez az első ütközet ezen hadjáratban. Természetesen a görögök tudták, hogy a perzsák e veszteséget meg fogják boszulni. Készülődtek is újabb harcra. Nem volt azonban a

görögökben egyetértés. A nagyobbik rész a híres, nagyravágyó *Themisztokleszt* pártolta, ki azt állította, hogy a perzsákat hajóhad szervezése által bírják legkönnyebben visszaszorítani. A kisebb rész a szerény *Arisztidesz* mellett fogott, ki szárazföldi hadsereget akart szervezni. De mivel pártja nem olyan nagy, mint *Themisztokleszé*, számúzi őt a görögök többsége. Eközben *Dáriusz* meghalt s utóda *Xerxesz* jött a trónra. Iszonyú hadsereggel indult a görögök ellen. Ő a tengeri hadsereg vezére, *Mardoniusz* pedig a szárazföldi hadsereget vezeti. *Mardoniusznak* a dicső *Leonidász*, hős spártai király a *Termopilei* szorosnál útját állja kisdud seregével s oly vitézül küzd, hogyha egy áruló görög: *Efiáleszt* a háta mögé nem vezeti a perzsákat, csodát fog művelni, de így hősies halált hal, hogy örök példát adjon honfitársainak a hazaszeretetre és a kötelesség teljesítésére. Spárta hős fiainak emlékére e helyen később egy kőből való oroszlánt állított ezen felirattal: «Vándor! add hírül Spártának, hogy engedelmeskedvén a haza törvényeinek, holtan itt fekszünk.»

A hazaáruló *Efiáleszt* agyonverték.

Mardoniusz előzönlí az egész görög hont s tüzzel-vassal pusztít. A görögök sietve menekülnek *Themisztoklesznek* a *szalamiszi* öbölben levő hajóhadára. *Themisztoklesz* becsalogatja *Xerxesz* óriási hajóit a szűk öbölbe s ott tönkre teszi. (480 szept. 20.)

Most a görögök *Arisztideszt* visszahívják száműzetéséből s megbízzák szárazföldi hadsereg szervezésével. *Arisztidesz* gyors kézzel sereget teremt és *Platea* város mellett *Mardoniuszt* legyőzi (479). Most már a görögök támadnak s harminc évi küzdelem után a perzsákat kiűzik Görögországból.

Athén fénykora.

Periklesz. (444—431.)

A görög perzsa háborúban *Athéne* küzd folyton az első sorokban. A mikor a béke helyreáll, a görög államok között *Athéne* virágozik leginkább. *Athéne* vezérlő férfja most a híres *Periklesz*. Az eddigi arisztokratikus köztársaságot (a gazdagoknak Szólon több jogot adott, mint a szegényeknek) demokratikus (népuralmi) köztársasággá változtatta. Ő a többi görög államot *Athéne* köré sorakoztatja s a *hegemóniát* (főhatalmat) *Athénének* megszerzi. *Athénét* erős falakkal veszi körül, hogy a belül épült templomokat, szobrokat s más remekműveket ellenség keze könnyen ne érinthesse. (Thezeusz

temploma, Odeion színház.) Az ő idejében ugyanis a görög műveltség, művészet és irodalom fénykorát éli. Ekkor szerepelnek *Ajszkhilosz*, *Szofoklesz*, *Euripidesz* drámaírók, *Herodotosz* és *Thukididesz* történetírók *Fidiász* világhírű szobrász; *Anaxagorász* bölcselelő és mások.

Peloponézusi háború.

Athénének ezen tündöklését *Spárta* megirigyli s megtámadja *Athénét*. Ebből származik az úgynevezett *peloponézusi* háború, melyet, mivel görög harcol görög ellen, testvérharcnak is hívják. Az athéneiek vezére, *Periklesz*, könnyen visszaveri az ellenség támadását, de kiüt a pestis és *Periklesz* is áldozata lesz. Elkeseredetten tovább folyik a harc, békét is kötnek, de megint tovább harcolnak. *Lizander* spártai vezér végre felülkerekedik s az athéneieket *Egoszpotamosz* mellett megveri (404). Az athéneiek így a hegemóniát elvesztették, de függetlenségüket *Trazibulusz* megmentette (403). Vesztére volt Spártának a hegemónia megszerzése, u. i. dőlőfősen, elbizakodottan bánván a többi államokkal, azok *Thébe* híres fiainak, *Epaminondasz* és *Pelopidásznak* vezérlete alatt *Spártát* megtámadták s *Leuktra* mellett legyőzték (371). Így a hegemónia *Spártától* *Thébére* szállt. De *Thébe* sem tündöklött soká. Görögország ekkor már rohamos hanyatlásnak indult. Becsület és tisztesség kiveszett a görögök szívéből s öngyilkosként rohantak a Macedonia felől jövő ár habjaiba.

Görög mondák és szokások.

A görögök legrégebb koráról énekesek daloltak. Dalaik az úgynevezett *hősmondák* voltak. Ezek közül nevezetesebbek az *Argonauták*, a *trójai háború*, *Heraklesz* és *Orfeusz-féle* mondák.

1. *Athamasz* királynak volt két gyermeke: *Frikszusz* és *Helle*. Miután anyjuk *Nefele* meghalt, atyjok újra megnősült. A mostoha rosszul bánt a gyermekekkel, úgy hogy ezek egy aranygyapjas koson elmenekültek hazulról. Midőn egy tenger-szoros fölött szálltak, *Helle* lezuhant a vízbe. Azóta azt a szorost *Helleszpontusznak* nevezik. *Frikszusz* *Kolhiszba* ért s ott a kost az isteneknek áldozá, míg gyapját *Ajetesz* királynak ajándékozá, aki ezt sárkánnyal őrizteté. *Jázon* vállalkozott az aranygyapjú visszaszerzésére. A görög hősök *Argo* nevű hajón el is mentek és a gyapjat szerencsésen vissza is szerezték. (*Argo* nevű hajóról *Jázont* és társait *Argonauták*nak hívták.)

2. A trójai háborút *Homérosz*, a görögök utólérhetetlen költője, *Iliász* című művében éneklí meg. A monda igen bonyodalmas.

3. *Heraklesz* 12 hőstette miatt a félistenek közé soroltatott. Ezen hőstetteket tárgyalja a Heraklesz-féle monda.

4. *Orfeusz* oly kiváló énekes és lantos volt, hogy dalára a vadállatok megszelidültek s a kövek sirtak.

A görög szokások közül legkiválóbbak a *delfi orákulum* és az *olimpiai játékok*.

1. Delfiben *Pithia* nevű papnő Apolló segítségével kétértelmű mondákban adta jövendöléseit a görögöknek.

2. *Elisz* tartomány *Olimpia* nevű városában tartották négyévenként a játékokat. Öt napig tartottak. Minden állam részt vett benne. S a ki nyertes lett, nagy diadallal ünnepeztetett.

Macedonok.

II. *Fülöp* látva a görögök züllését, idejét látta Macedonia határait a görögök birodalmával kibővíteni. Sorra megvette a görög férfiakat. Hiába beszélt a világhírű szónok, *Demoszthenesz*, a görögök eladták hazájukat és Fülöp 338-ban Kr. e. elfoglalta Görögországot.

II. Fülöp fia, *Nagy Sándor* (336—323), kit a nagy bölcselő, *Arisztótelesz*, Szokrátesz tanítványa tanított, a felkelő görögök mozgalmát leverte. Nagy Sándor az ó-kor Napoleona. Terve volt az egész ismert világ felett uralkodni. Oly birodalom volt az ideálja, melyben egy szokás és egy nyelv uralkodik. Elfoglalta egész Kis-Ázsiát, Egyiptomot, hol Alexandria városát alapította.

Ezután a perzsák roppant birodalmát foglalta el s már az Indus folyóig jutott, de ott katonái fellázadtak s így a további hódítások meghiúsultak. Nagy ember volt valóban Nagy Sándor, katonái imádták. 323-ban 32 éves korában meghalt. Hódításai mellett kitűnt Nagy Sándor azzal is, hogy kereskedelmi utakat, kikötőket, városokat alapított. A műveltséget minden módon terjeszteni igyekezett. Halála után birodalma is hanyatlott.

Rómaiak története.

Róma alapítása és a királyság.

Rómát a monda szerint Romulusz alapította. Mivel a város lakossága kis számú volt, Rómát menedékhelynek nyilvánította. Sokan jöttek már Rómába, de csak üldözött

férfiak. Hogy nőket szerezzenek, ünnepélyt hirdettek. Sokan jöttek a szabin nők az ünnepélyre. Mikor az ünnep javában folyt, a rómaiak a szabin nőket elrabolták. Romulusz király utódai voltak *Numa-Pompiliusz*, *Tullusz-Hosztiliusz*, *Ankusz-Márciusz*, *Tarkvinusz-Priszkusz*, *Szerviusz-Tulliusz*, ki a polgárokat vagyonuk szerint hat osztályra osztotta. Arisztokracia uralma. (Szólon arisztokratikus köztársasága.) *Tarkvinusz-Szuperbusz* volt az utolsó király, büszkesége miatt őt 509-ben Kr. e. elűzték s így a *királyság megszűnt*.

Köztársaság.

A *királyságot a köztársaság váltotta fel*. A köztársaság élén a két konzul állott. Mellettük még a prétorok, cenzorok, kvesztorok szerepeltek.

A konzulokat egy évre választották. Számuk 2. Havonként felváltva kormányoztak. Ma köztársasági elnököknek hívánk őket.

Cenzorok vagyonbecslők és erkölcsbírák voltak.

Prétorok a bírói hatalmat gyakorolták.

Kvesztorok az adókat kezelték.

A közügyekben a *népgyűlésen* határoztak.

A népgyűlés határozatait azonban a *szénátusz* felülbírálta: elfogadta, vagy elvetette.

Alig alakult meg a köztársaság, midőn az elűzött Tarkvinusz király *Juniusz-Brutusz* és *Tarkvinusz-Kollatinusz* konzulok ellen összeesküvést szított, hogy újra a hatalomra juthasson. Brutusznak, a konzulnak két fia szintén az összeesküvők között volt. Midőn azonban az összeesküvés felfedeztetett, Brutusz elrettentő példaképen, saját fiait is kivégeztette.

Tarkvinusz azonban tovább is nyugtalankodott, de minden eredmény nélkül.

Komoly belső bajok ütötték fel a köztársaságban fejöket. Patriciuszok (az előkelők) a plebejusokat (a nép) elnyomták. Midőn a nép megunt a sok nyomorgatást, ott hagyta Rómát és kivonult a *szent hegyre*. *Menéniusz Agrippa* azonban a gyomorról és a végtagokról szóló meséjével visszatérésre bírta őket.

Ekkor kapta a nép az ő védőit, a vétó (tiltakozó) joggal felruházott, személyükben szent és sérthetetlen néptribunokat, kik addig harcoltak a patriciusokkal, míg végre a teljes jogegyenlőséget kivívták. A vétójog abban állott, hogy a néptribunok a szenátusz tanácskozásait a nyitott ajtókon kívül meghallgathatták, s ha ott a népre nézve sérelmes határoza-

tokat akartak hozni, a néptribunok *tiltakozása* esetén a határozatok törvényerőre nem emelkedhettek.

367-ben Kr. e. érték el a teljes jogegyenlőséget, midőn Liciniusz Sztóló és Szextusz Lateranusz néptribunok indítványára beiktatták a törvénybe, hogy 1. az *ager publikusz*-ból (közlegelő) 500 holdnál többet senki sem bírhat, 2. az adósság részletenkint fizethető, 3. hogy a két konzul közül az egyik mindig plebejusz legyen, 4. hogy a patriciusok és plebejuszok törvényes házasságot köthetnek.

A világbirodalom megalapítása.

A rómaiak a köztársaság idejében kezdik meg a nagyhatalmi állásuk megalapítását. 50 évig tartó háborúban tönkre teszik a *Szamnítokat* és elfoglalják földjüket. Terjeszkedésük közben *Tarentum* várost is el akarják foglalni, de a megrémült tarentumiak *Pyrrhuszt*, *Epiruszt* (Felső-Görögországban) vitéz királyát hívják segítségül. Így keletkezett a *Pyrrhusz elleni háború*. Pyrrhusz kétszer győz egymásután, egyszer *Heraklea*, másodszer *Aszkulum* mellett; de *Beneventum* mellett 275-ben Kr. e. legyőzik, s így Tarentum is a rómaiaké lett. A világbirodalom megalapítása a *pún háborúkkal* kezdődik. Az *első pún háború* Kr. e. 246—241-ig tartott. Ezen háború oka az volt, hogy Afrika északi részén lévő *Karthágó* lakói, kik az egész Földközi-tengeren uralkodtak, *Sziciliát* akarták elfoglalni. Ám *Messzina* lakói a rómaikhoz fordultak segítségért. A rómaiak a segítséget örömmel megadták. Kezdetben változó szerencsével folyt a harc, de mikor a rómaiak *Duiliusz* vezérletével hajóhadat szerveznek, a szerencse nekik kedvez. Később megint a karthágóiak győztek s a becsületes *Reguluszt*, a rómaiak vezérét, halálra ítélik. A háború azonban mégis a rómaiak győzelmével végződött s Szicília rómaiak tartománya (provinciája) lett.

A *második pún háború* 218—201-ig tartott. A karthágóiak vezére a lángeszű *Hannibál* volt, ki a *Pireneuszi* hegyeken és az *Alpokon* át *Itáliában* termett és a *Ticinusz* folyónál, majd *Trébiánál*, de legjobban *Kanné* városnál csúfosan megverte a rómaiakat. Állítólag 70,000 római maradt a csatatéren.

Hannibál most a helyett, hogy tovább üldözte volna őket, *Kapuába* vonult fáradt hadseregével téli szállásra. Ezalatt a rómaiak összeszedték erejüket és *Szicipió* vezérlete alatt megtámadták Karthágót. Ekkor Hannibált hazahívták szülőföldjére. Hannibál hamarosan otthon termett, de *Záma*

város mellett Szicipió tönkre tette. Hannibál görög földre menekült s ott megmérgezte magát.

A *harmadik pún háború* csak három évig tartott (149—146). A karthágóiak ugyan vitézül harcoltak, de *ifjabb Szicipió* városukat 146-ban Kr. e. földig lerombolta. Karthágó így a rómaiaké lett.

Míg a harmadik pún háború tartott, a rómaiak a görögöket is legyőzték és *Ahája* néven Görögországot római tartománnyá tették 146-ban Kr. e. Ebben az időben foglalták el Spanyolország déli részét és Galliát (a mostani Franciaország) is, sőt Egyiptom is függő viszonyba került Rómával.

A Grachusok.

Mialatt a római fegyverek így mindenütt győznek, a köztársaságot belső bajok emésztik. A gazdagok a szegényeket újra elnyomták, különösen a rabszolgákkal bántak zsarnoki módon. Ezen szerencsétlen páriák sorsán több jobb érzésű ember megindult és ezek élén állottak a *Grachus* testvérek. Ők elhatározták, hogy a rabszolgákat felszabadítják, de sajnos, megjárták. Az idősebbiket 300 emberével felkoncolták, az ifjabb, hogy bátyja sorsát elkerülje, öngyilkos lett.

Máriusz és Szulla.

A *Grachus* testvérek után *Máriusz* lett a nép védelmezője. Ő, mint kitünő hadvezér, legyőzte *Jugurthát*, *Numidia* királyát, a *cimbereket* és *teutonokat*, kik mind a római birodalmat fenyegették. Majd fellázkodtak a *szövetségesek*, de *Máriusz* és *Szulla* legyőzték őket. Most pedig a *polgárháború* tört ki, mert a gazdagok *Szullát*, a nép pedig *Máriuszt* óhajtották fővezérnek. Hol egyik párt kerekedik fölül, hol a másik és a római a rómaiak folyton gyilkolja.

Pompejusz.

Míg a polgárháború tart, a legyőzött népek sorra feláznak és ugyancsak nehéz dolga van *Pompejusznak*, míg keleten és nyugaton rendet tud teremteni. *Hiszpániában* (Spanyolország) *Szertoriusz*, Ázsiában *Mitridatesz* lázadt fel Róma ellen. *Szertoriusz* *Hiszpániában* külön köztársaságot alapított. Sok római sereget megvert. Pompejusz is nyolc évi tusa után tudta csak legyőzni (80—72 Kr. e.) s Hiszpániát Rómához visszacsatolni.

Ezután a tengeri rablók ellen küldték Pompéjusz. Ugyanis ezen vakmerő kalózok a Rómában folyó belvillongások alatt az egész tengert magukévá tették s mindenütt fosztogattak. Pompéjusz három hónap alatt szétverte a kalózokat. Most *Mithridateszt*, kivel *Lukullusz* nem bírt, kellett Pompéjusznak megfékezni. Megfelelt Pompéjusz itt is küldetésének, mert Kr. e. 64-ben Mithridateszt teljesen leverte és Kis-Ázsiát rendezvén, roppant zsákmánnyal visszatér Rómába.

Az első triumvirátus.

Ennyi érdem után Pompéjusz biztosan számíthatott a főhatalomra és bár a nép örömrivalgással fogadta, a gazdagok elfordultak tőle. Ekkor *Pompéjusz Juliusz Cézárral* és *Krassusszal* szövetkezik a főhatalom elnyerése végett s Kr. e. 60-ban megalkotják az *első triumvirátust*. Felosztottak maguknak a nagy római birodalmat. Pompéjusz Itáliát és Afrikát, Krassusz keletet, Cézár az északot kapja. Cézár meghódítja Galliát. Midőn Pompéjusz látta Cézár hatalmát, féltetni kezdte a sajátját és Cézár ellensége lett. Cézár emiatt Pompéjuszot megtámadta és *Farzalusznál* 48-ban megverte. Mivel Krassusz már hamarabb meghalt, Cézár egymaga uralkodik, s bár bölcsen uralkodik, hiúsága elragadja. Császár akart lenni és emiatt 44-ben Kr. e. március 15-én a tanács-teremben meggyilkolják. Gyilkosai között van nevelt fia, *Brutusz* is.

A második triumvirátus.

Cézár halála után megalakult a *második triumvirátus* melynek tagjai *Antoniusz*, *Lepidusz* és *Oktáviánusz*.

A triumvirek a köztársaság hiveit üldözték, részint Cézár megöletéseért, de jobban a saját hatalmuk megszilárdításáért. A polgárháború ütötte fel ismét véres fejét. Nem kíméltek senkit, még a híres szónokot, *Cicerót* sem, pedig őt a Katalina-féle összeesküvés leleplezése után a «haza atyja» címmel illették. Cézár gyilkosai *Brutusz* és *Kassziusszal* az élükön Macedoniában várták a triumvirek támadását. *Filippinél* Kr. e. 42-ben történt az összeütközés. A triumvireké lett a diadal. *Brutusz* kardjába dőlt. A triumvirek megosztottak a hatalmon. De Oktáviánusz egyedül óhajtotta a hatalmat birni. *Lepidusztól* hamar megszabadult. *Antoniuszba* azért kötött, mert az *Kleopatrát*, a csodaszép egyiptomi királynőt azáltal akarta megnyerni, hogy gyermekeinek egész országokat ajánlódokozott. Oktáviánusz emiatt *Antoniuszt* a haza ellenségének nyilvánította, megtámadta s *Akciüm* mellett 31-ben Kr. e.

legyőzte. Fényes diadalmenetben tért vissza Rómába Oktáviánusz s magát örökös imperátorrá választatta. Felvette az *Augusztusz* nevet.

A császárság.

Augusztusz az első római császár Kr. e. 31-től Kr. u. 14-ig uralkodott. Az ő idejében született Krisztus. Augusztusz meghagyja a köztársaság formáját, de konzulok, prétorok és cenzorok stb. főhivatalok csak a császár díszére maradtak fenn. Tulajdonképen minden Augusztusz akarata szerint történik. Birodalmát, melyet Tiberiusz és Drukusz a mostani Svájccal, Tirollal, Horvátországgal s a mi Dunántúlunkkal szaporították, egységesen igyekezett monarchiává szervezni. Állandó hadsereget tartott.

Augusztusz uralma különben áldásos volt. A tudomány, a művészet, ipar és kereskedelem alatta felvirágzott. Az ő idejében élnek *Vergiliusz*, *Horáciusz* költők, *Liviusz* történetíró és sok más világhírű férfiú. Rómát gyönyörű templomokkal, fürdőkkel, palotákkal díszíti fel, szóval az ő ideje ugyanaz, mint a görögök történetében Periklesz kora.

Augusztusz utódai az első században kegyetlen zsarnokok. Ilyen *Tiberiusz*, *Kaligula*, *Klaudiusz*, *Néró*, ki különösen a keresztények válogatott kínzásában találja örömét. *Vespázianusz* és *Titusz* után a kegyetlen *Domiciánusz* uralkodott. A második században a császárok bölcs és jó emberek. Ilyen *Nerva*, *Trajánusz* és *Hadriánusz*, *Antoniusz* és *Auréliusz*. A harmadik században ismét kegyetlen uralkodók vannak, mint *Szeverusz*, *Diokléciánusz*, ki a keresztényeket szintén különös örömmel üldözte. A negyedik században élt *Nagy Konstantin* császár, ki nevéből *Bizáncot Konstantinápolynak* nevezte el. A keresztény vallást államvallássá tette. *Nagy Teodoziusz* birodalmát két részre osztotta, ú. m.: keleti és nyugati részre. A keleti részt *Arkádiusz*nak és a nyugati részt *Honoriusz*nak adta. A nyugat-római birodalom romlottsága, erkölcstelensége a nagy erővel elötörő germán népeknek és más, a népvándorlásban szereplő népeknek nem bírt ellenállani, 476-ban Kr. u. megszűnt. A kelet-római császárság (más néven a görög császárság) 1229-ig még fenmaradt.

Ezzel végződik az ó-kor.

A rómaiak vallása.

A rómaiak alapján természetimádó népek voltak. Volt istene a földnek, fűnek, gabonának, fáknak, vetemények-

nek stb. Voltak jó és rossz szellemeik. Természetes, hogy érintkezvén a meghódított népekkel, megismerték azoknak kultúráját s így nemcsak a költészetben, művészetekben igyekeztek a műveltebbeknek nyomában haladni, hanem isteneiket is átvették. Különösen a görögök voltak a rómaiakra művelődés és vallás szempontjából óriási hatással. A görögök Zeuszából Jupiter, Herából Júnó, Pallasz Athénéből Minerva lett stb. Nemzeti istenök a Marsz, a háború isteni. Számos papi testületük volt, ú. m.: pontifexek, augurok, hauruszpexek, stb. testülete. A szent tüzet pedig a veszta szüzek őrizték.

Középkor.

476—1492.

A népvándorlás.

A középkor a népvándorlással kezdődik. A népvándorlásban szereplő népek a húnok, a *germánok*, *keleti góthok*, a *nyugati góthok*, *vandalok*, *longobárdok*, *alánok*, *burgundok* és valamennyi között a leghatalmasabbak a *frankok*. Sok vérengzés és pusztítás után hosszabb vagy rövidebb ideig tartó államokat alapítottak.

A régi germánok.

A germánok, mint a többi indogermán népek ismeretlen időben és körülmények között vándoroltak be Közép-Európába. Nem is erről a vándorlásról van itt szó, hanem arról, mely a már itt virágzásban élő indogermán nemzetek államaikat felforgatta, megsemmisítette s helyökbe új határokkal, új szokásokkal és erkölcsökkel új államokat létesített. Az indogermán népek elhelyezkedését, államaikat a görögök és rómaiak történetéből ismerjük.

Csak Közép-Európa germán népeiről nem esett szó, kiknek balfelől a kelták, jobbfelől a szlávok voltak a szomszédjaik. A régi germánok magas és erős termetű, szőke hajú, kék szemű faj voltak, kik mindennél többre becsülték a vadászattal és harci étellel járó szabadságot s megvetették a békés foglalkozásokat. Családi életük tiszta. Egynejűségben éltek.

Törzsekre oszolva külön-külön határoztak holdtölte alkalomával a háború vagy béke felett.

Főistenök *Wotan*. A napról azt tartották, hogy az *Wotan* szeme. *Wotan* fia *Donar*, ki veres szakállából fújja a villá-

mokat. A hősök lelkét a *Walküriák* (harci szüzek) viszik a *Walhallába*.

Kr. u. a III. században belátták, hogy az erőt az egyesülés adja. A törzsek szövetséget alkottak. Így szövetkeztek: a Majna alsó vidékén élő *frankok*, a Rajna és Elba között élő *szászok*, a Fekete-tenger környékére vonuló *góthok* és a déli Németországban élő *allemannok*.

A húnok.

Kr. u. 375-ben, a *hún* nép a Volga mögül ellenállhatatlan erővel tört a szomszédos germánokra. Felzavarta a művelt s műveletlen világot egész a tengerekig. A húnok, miután a Volga és Don vidékén lakó *alánokat* legyőzték, a *keleti* és *nyugati gótokra* vetették magukat. Az előbbieket végkép levertek, míg az utóbbiak egy része a Kárpátokba menekült, más részük pedig a római császártól kért befogadtatást. Ezek után a húnok letelepedtek a Volga és Al-Duna között. Az itt lakó népeket adófizetőjükké tették s a szomszédos római birodalmat folyton háborgatták. 434-ben *Attila* lépett a trónra s ekkor lettek csak igazán félelmetessé. Ő a törzsfőnökök hatalmát eltörölte s a hún népeket egyesítette. Bátyja *Buda* megöletése után egységes ország alapításához fogott. Igen nagy hadvezér volt, bátor és kegyetlen, miért is «Isten ostorának» nevezték.

Midőn a belviszályokat megszüntette, a keleti, majd a nyugoti római birodalom ellen fordult, félmilliónyi seregével, melyben *húnok*, *gótok*, *gepidák*, *burgundok* s más germán népek is voltak. 451-ben *Galliára* tört; *Attila* a *katalauni* mezőn találkozott a rómaiak vezérével *Aeciusszal*, kire *III. Valentinián* császár a fővezérséget bízta. Itt szenvedte *Attila* első vereségét. *Aeciusz* seregében voltak a nyugoti gótok és a *frankok*. A háború után a nyugoti góthok elvesztvén királyukat, *Teodorikot*, visszatértek hazájukba. *Attila* Pannoniába ment seregével. 452-ben *Attila* Itáliára tört s miután *Akviléját* lerombolta, a *Pó síkságot* tönkretette, Rómának tartott. Seregében azonban ragályos betegség ütött ki. Ezenkívül *I. Leó pápa* becses ajándékokkal lepte meg. Visszatért tehát avval a szándékkal, hogy a következő évben újra kezdi itáliai hadjáratát. Azonban ezt nem érte meg, mert még 453 telén hirtelen meghalt. Fiai alatt felbomlott a nagy birodalom. A meghódított népek fellázadtak. *Dengesics* és *Irnák* a húnok maradványait visszavitték a Fekete-tenger vidékére, míg *Ellák* a csatában esett el. A nagy birodalom romjain a *gepidák* és a *keleti gótok* alapítottak új országokat.

Frankok.

Az V. században foglalták el Galliát. Több részre oszlott országuk. Eleinte törzsek szerint éltek. Leghatalmasabb királyuk Klodvig 500 körül az északon lakó frank törzseket egyesítette s az egész régi Galliát hatalma alá terelte. Majd kiterjesztette hatalmát a *burgundokra* is s az *allemannok* erejét is megtörte. Rheimsban megkeresztelkedett, mire a többi frank is megtért. Halála előtt az országot 4 fia között felosztotta. A fiuk apjuk kegyetlenségét örökölték lángesze nélkül. Az erkölcsi sülyedés Brunhilda és Fredegunda királynők alatt volt a legnagyobb s a gyakori osztozkodások miatt a királyi tekintély is egyre sülyedt.

Keleti és nyugoti gótok.

A *keleti gótok* Attila halála után telepedtek le Pannoniában. Királyuk *Nagy Theodorik* elfoglalta *Itáliát* és *Illíriát*, sőt a dunai tartományokat is birodalmához csatolta; azt akarta, hogy a rómaiak ne idegen zsarnoknak, de rómainak tekintsék őt. Azonban a rómaiak a konstantinápolyi császárral összeesküdtek. Ezen körülmény igen elkeserítette Theodorikot és sok kegyetlenségre ragadta. 555-ben az országot végkép elfoglalták a keletrómaiak és görögök. — A *nyugoti gótokat*, miután a húnok elől megmenekültek, *Valens* római császár telepítette le birodalmába. A római tisztviselők fosztogatásai miatt azonban fellázadtak s a csatában, 378-ban maga Valens is elesett. Utóda *Theodozius* hosszasan alkudozások után helyreállította a békét s mint szövetségeseket telepítette őket *Moesiába*. Halála után 395-ben a birodalom: *nyugoti és keleti birodalomra szakadt*. Theodozius halála után a gótok fejedelme *Alarich* feldúlta Görögországot. Ellenfele *Stilicho* római vezér halála után Itália nagyrészt is elfoglalta. Ekkor Afrikába akart törni, de időközben meghalt. A *Buzen tó* medrében temették el s hogy senki se tudja, hol fekszik, a temetést végző rabszolgákat megölték.

A vandalok.

A vandalok 429-ben Spanyolországon át Afrikába keltek át. Itt Karthagó vidékén államot alapítottak. Mindenütt pusztítottak, öltek, raboltak. Rómát is feldúlták. Ezért vandalizmus alatt a célnélküli pusztítást értjük. Uralmuknak *Justianus* római császárnak *Belizár* nevű vezére vetett véget.

Angolszászok.

V. század közepe táján jutottak Britanniába. A szigetlakók ugyanis nem bírtak ellentállni a barbár *piktek*- és *skótoknak* s ezért a *jütlandi* félszigeten lakó *angolszászokat* hívták segítségül, kik Hengiszt és Horza vezérek alatt elűzték a pikteket. Britannia nagyobb részét azonban megtartották magoknak s azon 7 királyságot alapítottak. A brittek egy része Bretagneba vándorolt, másrészüket a Wales-hegység közé menekült.

Longobardok.

568-ban nyomultak Itáliába. *Alboin* igen kegyetlen volt, kényszerítette nejét Rosamundát, hogy atyja koponyájából igyék. Neje ekkor halálos bosszút forralt Alboin ellen s 573-ban megölette. Halála után Autharisz alatt az erkölcsök lazultak. Theodolinda királynő meg akarta őket téríteni, miért Gergely pápa Krisztus keresztjének egy vasszegével ajándékozta meg. Theodolinda ezt aranyba foglalva, a koronájára csináltatta. A longobárd királyság csak 200 évig állott fenn.

A germán népek hatása.

A germánok a nyugotrómai birodalom területén alapítottak független államokat, hol többnyire elrómaisodott kulturát találtak. Műveltség dolgában nem versenyezhettek velük s törvényeiken és szokásaikon kívül nyelvüket is meghagyták. Később a győzők és legyőzöttek eltanulva egymás nyelvét, rokonságba léptek. Nagy Gergely pápa elrendelte a latin istentiszteletet, s így a tudósok és papok megtanulták a latin nyelvet. Így a győzők és legyőzöttek nyelvéből új román nyelvek fejlődtek: francia, spanyol, portugál, olasz, román, oláh. A germánok tehát nemcsak új országokat, de új nyelveket is alkottak. Nagyban terjedt köztük a katolikus vallás is. Felvették a frankokon kívül a longobardok és az angolszászok is. Szent Bonifác a VIII. század elején térítette meg Közép-Németországot. A pápa tekintélye is egyre nőtt s egyházi kérdésekben az ő szava döntött. A műveltségnek azonban sok szép emléket tettek tönkre, különösen a vandalok. Nagy Theodorik ellenben megvédelmezte a régi mesterműveket s így a művelődés is gyökeret vert. A papok és szerzetesek olvasgatták a régi görög és római remekírókat s önálló munkákat is készítettek. De ezen irodalmi működés még csak meg sem közelítette a régi klasszikusokét.

Jusztinián.

A népvándorlás a nagy római birodalomnak csupán keleti felét hagyta érintetlenül, mely leghatalmasabb volt Jusztinián (527—565) császár alatt. Belizár és Narzesz kelet-római vezérek, N. Theodorik halála után visszafoglalták Itáliát a góthoktól. A vandálok tartományait 535-ben szintén visszafoglalták. Jusztinián házakat, palotákat építtetett, ilyen a Szofia-templom. Összegyűjtötte a törvényeket «Corpus Juris Civilis»-ben (olv. Korpusz Jurisz Civilisz). Halála után a római birodalom ismét felbomlott, még vallás tekintetében is Kelet- és Nyugotrómai birodalomra. Keletrómai birodalom keresztényei a konstantinápolyi patriárkának engedelmességek. Ezek a görögkeletiek. A nyugotrómaiak fejüknek a pápát ismerték el: róm. katolikusok.

A frankok.

A pápa tekintélye emelkedett. Róma a görög hatalom alól felmentetett. Midőn a longobardok Rómát el akarták foglalni, a pápa a frankokhoz fordult segítségért. A frankok királyai helyett a májordomuszok (háznagyok, udvarnagyok) uralkodtak. *Pipin* (Karoling) győzelmes harcok után 687-ben kivívta az egyetlen májordomuszságot. Pipint fia *Martell Károly* követte (711—741). Zakariás pápa kedvelte a Karolingokat és megengedte, hogy Martell Károly fia *Kis Pipin* III. Childerich királyt kolostorba csukhassa és ő a királyi címet felvegye. Hálából Kis Pipin a pápát a longobardok ellen megvédte és középítályai birtokát a pápának adta. Ezen adomány az Egyházi állam alapja.

Nagy Károly.

Nagy Károly, Kis Pipin fia, a frankok legnagyobb királya 768-ban lépett trónra. Első háborúját a longobardok ellen viselte, mert Desiderius megtámadta a pápát Rómában. Nagy Károly leverte őket és birtokukat a frank birodalomhoz csatolta. Ekkor szünt meg 774-ben a Longobard birodalom Itáliában. A szászokkal 33 esztendeig háborúskodott s 11 hadjáratot vezetett ellenük, míg végre megadták magukat. Ekkor a kereszténységre térítette őket. Legvéresebb harcát az avarok ellen küzdötte. 4 hadjáratot vezetett ellenük s gyűrűsáncokat bevéve, 801-ben végét vetett uralmuknak. Harcolt még a Spanyolországban lakó *arabokkal*. Nagy Károly 800-ban helyreállította a nyugotrómai császárságot. IV, Leó pápa

ugyanis 799-ben Rómába hívta, hogy az ellene kitört mozgalmat lecsendesítse. Ő visszaállította a pápa tekintélyét, miért ez viszont 800-ban karácsony napján *római császárrá koronázta*. A császár a nyugoti kereszténység feje. Az egyházi és világi nagyhatalmak meghallgatásával uralkodik. Évente kétizben birodalmi gyűlést hívott össze, ennek határozatai a birodalmi törvények (kapitulárek). Az országot grófságokra s a határon órgrófságokra osztotta. Minden nemes ember saját költségén a birodalom katonája.

Főérdeme a tudományok pártolása és a népnevelés előmozdítása. Iskolákat emelt, püspökségeket, káptalanokat, kolostorokat alapított, hogy ezek iskolákat szervezzenek. Maga is művelte a tudományokat, bár aggkorában tanult írni. Nagyon előmozdította a mezőgazdaságot. Nagy forgalmi utak és hidak építésével az ipart és kereskedelmet emelte. 814-ben halt meg Aachenben.

Arabok.

Arábia, Ázsia nyugoti félszigete fennföld; nagyjórészt homoksivatag, oázokkal, kisebb része hegységek övezte vidék. Az arabok sémi népek. Törzsek szerint éltek, részint letelepülve, részint nomád módon. Bálványimádók voltak. Imádták főistenükön kívül még a szellemeket, hegyet, fát, vizet. *Mohamed*, ki 571-ben *Mekkában* született, kereskedő letére beutazta a világot s így alkalma volt, mind a zsidó, mind a keresztény vallást megösmerni. Több évi elmélkedés után 40 éves korában Mekkában fellépett s hirdette, hogy *egy az igaz Isten s annak ő az igazi prófétája*.

Vallása a zsidó, keresztény és pogány vallás keveréke. Tanaiban felújítja az ősrégi hitet s hirdeti az örökéletet. Eredeti tana, hogy mindenkinek előre meg van határozva élete, halála s a túlvilági élete is. Ez a fatalizmus. Mikor tana mindjobban terjedni kezdett, az uralmukat féltő előkelők kiűzték Mekkából, honnan *622-ben Medinába* menekült. (Ez év a mohamedán időszámítás kezdete.) Itt hívőkre talált, mi több a város élére állították. Hatalomhoz jutván, diadalmasan tért vissza Mekkába. 10 év alatt meghódította egész Arábiát s elfogadtatta tanait. Mohamed 60 éves korában, 632-ben halt meg. Utódai a *kalifák* voltak. *Abu Bekr*, *Omar*, *Othmann* és *Ali* voltak az elsők. Abu Bekr Mohamed tanait összegyűjtötte a *Korán*-ban. Meghódította Szíriát, majd Mezőpotámiát. Omár véres csatákban megtörte a perzsák erejét. Halála után Othman alatt Egyiptom, majd Észak-Afrika is az arabok hatalmába került. Kis-Ázsia jórészt elfoglalták

vezérei, sőt meghódoltak a török-tatár törzsek is s felvették az iszlam vallást. Az első kalifák Arábiában laktak. Életmódjuk patriarkális volt. Ali halála után 661-ben az új kalifa, *Moávija*, a székhelyét *Damaszkuszba* tette s ez lett a világbirodalom, miként az ipar és kereskedelem központja. Ennek utódjai az *omajadok* (661—750); egyik vezérük átkelt a Gibraltár-szoroson Európába. A nyugoti gótokat Xeresz de la Fronteránál leverte és véget vetett országuknak. Ekkor az arabok átkeltek a Pirenei-hegyeken, megtámadták a keresztény Frank birodalmat, Martell Károly azonban leverte őket 732-ben. A VIII. században már 3 világrészre terjedt az arabok hatalma; de ekkor két kalifaságra oszlottak: A Tigris melletti *Bagdadira* s Spanyolországban a *Kordovaira*. Az arabok műveltségüket a perzsáktól s görögöktől vették. Földjeiket csatornázták s öntözték; erős utakat építettek. Alattuk Mezopotámia, Egyiptom s a régi Hispánia felvirágozott. Andalusia szépségeit nekik köszönheti. Régi és új városok épültek. Iparuk világhírű volt. Az iráni szőnyegek, mezopotámiai selyemszövetek, ékszerek, damaszkuszi fegyverek, a kordovai bőr kiválóak voltak. Kereskedelmük 3 világrészre terjedt. Nagy gondot fordítottak az építészetre. Megteremtették a *mór stílt*, minő a Granada fölötti *Alhambra stílje*. A tudomány terén kedvelték a természettudományokat, annyira, hogy a természettani és csillagászati tudományuk alapja a mienknek, miért is az arabok az ókor műveltségének fenntartói és fejlesztői.

A verduni szerződés.

Nagy Károly unokái 843-ban a verduni szerződésben felosztották a birodalmat. *Lothár* kapta a császári címet, *Itáliát és Lotharingiát*; *Lajos Németországot*; *Károly* a mai *Franciaországot*. E három ország később minden tekintetben (törvények, szokások, nyelv) különvált. Egy századig még mindháromnak Karoling uralkodója volt, de e ház kihaltával külön választottak királyokat. Ezen megosztás által gyengült a császárság.

A normannok.

A normannok Skandináviában törzsek szerint éltek. Halászáttal foglalkoztak, zsákmányoltak és kereskedtek. — A IX. és X. században nagyobb csoportokban hagyták el hazájukat, mert egyes törzsfők királyságokat alapítottak s keresztényekké lettek. Ezen kivándorlottak kisebb királyságokat alapítottak: Dániát, Svédországot, Norvégiát, Izlandot, a mai Oroszországot 862-ben. Gyakran betörték Angliába.

Nagy Alfréd még csak ellenszegült nekik, de utódai már gyengék voltak. Ezalatt Nagy Kanut dán király elfoglalta Angolországot. Hódító Vilmos normann herceg azonban elűzte a dánokat. Helyükre települt s újabb normann királyságot alapított 1066-ban. Az ő idejében még Nápolyt és Sziciliát is hatalmába kerítette.

Magyarok.

A magyarok az ural-altáji népcsalád finn-ugor vagy török ágához tartoztak. Ősapaink első hazája, a Nagy-Magyarország. Ismeretlen időben vándoroltak onnan Lebediába, majd Etelközbe, azonban sehol sem maradhattak, mert a besenyők nyugatra szorították őket s így jutottak 895 őszén hazánkba. Árpád alatt elfoglalták a Duna-Tisza alföldjét, miután legyőzték az itt lakó szlávokat. A meghódított népek közé törzsek szerint települtek le. Több mint félszázadig rablókalandozásból éltek, végre 972-ben Géza fejedelem jó viszonyba lépett az európai fejedelmekkel s a törzsfőnökök hatalmát megszüntette és kereszténnyé lett. Ezzel megkezdődött a munkás, békés életmód. Utódja, fia Szt. István II. Sylvester pápától kapott koronát, mellyel az 1000-ik esztendőben Magyarország apostoli királyává koronáztatott s megalapított az egységes magyar birodalom.

Németország (hegemóniája) vezérhatalma.

Németország hegemóniáját Madarász Henrik s fia Nagy Ottó alapította meg a X. században. Mindketten szerencsésen harcoltak a betörő magyarok ellen. Ottó megkapta a császári címet; utódai maguknak akarták Itáliát s magukat tartották a nyugoti kereszténység világi fejének. Legtöbb küzdelmük Olaszországgal s a pápasággal volt. A pápák ugyanis a keresztény világban való főhatalomért a császárokkal is síkra szállottak. Eleinte a császároknak nagyobb hatalma volt. Ottó, II. Henrik (1002—1024), korlátlanul intézkedtek a pápai szék fölött. Uralkodásuk alatt jutott II. Sylvester pápa is a szent székre. Hasonló irányt követtek a frank királyi ház tagjai is: II. Konrád és III. Henrik.

III. Henrik Péter és Aba Sámuel idejében hazánk ügyeibe is beavatkozott s csak I. Endre, Béla öccsének támogatásával tudta az országot a német fennhatóság alól kiszabadítani.

III. Henrik erős kézzel nyúlt az egyház ügyeibe is és sikerült is neki a cluny-i kolostor papjainak segítségével az egyházba lopózkodott számos visszaélést megszüntetni.

A pápák elleni harc azonban IV. Henrik alatt kezdődött. Hat éves korában lépett a trónra. Anyja uralkodott helyette. Elkényeztette, s Henrik elkorcsult testileg és lelkiileg. Midőn uralkodóvá lett, önkényeskedett s sanyargatta a szászokat, annyira, hogy ezek a pápához, VII. Gergelyhez (1073) fordultak segélyért. A pápa, ki az egyházi hatalom reformját tűzte ki céljául s világhatalomra vágyott, e vádra IV. Henriket Rómába idézte. Henrik ellenszegült s a wormszi zsinaton letette Gergelyt. Erre Gergely IV. Henriket egyházi átokkal sújtotta. A császár alattvalóitól elhagyatva, meghódolt s iszonyú fáradalmak közt téli időben 1077-ben átkelt az Alpokon bocsánatot kérni a pápától. A pápa *Kanossa* várában fel is oldozta az átok alól, de nem ültette vissza a császári székbe. Erre Henrik visszatért országába s újból felvette a harcot Gergely ellen. Gergely két ellenkirályt is léptetett fel ellene, de Henrik Olaszországba tört, a pápát száműzte, ki így halt meg 1085-ben.

Ezután is folyt a harc. IV. Henrik fia, V. Henrik, folytatta a küzdelmet a pápaság ellen, míg végre a wormszi konkordatumban kimondták 1122-ben, hogy az egyházi főhatalom a pápáé, míg a világi főhatalmat a pápa és császár együtt gyakorolják.

Keresztes háborúk.

Ezek intézői a *lovagok* voltak. A lovagrend a keresztény nemesség egyesülete. Nevezhetjük őket az egyház hadseregének. Ekkoriban keletkeztek a lovagvárak. A lovagok védelmezték a vallást, az egyházat, a pogányok ellen harcoltak, az özvegyeket és árvákat védték és gyámolították. Lovag csak feddhetlen előéletű nemes lehetett. Fegyvergyakorlatát 7 éves korában kezdte, mint apród, a hűbérúr szolgálatában, megtanult lovagolni, fegyvert forgatni. A vár asszonya nevelte, vallásra, jó erkölcsre, udvariasságra. 14 éves korában felavatták ünnepélyesen fegyverviselővé. Ettől fogva kötelessége volt urát a háborúba kíséreni. 21 éves korában templomban vagy csatatéren lovaggá ütötték. Ura háromszor érintette vállát kardjával, ez volt az utolsó kardütés, mit a lovagnak szabad volt megtorlatlanul elviselnie.

A lovagok nagy befolyással voltak a szellem és erkölcs kifejlődésére. Az ököljog idejében helyettesítették az igazságszolgáltatást. Társadalmunk erényei is, mint az ártatlanság védelme, udvariasság, a lovagkor intézménye.

A keresztények sokat foglalkoztak akkoriban azzal az eszmével, hogy a Szentföldet ki kell ragadni a pogányok

kezeiből. A keresztes háborúk egy más oka, hogy a szeldsuki törökök a Krisztus sírját látogató keresztényeket bántalmazták.

A Szentföldről visszatérő *Amienszi Péter* zarándok megváltó szavaira ki is adták a jelszót: vissza kell foglalni a Szent földet! A pápák is segédkeztek. *II. Orbán* pápa 1095-ben a *Clermonti* (Franciaország) zsinaton felszólította a megjelenteket a keresztes háborúra. Az első keresztes had 1096-ban indult el, de nagyobbreszt csőcselékből állott. Ez a gyülevész tömeg elsőnek indult el s a Duna mentén haladva, mindenütt pusztított és rabolt, miért is *Kálmán magyar király* szétverte őket.

Az igazi nemes sereg, mely mintegy 300 ezer lovagból állott, a francia *Bouilloni Gottfried* vezetése alatt jött. Ezeket már *Kálmán* szívesen fogadta. E had 1097-ben Ázsiába ért, Antióhiát sokáig ostromolta, míg végre 7 hónap után elfoglalta. Öt heti ostrom után megfogyva bár, de törve nem 1099-ben elfoglalták Jeruzsálemet. A lelkesült had Bouilloni Gottfriedet kiáltotta ki *Jeruzsálem királyának*, de ő avval a kijelentéssel, hogy ott nem visel aranykoronát, hol az Üdvözítő töviskoronát viselt, csak a «*Szent sír védőjének*» nevezte magát. Elfoglalta Palesztinát s következő évben meghalt. A szent sír mellé temették el.

Halála után az ott volt keresztények meghasonlottak egymással, mire a mohamedánok újból reájuk törtek. Erre a keresztények segítségére mentek, Szent Bernát clairvauxi (klervói) apát ösztönzésére, 1147-ben *VII. Lajos francia király* és *III. Konrád német császár*. *Melinda* jeruzsálemi özvegy királyné szövetségelt ellenük a mohamedánokkal s miután Lajos és Konrád is gyűlöltek egymást, nem végezhettek semmit. Így a második keresztes hadjárat (1147—1149) nem hozott pozitív eredményt.

A jeruzsálemi királyság területén *lovagrendek* keletkeztek, a szegénység-, szüzesség- és engedelmességhez (ezek képezik a szerzetesek fogadalmát) csatolt fogadalommal: a hitetlenek ellen való harccal. Élükön nagymesterek állottak. Három nagy lovagrend volt: az *olasz johanniták*, a francia *templomosok* s a *német lovagok*. Még ezek sem tudták megmenteni Jeruzsálemet. *Szaladin* egyiptomi szultán ugyanis megharagudott a jeruzsálemiekre, mert megtámadták a Mekkába zarándokló mohamedánokat. Haddal ment *Guidó* jeruzsálemi király ellen, 1187-ben véget vetett a keresztény uralomnak Jeruzsálemben.

Oroszlánszívű Richárd angol király, *Barbarossa Frigyes* német császár és *Fülöp Ágost* francia király indították a

3-ik hadjáratot, Jeruzsálem felszabadítására 1189-ben. Barbarossa már Kis-Ázsiában meghalt. A többiek egymásközt hasonlottak meg; Richárd Lipót osztrák herceg zászlaját sárba dobatta s így megsértette. A herceg és a francia király erre visszatértek Európába s Richárd egyedül folytatta a harcot. Kétszer is előnyomult Jeruzsálemig, majd fegyverszünetet kötött Szaladinnal, melynek értelmében Akre és Joppe közt fekvő partvidék a keresztényeké s a zarándokok sérelem nélkül látogathatják a Szentföldet. Ekkor hazafelé tartott, de egy tengeri vihar partra vetette s így a szárazföldön folytatta útját s bár álruhában ment, Bécsben felismerték s elfogták.

Lipót a foglyot VI. Henriknek adta át, ki Dürnstein várába záratta, honnan csak váltságdíj fejében 2 év múlva adta ki.

Szaladin halála után újra kitört a háború a keresztények és Szaladin utódai közt. III. Ince pápa kihirdette erre a 4-ik keresztes hadjáratot. Ezen had vezetői főleg francia és olasz főnemesei voltak, élükön Montford Bonifáccal s velencei hajókon akartak Egyiptomba jutni, de mert pénzüik nem volt, a velencei dozse rávette őket, hogy foglalják el viteldij fejében Zára városát a magyaroktól s adják néki. Innen a keresztéseket Konstantinápolyba küldte. A keresztések elfoglalták Konstantinápolyt s latin császárságot alapítottak, mely 60 évig állott fenn. Így ezen had nem is látta Szentföldet.

Következett a gyermekhadjárat 1212-ben. Vallásos rajongás rendezte, mintegy 50,000 gyermek vett részt benne, kiknek egyrésze a tengerbe veszett, másrészüik a rabszolga-kereskedők kezeibe jutott. II. Endre magyar király 1217-ben indult útnak Lipót osztrák herceggel szövetségbe. A Táborhegyen ellenállásra talált ugyan, de győzedelmeskedni már itt nem tudott, ekkor mint zarándok bejárta a Szentföldet, de csakhamar visszatért a belső viszályok lecsillapítására.

II. Frigyes, Barbarossa unokája 1228-ban vezette az ötödik keresztes hadjáratot, megnyerte a Szentföldet és ott Jeruzsálem királyává koronázta magát. IX. vagy Szt. Lajos francia király két ízben is vezetett keresztes hadat, 1248 és 1270-ben. Évekig küzdött, serege fogságba jutott, a másodikban maga is meghalt; végre 1291-ben a mohamedánok kezébe került az utolsó szentföldi keresztény birtok.

A keresztes háborúkból nagy hasznuk volt a pápáknak, mert ők voltak a szellemi intézők s így tekintélyük emelkedett; sok szerzetes rend keletkezett. A királyok hatalma is nőtt. Az elesett hűbéreseket birtoka a fejedelmekre szállt. A váro-

sok polgárai is gazdagodtak, mert ők szerelték föl a hajókat, adták kölcsönöket. A hajók mindig kincsekkel megrakodva tértek vissza. Hoztak keletről: gyapotot, szövetet, üveget, damaskusi kardot, stb. A tengerparti városok közül Velence és Génua akkor virágzott. Egyetemek létesültek: bolognai és páviai. Az építészet is fejlődött. E kor terméke a goth styl. Ilyen stylben épült a kölni, milánói és bécsi székesegyház.

Hohenstaufok és a pápák.

A Hohenstaufok, V. Henrik halála után jutottak a német trónra. E trónra vágyott a Welf-család is. E két család vagy 10 évig polgárháborút vívott a trónért, míg végre mégis a Hohenstaufoké lett, kik 1250-ig uralkodtak. A Hohenstaufok, mint a római császárok utódai, szerették volna hatalmukba keríteni Olaszországot a pápák feletti hatalommal együtt. Meg is indult a küzdelem a császárság hívei: Ghibellinek, a pápaság hívei: Guelfek közt.

A Hohenstaufok között legnagyobb III. Konrád után következő Barbarossa Frigyes (1152—1180) volt. Részt vett a harmadik keresztes háborúban. Egész uralkodását folytonos küzdelmekben töltötte. Sokat küzdött Olaszországgal s főleg Milanóval, melyet le is rombolt, de III. Sándor pápával nem birt. Más pápát is választott helyébe. Ot hadjáratot vezetett olasz földre, de végre is a legnánói csata után, hol vereséget szenvedett, elismerte Sándort pápának. Visszatérve, megfosztotta birodalmi hűbéreitől a Welfek fejét, Oroszlán Henriket, mert nem segítette őt Olaszország ellen. Csupán Braunschweigot, az ősi örökséget hagyta meg neki.

Fia, VI. Henrik kegyetlen volt; elfoglalta neje örökségét, Nápolyt és Sziciliát. Foglyul ejtette oroszlánszívű Richárd angol királyt. Egyik pápát a másik után letette, míg végre 1197-ben meghalt.

Utóda, a kiskorú II. Frigyes 8 év múlva lépett trónra; ezalatt Németországban véres polgárháború tört ki a Hohenstauf Sváb Fülöp és a Welf Ottó császárok között.

III. Ince pápa Ottót ismerte el császárnak, ki viszont a pápát hűbérurának ismerte el. Fülöp ugyan Ottót leverte, de csakhamar gyilkosság áldozata lett. Most már Ottóé lett csakugyan a trón, de Ottó a pápának tett ígéreteit nem akarta betartani. III. Ince emiatt Ottót kiátkozta s VI. Henrik fiát, Frigyeset, Sziciliából Németországba küldte.

A küzdelemnek 1214-ben Lille melletti csata vetett véget, hol Frigyes francia segítséggel Ottót legyőzte.

Frigyes így III. Ince segítségével elfoglalta a trónt. II. Frigyes lángeszű fejedelem volt, ki időt tudott szakítani, hogy a tudományokkal és művészetekkel is foglalkozzék. S bár a pápák és a lombard városok ellen sokat harcolt, bár keresztes hadjáratot vezetett és országában lévő viszályokkal küzdött, volt ideje arra is, hogy kikötők és utak építésével a kereskedelmet fejlessze. 1250-ben halt meg. Halála után fia IV. Konrád követte a trónon. Nápolyt a pápa a francia Anszú (Anjou) Károlynak adta; utóbb Konrád fia kis sereggel Nápolyba tört, hogy visszafoglalja. De csatát vesztett, elfogták s Károly 1268-ban Nápoly piacán lefejeztette az utolsó Hohenstaufot. A franciák uralkodásán nem volt áldás. 1282-ben a szicíliai vicsernye nevű lázadásban a szigeten lakó franciákat egy éjjel mind leölték. Sziciliát ugyan elvesztették az Anszúk, de Nápolyt nem.

Magyarország.

Szt. István óta királyok uralkodtak. A kereszténység megerősödött s az ország is felvirágozott. A németek többször betörték, III. Henrik egyidőre el is foglalta, de I. Endre végkép kiverte őket. Szent László (1077—1095) és Kálmán (1093—1114) bölcs törvényekkel megszilárdították a rendet s közbiztonságot. Az országot nemcsak a küllelenségek (besenyők, kúnok) ellen védték, de még hozzácsatolták Horvát- és Dalmátországot is. II. Endre gyenge uralkodó volt, helyette felesége Gertrudisz kormányozott. A Szentföldre is ment, de míg távol volt, iszonyú fejtelenség uralkodott. Erre visszatért, a nyugalmat helyreállította s az 1222-ben kiadott *arany bullában* biztosította és megerősítette a király és nemzet kölcsönös jogait. Utóda IV. Béla alatt nagy csapás érte hazánkat, a tatárok, mongolok Európára törtek s miután Batú khán leverte Oroszországot, Magyarországra tört. 1242-ben ütköztek meg a Muhl pusztán, azonban az ütközet Batú győzelmével végződött. A győzők mindent, ami útjukba akadt, elpusztítottak s az országot a legnagyobb nyomorba döntötték. Maga Béla is futva menekült előlük. Azonban időközben főkhánjuk halálhírére kitakarodtak. Erre Béla előjött rejtekéből s emberfeletti erővel látott az ország helyreállításához. Idegeneket telepített, várakat építtetett, élelmet és szarvasmarhát hozott be stb., úgy hogy méltán nevezhetjük az ország második megalapítójának.

Franciaország és Anglia.

Franciaország szerencsés háborúk alatt nagy hatalomra tett szert. A Kapet-uralkodók mindig a pápák mellett küzdöttek a császárok ellen s így megővták függetlenségüket. VII. Lajos részt vett a második, II. Fülöp Ágost a harmadik keresztes háborúban, fia VIII. Lajos alatt vette kezdetét a délfranciaországi albigenek és valdensenk harca. III. Ince pápa keresztes hadat vezetett ellenük s iszonyú kegyetlenséggel 1228-ben kiirtotta őket. Ezen eretnekek ellen állították fel az inkvizíciót.

Angolország 1000 körül kezd szerepelni, t. i. ekkor vesztette el függetlenségét. A dán Nagy Kanut uralkodott fölötte, halála után az angolok lerázták a dán uralmat s Hitvalló Edvárdot 1042-ben emelték trónra. Edvárd gyenge volt s az országban nagy volt a fejtelenség. E zavarban Hódító Vilmos normandiai herceg elfoglalta 1066-ban Angliát. Utódai zsarnokok voltak, minő Földnélküli János is. Alatta fellázadtak a normann franciák és angolszászok s követelték jogaik tiszteletben tartását. Végre János engedve, kiadta a «Magna charta»-t (az angolok nagy szabadság levele) 1215-ben, mely szerint a király nem toborozhat katonát alattvalói engedélye nélkül. 1265-ben alakult meg az angol parlament.

Százéves háború.

A százéves háború VI. Fülöp idejében, 1332-ben tört ki a franciák és angolok közt. Oka a francia Kapet-család kihalála volt.

III. Edvárd angol király anyja a fiágon a Kapetoktól származott s így Edvárd, mint anyja örökségét követelte a francia trónt. Első háborúját kettős győzelem koronázta. Fia, Fekete Edvárd, VI. Fülöp francia király utódát, Jó Jánost foglyul ejtette s Franciaország nagyrészét elfoglalta. Ekkor kitört a parasztlázadás is. E sok bajból János fia, V. Károly mentette meg az országot. 1364-ben lépett trónra. Elnyomta a lázadást, visszafoglalta az országot az angoloktól s 1380-ban meghalt. Fia, VI. Károly, elmebeteg volt; alatta V. Henrik angol király Franciaországba tört, Párizst elfoglalta s magát francia királlyá koronázta. A két nemzet még folyton küzdött, VII. Károly magát tartotta királynak s nem VI. Henrik angol királyt. De az angolok kezében volt Franciaország nagyrésze, sőt az angolok Franciaország kulcsát, Orleánst is ostrom alá vették, azonban egy Maas-vidéki pásztorleány, Zsándárk, (Jeanne d'Arc) megmentette a nemzetet. Az orleánsi

szű példáján a franciák felbuzdultak, magát Párizst is visszafoglalták. Erre Zsándárk vissza akart vonulni a csatatérről, de nem engedték, mire az angolok egy ütközet alkalmával elfogták, Rouen várába zárták s mint boszorkányt megégették. Ez volt a százéves háborúnak utolsó lehelete, a kifáradt angolok már nem zaklatták a franciákat, mert elfoglalta őket az angol polgárháború, a York- és Lancaster-család trónért való küzdelme. A két ház címere után e harcot a piros és fehér rózsá harcának nevezték s győzött végre is a York-család.

A béke helyreálltával VII. Károly francia király állandó hadsereget szervezett s behozta az állandó adót; fia, XI. Lajos nagy hatalomra tett szert s utódai is mint korlátlan királyok uralkodtak.

A pápaság.

V. Kelemen a franciák óhajára székhelyét Rómából Avignonba (olv. Avinyon) tette át, de a királyok itt őket alattvalóiknak tekintették. Ez mintegy hetven évig tartott. XI. Gergely 1376-ban újra Rómába költözött. Halála után azonban két pápát választottak, egyiket Rómában, másikat Avignonban. Ettől fogva sokszor három pápa is volt, miből 30 éves belviszály keletkezett. Még nagyobb zavart idéztek ekkor elő a fellépő tévtanok hirdetői. Ilyenek voltak Viklif Angliában és Husz Csehországban. A bajok orvoslására Zsigmond magyar király 1400-ban tartotta a konstanci zsinatot. Itt letették a három pápát s egy újat választottak s megrendszabályozták a pápaságot, úgy t. i., hogy a nyugoti keresztény-államok egyházi feje a pápa, de világi ügyekbe beleszólása nincs.

Első Habsburgok.

A Hohenstaufok kihaltával 1254 után a német birodalomnak két császára is volt, de oly gyengék, hogy az ország felbomlott. Így a rendek Habsburgi Rudolfot 1273-ban megválasztották császárrá. Ő Ottokár cseh királyt a magyarok segítségével a Morva-mezőn 1278-ban leverte, a tartományokat visszafoglalta és Albert fiának adta s így alapját vetette a Habsburgok mai hatalmának. A belbékét helyreállította s az engedetlen nemeseket megbüntette. Meghalt 1291-ben. Utódai az ő nyomdokain haladtak. Így Luxenburgi IV. Károly szabályozta a kiadott aranybullával a császárválasztás módját. Fia, Vencel cseh és Zsigmond magyar királyok lettek császárok.

Svájc alakulása és önvédelme.

Svájc, Németország egyik vidékének szövetkezetéből alakult a XIV. században. A pásztorkodó svájciakat jobbágságra akarták szorítani, de három kanton, Uri, Swycc, Unterwalden fegyvert fogott s Tell Vilmosossal élükön elűzték a Habsburgok helytartóját, Gesslert. Miután a szempachi csatában győztek, kikiáltották a három ősi kanton függetlenségét.

Magyarország.

Az Anzsúk (Anjou) uralkodása alatt Magyarország nagyhatalommá lett.

Róbert Károly (1308—1342) országát a nyugoti államok mintájára szervezte. Fia, Nagy Lajos behozta a bandériális rendszert, új adókat vetett ki, a nemesi birtok megkötésére behozta az ösiséget, a jobbágyokat törvényesen védte, előmozdította az ország iparát, kereskedelmét és művészetét. 1370-ben Lengyelország királyává lett. Leányai: Hedvig Lengyelországot, Mária Magyarországot kapta. Mária uralkodása alatt örökös zavargások voltak, férje Luxemburg Zsigmond (1387—1437) könnyelmű és zsarnok volt. A nagy zavargásokat a törökök előnyükre használták ki és több ízben betörték. Hunyadi János volt az, aki e támadó seregeket Nagy-Szebennél, Vaskapunál, a Rigómezőn és Várnánál 1440 és 1456 közt leverte. Erdemei elismerésül fia, I. Mátyás királlyá választott.* Rendkívül éleslátású és tapintatos uralkodásával rendbe hozta az ország belügyeit, honvédelemre állandó hadsereget szervezett (fekete sereg), elfoglalta Morvát, Sziléziát és Frigyes császártól Ausztriát. Tudósokat és művészeket telepített, művelte a klasszikus műveltséget, ő alatta jelent meg az első nyomtatott könyv s alapját vetette a Korvin-könyvtárnak. A Hunyadiak után Jagellók következtek a magyar trónra.

* Bizonyára nagy érdemei lehettek, ha fiát királlyá választották! Igenis érdemei szerielett nagyok! Egész Európa nyugodtan dolgozhatott, művelődhetett, haladhatott, míg a nemes magyar nemzet hazája szabadságáért s ez által egész Európa fejlődéséért százados irtó háborút folytatott egy testvérnemzet: a török ellen.

Mi volna most a minket barbárnak csúfoló Európából, ha akkor vérrokonainkkal: a törökkel szövetkezve, Európán vele megosztottunk volna?

Új-kor.

1492—1789.

A felfedezések kora.

Azon gyalogos utazók közül, kik hír- és pénzvágyból neki vágtak a mesés keletnek, kiválik a velencei Marko Pólo, ki egész Japánig eljutott. Hazajöven, a keleti országok kincseiről és érdekességeiről szóló regéivel a kíváncsiságra hajló kortársakban a kutatási vágyat felgyújtá.

Ebben az időben találták fel az iránytűt is. Az iránytű óriási hasznára vált a hajósoknak, mert neki bátorodtak és ismeretlen tengerek s ismeretlen szárazföldek felkutatására indultak. Így Diaz Bertalan Afrika legdélibb csücsáig: a Jóremény fokáig eljutott. Vaszko da Gáma 1498-ban Diaz Bertalan nyomán Kelet-Indiába jutott. Az út azonban Afrikát megkerülve, igen hosszú volt.

Sokan, köztük Kolumbusz Kristóf is, azon tanakodtak, nem lehetne-e Kelet-Indiába nyugati irányban hamarabb eljutni. Tudván, hogy a föld gömbölyű, 1492-ben neki vágott a tengernek. Először Kuba, Haiti s más szigetekre bukkant s ezeket Nyugat-Indiai szigeteknek nevezte el. Majd rátalált az újvilágra is, hol a bennszülöttek istenekként fogadták őket. Hazatértökben temérdek aranyat és ezüstöt hoztak magokkal, mit holmi csekélységekért a bennszülöttektől kaptak cserébe.

Természetesen akadtak kapzsi kalandorok, kiket az arany elvakított és szintén felfedező útra indultak.

Ilyenek voltak Korsez Ferdinánd, majd Pizarro Ferenc.

Az előbbi Mexikót, az utóbbi Perut foglalta el. Az ott talált magas kulturát lerombolták, a virágzó, művelt országokat a kincsekért tönkre tették.

A felfedezések következménye, hogy a világkereskedelem új irányba terelődött, gyarmatok alakultak, a burgonya, köles, kakaó, gyapot, dohány stb. Európában ismeretessé váltak, a portugálok és spanyolok az elrablott kincsekből meggazdagodtak.

Renaissance (olv. reneszánsz.)

A középkor végén, de különösen az újkor kezdetén a festők, szobrászok és építésszek a régi pogány római és görög mintákat kezdték utánozni.

Majd ezek nyomán az írók, tudósok, régészek, kutatók is a klasszikus dolgokat kezdték művelni s lassacskán mindenki a pogány műveltségért lelkesült.

Hitújítás.

A középkor végén a papság és a pápaság tekintélye sülyedt. Ennek oka főleg az volt, hogy az egyházférfiak más-ként tanítottak és más-ként cselekedtek.

A sok rendetlenség és visszaélés következtében kitört az elégületlenség.

Az elégületlenségnek, az egyház és a pápák iránti ellen-szenvnek az lett a következménye, hogy sok európai nemzet a pápa felsőbbségétől elszakadt és hitújításon ment keresztül. Ez a kor a hitújítás (reformáció) korszaka.

Luther Márton, *Tetzel* barát eljárását elítélendő, ki X. Leó pápának Péter templomára a pénzt akként gyűjtötte, hogy, mint Luther állítá, pénzért bocsátott meg bűnököt, 95 tételt függesztett ki a wittenbergi templom ajtajára.

Miután Luther tételeit a pápa és bibornokainak felszólítására sem vonta vissza, a pápa őt kiátkozta.

Luther a kiátkozó pápai bullát nyilvánosan elégette.

V. Károly német császár Luthert X. Leó felhívására a wormszi birodalmi gyűlésre szólította, hogy igazolja magát. Az igazolás nem sikerült. Luther eltűnt, mert Bölcös Frigyes, hogy Luthernek baja ne essék, Wartburg várába záratta. V. Károly nem bírta az új vallás terjedését megakadályozni, mert csakhamar fejedelmek és országok fogadták el az új vallást. És ezek vallásuk védelmére *Schmalkaldenben* szövetséget kötöttek. Ezek ellen szállt sikra Károly, miután I. Ferenc francia királyt 4-szer megverte. S bár fegyvereinek a szerencse kedvezett, cselszövés miatt kénytelen volt a protestánsokkal Augsburgban békét kötni s nekik a vallásszabadságot biztosítani.

Svájcban *Zwingli Ulrik* Lutherrel egy időben akarta az egyházat megreformálni. Nem sikerült neki.

*Kalvin János*nak Genfben nagyobb szerencséje volt. Tanait sokfelé, de különösen Franciaországban fogadták szívesen, hol követőit hugenottáknak hívták. Egyik fontos tana a fatalizmus. Lásd Mohamedét) Angliában VIII. *Henrik* király alapított új (vallást. Mivel a pápa nem akarta elválasztani első nejétől, a pápától elszakadt s megtette magát az *anglikán* egyház fejévé.

A pápák természetesen nem nézték tétlenül a reformáció terjedését; a kath. hit tételeit pontosan meghatározták,

a papságot fegyelmezték, a veszedelmes könyvek címeit összeirták (index) s azok olvasását kiközösítés terhe alatt megtiltották. Így született meg az *ellenreformáció*, melynek leg-hívebb katonái a jezsuiták lettek.

A fenyegedett reformátusok ellenálltak a támadásoknak, miből Európaszerte polgárháborúk és vallásháborúk keletkeztek. Franciaországban Medici Katalin IX. Károly király anyja 8 évig üldözte a hugenottákat s hogy végleg megszabaduljon tőlük 1572 aug. 24. éjjelén *Bertalan éjjelén* sok ezer hugenottát leöletett.

Angliában Erzsébet (1558—1603) királynő szilárdítja meg a református egyházat. Gyarmatok alapításával, ipar fejlesztésével nagy hasznára volt hazájának, ő alatta lett Anglia tengeri nagyhatalommá.

Am a kath. Stuart Mária skót királynő vissza akarta állítani Angliában a kath. uralmat, S mivel Anglia trónjához némi jussa is volt, Angliában termett. Erzsébet azonban elfogatta, majd 1587-ben kivégeztette.

30 éves háború.

1618—1648.

A harminc éves háborút is a katolikusok és protestánsok közötti türelmetlenség okozta.

Az ellenreformáció a déli államokban már elnyomta a protestáns vallást.

Most Németországra került a sor. Am a német protestánsok külföldi segéllyel visszaverték a támadást és hitüket megtartották.

Legelső sorban a csehek fogtak fegyvert vallásuk védelmére, kiket hathatósan támogatott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. Amde II. Ferdinánd katolikus szövetségesei (liga) a cseheket *Fehérhegyen* 1620-ban leverték.

Majd Dánia királya *Keresztély* fogta pártfogásába a német protestánsokat. Ő ellene II. Ferdinánd *Wallensteint* küldötte, ki Keresztélyt tisztára tönkre tette úgy, hogy az kénytelen volt a rá nézve lealázó lübecki békét 1629-ben aláírni.

Ezután *Gusztáv Adolf* svéd király lett a protestánsok védelmezője. II. Ferdinánd újra *Wallensteint* kérte fel fővezérnek. A csata *Lützen* mellett folyt le. *Wallenstein* legyőzetett, de *Gusztáv Adolf* a győzelmet vérével fizette meg.

A hosszas háboruskodásnak a westfáli béke 1648-ban vetett véget, mikor is a protestánsok vallásszabadságot nyertek.

Franciaország.

XIII. Lajos a kormányt *Richelieu*-ra (olv. Risliő) bízta. Ez a lángeszű bibornok birta rá *Gusztáv Adolf*ot is Németország elleni támadásra, miáltal a Habsburgház hatalmát aláasta és Franciaországnak nagyhatalmi állást szerzett. A királyi hatalmat mindenhatóvá tette.

XIV. Lajos helyett eleinte *Mazarin* bibornok vitte a kormányt, ki a politikában *Richelieu* példáját követte.

Mazarin halála után azonban *XIV. Lajos* önállóan kormányzott. Elve volt az abszolutizmus vagyis a korlátlan egyeduralom. «Az állam én vagyok» («L'état c'est moi») — jelenté ki. *Colbert* pénzügyministere, *Louvois* (Luvoá) hadügyministere, *Condé*, *Turenne* hadvezérei, *Lionne* külügyministere erőt, hatalmat szereztek birodalmának. Virágzott minden. *XIV. Lajos* nagy pompában élt, piperkőc, hiú, gögös ember volt.

A hugenottákat elnyomta.

Előidézte a *spanyol örökösödési háborút* (1700—1713) azért, hogy *I. Lipót* osztrák császár és *Orániai Vilmos* holland és angol király szövetségeseinek kijátszásával Spanyolországot unokájának *Bourbon Fülöpnek* akarta megszerezni. Szövetségesei persze e miatt megtámadták. A háború vége a *rastadi béke* lett (1714), mely szerint *Bourbon Fülöp* maradt Spanyolország, de mellékreszei *Lajos* szövetségeseié lettek.

Anglia.

Erzsébet halála után *Stuart Mária* fia, *I. Jakab* skót király jutott az angol trónra. *I. Jakab* az abszolutizmust szerette volna gyakorolni.

Fia *I. Károly* (1625—1649) gyakorolta is. Emiatt keletkezett a polgárháború, melyben a nép vezére *Cromwell Olivér* győzött és *Károlyt* lefejeztette.

Most *Cromwell* kikiáltotta az *angol köztársaságot*, melynek ő lett az elnöke. Egyesítette Irország és Skócia parlamentjeit Angliáéval. Megadta a sajtó- és vallásszabadságot. Megszerezte *Jamaika* szigetét. Angliát szóval nagyhatalomra emelte. Halála után 1660. visszahívták *Stuart Károlyt*, ki *II. Károly* néven lépett a trónra. Bosszút állt *Cromwell* pártján és *Cromwell* tetemén is.

Kiadta a *Test-aktát*, mely szerint katolikusok nem válhatnak hivatalt, továbbá a *Habeas Corpus* törvényt,

mely a polgárok személyes szabadságát biztosította. Utóda II. Jakab a katolikus vallást akarta újra behozni, de az anglikánok Orániai Vilmos holland király segítségével ezt megakadályozták. II. Jakab elmenekült XIV. Lajoshoz.

Orániai Vilmos mint III. Vilmos 1688—1702-ig uralkodott. Kiadta a *Jogkiáltványt*, melyben a nemzet szabadságát biztosította a királyi önkény ellen.

Handwritten text in cursive script, likely a signature or official document, possibly related to the historical context of the Magyarországi törvények.

Magyarország története.

A magyarok a fejedelmek korában.

Árpád első fejedelem.

A magyarok őshazája Ázsia volt, az Alsó-Irtis és Ural folyók vidékén. Szomszédaik voltak a velük rokon török-tatár és ugor népek. Nomád életet éltek, pásztorkodás, halászat és vadászattal. Jó legelőket és jó vizet keresve vándoroltak marháikkal. Vándorlásaik folytán eltávolodtak régi hazájuktól s a Dnyeper folyó mellé jutva, le is telepedtek. A görög írók e hazájukat Lebediának nevezték, innen az erősebb besenyők nyugat felé szorították őket s Atelközben állottak meg a Pruth, Szeret és Dnyeszter folyók táján.

A kazarak fejedelmének tanácsára a 7 törzs, Álmos, Előd, Kund, Und, Tas, Huba és Töhötöm vezérek alatt szorosabb szövetségre léptek és Álmos fiát, Árpádot választották fejedelmükké. A fejedelmet pajzsra emelték s karjaikat felhasítván, vérüket egy edénybe csepegtették s ebből mindegyikök ivott, jeléül annak, hogy aki hűtelen lesz, annak vére ontassék és hogy mindig Árpád-nemzetségből fogják fejedelmüket választani. Árpád a maga és utódai nevében megígérte, hogy a közös erővel szerzett zsákmányból őket is részesíti és hogy a nemzetet velök közös egyetértéssel fogja kormányozni (*vérszerződés*). A pajzsra emelést 1896-iki ezredéves ünnepünk alkalmával vert koronapénzeinken és kép- és szoboralakzatokban öröközték meg.

A megerősödött nemzet Arnulf német király szövetségével a Nagy-Morvaország fejedelmét, Szvatoplukot verte tönkre.

VI. Leo görög császár kérésére Bulgárországba törtek, de ez a vállalkozás balul ütött ki, mert a bulgárok a besenyőkkel szövetkezve, hazájukat, Atelközt feldúlták és ismét vándorlásra kényszerültek, míg végre a Kárpátokhoz értek s 896 táján mai hazánkba költöztek be. Az itt talált fejedelmeket Árpád és vezérei ellenállhatlan lovas rohamaikkal legyőzték és országukat elfoglalták. A leghatalmasabb ellen-

felük Zalán bolgár fejedelem volt, kinek országa a Duna-Tisza közén a Kárpátokig terjedt és bár a görögök és bolgároktól segítséget nyert, Árpád Alpár mezején tönkre verte és Zalán futni kényszerült. Hasonló sors érte a Dunántúl uralkodó Szwatopluk morva fejedelmet is. A hagyomány szerint nem Atelközben, hanem a mai hazába költözés után történt meg a következő csemény. Árpád Szwatopluktól földet, fűvet és vizet kért s cserébe fehér lovat küldött aranyos fék és aranyos nyereggel s ez alapon követelte a morva birodalmat, melyet mégis erőszakkal kellett megszereznie: (Fehér ló mondája). Szwatopluk elvesztvén országát, a Dunába ölte magát.

Árpád 10 évig volt fejedelem, meghalt 907-ben s Buda fölött temették el. A keresztény magyarok sírja fölé templomot építettek s Boldogasszony-Fejéregyházának nevezték el, mely a török uralom alatt úgy elpusztult, hogy maig is keresik a helyét.

Kalandozó hadjáratok.

A magyar lovasnép volt a IX-ik század legvitézebbje. Fegyverei a lándzsa, kard, de a legfélelmetesebb a nyíl volt. Lovasrohamukban hirtelen megfordulva futást szinleltek, majd visszafordulva, villámgyorsan csaptak rá a megbomlott ellenségre. 899-ben Olaszországra támadtak s az említett cselt itt is alkalmazva, az olaszokat legyőzték s az olasz vezér Berengár csak drága pénzen tudta őket visszavonulásra bírni.

Zsolt 907—947.

Árpád kiskorú fia, Zsolt fejedelem alatt a németek — kiket sokszor megsarcoltak eddig, — elérkezettnek hitték az időt a boszuállásra, de Lajos királyuk seregét a magyarok Pozsonynál 3 napi csatában tönkre verték. Három év múlva Lajos újra támadott 910-ben, de a magyarok a Lech folyónál ismét legyőzték és adófizetőjükké tették. 924-ben a Szászországban portyázó magyarok egyik vezérért elfogták, akinek kiadásáért Henrik király kilenc évi békét vásárolt, sőt évi adót is fizetett e békéért. Ez idő alatt Henrik várakat épített és lovas sereget szervezett s a békeidő lejártával az adót megtagadta s a magyarokat Merseburgnál 933-ban megverte.

Henrik utóda, Ottó alatt ismét betörték a magyarok Németországba Lehel és Bulcs vezérek alatt mintegy száz-ezernyi sereggel, de Augsburg mellett egy napi véres csata után a németek győztek. A két vezért elfogták és felakasz-

tották, hét vitézt levágott orral és füllel hazaküldtek, ezeket gyászmagyarkáknak nevezték el, kik itthon mindenöktől megfosztva, kénytelenek voltak alamizsnáért énekelni a nemzeti gyászról. Németországnak e csapás után békét hagytak s a görög birodalomba törtek, de megveretvén, felhagytak végleg a kalandos hadjáratokkal. Ez időben a magyarok pogányok voltak. Hadurnak a táltosok (papok) fehér lovat áldoztak. Hitték a lélek halhatatlanságát s azt, hogy a csatában megölt elleneik a túlvilágon szolgálják lesznek. A földet szolgálókkal műveltették, maguk halásztak, vadásztak és pásztorkodtak. Állítólag papálcákra (rovásra) írtak. Hőseik elesén törtöltek és énekekben dicsőítették őket.

Árpádházi királyok 1001—1301.

Szent István király 1001—1038.

Zsolt unokája Géza fejedelem szüntette meg a kalandozó háborúkat végképen. Atyjának, Taksony fejedelemnek halála után, 972-ben megtiltotta a külföldre való betörést.

Ottó német császár kérésére megengedte, hogy onnan keresztény papok jöjjenek az országba s hirdethessék a keresztény vallást a pogány magyarok közt. Már előbb a görögök is fáradoztak a magyarok megtérítésén s a náluk kezessül tartott Gyula vezér meg is keresztelkedett. Ottó Pilgrin passauai püspököt küldte ide számos pappal; Csehországból pedig Szent Adalbert prágai püspök jött téríteni s a fejedelmi családot is megkeresztelte. Géza fia, Vajk, a keresztességben István nevet nyert és Henrik bajor herceg Gizella leányát vette feleségül, ki buzgó keresztény volt és a mai koronázási palástot hagyta ránk. István édes anyja, Gyula vezér leánya, Sarolta már Konstantinápolyban lett keresztény-nyé és gyermekét, Istvánt keresztény lovagok nevelésére bizta. István 907-ben, atyja halála után lett fejedelemmé s főcélja volt a magyarok keresztény hitre térítése. Püspökségeket, káptalanokat és kolostorokat alapított, s fentartásukra gazdag jövedelmeket biztosított. Hittérítői buzgalméért nyerte az «apostoli» címet s amit magyar királyok ettől fogva viselnek is. 1001-ben Astrik érseket küldötte a pápához, ki a pápától koronát hozott a számára, mely a lengyel hercegnek volt szánva, de a pápa álmában az angyal az idegen nép követségének számára rendelte. Ezzel a koronával koronázták meg az első magyar királyt, Istvánt és nejét 1001. év aug. 15-én.

A kereszténység terjesztéséért sok ellensége támadt, különösen rokona, az erdélyi Gyula lázadt fel 1002-ben, de legyőzve, két fiával fogságba került. Ajtony főurat Csanád, István vezére verte le. Ezután Gyula segítőtjét, a bessenyő vezért, Keánt verte le István. Évenként Nagy-Boldogasszony napján Székesfehérváron törvénynapot tartott, melyen mindenki előadhatta panaszát. Udvari tisztségeket alapított; elsőben a palotaispánságot és udvarispáni méltóságot. Előbbiből lett a nádori, utóbbiból az országbirói zászlósúri méltóság. Uradalmait ispánjai kezelték, kik megerősített helyeken laktak s a közbiztonságra is ügyeltek. Később hatóságuk a nemes emberekre is kiterjedvén, alapja lőn a vármegyei rendszernek. Egyetlen fia, Imre herceg halála után négy Árpád-házi herceg élt: Vazul, Endre, Béla és Levente. Gizella, István hugának fiát, Pétert akarván trónra juttatni, Vazult megvakította s füleibe forró ólmot öntetett. István a szörnyű tett láttán sírva fakadt bár, de a bűnösöket nem tudta megbüntetni. A többi herceg, hogy Vazul sorsára ne jusson, elmenekült külföldre s Péter lett István utódja. Istvánt Péter hivei meg akarták gyilkolni, de az orgyilkos elejtvén törét, a király felébredt, a gyilkos térdre roskadt s kegyelmet kért s István megkegyelmezett neki. 37 évi uralkodás után, 1038-ban halt meg István s az egyház, fiával együtt, 1083-ban a szentek sorába iktatta. Jóltevő jobbát a budai Mátyás-templomban őrzik s évenként körmenetben hordják körül a hívők aug. 20-án Sz.-István napján. István pénzt is veretett.

Péter 1038—1041.

Péter rövid uralkodása alatt sok kegyetlenséget követett el s uralkodását megúnván, a magyarok István sógorát, Aba Sámuelt választották királlyá. Péter III. Henrik német császárt hívta segítségül trónja visszaszerzésére. Aba Sámuel nem mervén vele megütközni, sok ajándék s az ország egy részének átengedésével békét kért. Ezért az urak felingerültek s Endrét akarták meghívni a trónra. Aba ezt megtudta, kegyetlenkedni kezdett s Csanádon 50 urat megöletett, ezért csak Gellért püspök mert felszólalni a szöszékről s megjósolta bukását. A jóslat beteljesült, 1044-ben a német császár az országra tört, Aba megveretett Győr mellett s futása közben megölték. Most ismét Péter lett a király 1044—1046 ig s az urak jelenlétében hűséget esküdött a császárnak, koronát és lándzsát nyujtván át neki. Ez a tette az ország füg-

getlenségét sértvén, az urak Csanádon elhatározták, hogy Endre herceget hívják a trónra. Endre Oroszországból haza igyekezett, de Aba-Ujvárnál Vata vezér alatt nagy tömeg követelte a pogány vallás visszaállítását. A lázadók Pétert elfogták, megvakították, ki börtönében halt meg. Ezután a templomokat rombolták le s Gellért püspököt a mai Gellért-hegyről a Dunába taszították s a papokat öldösvén, a pogány vallás szerint kezdtek élni.

I. Endre király 1046—1060.

Endre az életbenmaradt 3 püspökkel megkoronáztatta magát és a lázadást lecsillapította. 1051-ben III-dik Henrik az országba tört, hogy Péterért boszút álljon s fenhatóságát Endrével elismertesse. Endre Lengyelországból a vitéz Béla öccsét hívta haza, aki Henriket kiverte az országból. A rákövetkező évben Henrik újra támadott, de Zothmund buvár hajóit megfúrta. Henrik kitakarodott, lemondván arról, hogy a magyar király őt urának ismerje, sőt az évi adóról is lemondott. Endre Béla öccse iránt hálátlan volt. Várkonyban meg akarta öletni, hogy kisszülött fiának, Salamonnak adhassa a koronát. Béla Lengyelországba ment, sereget hozott apósától, bátyját a Tiszánál megverte, ki futás közben lováról leesett s elgázolták 1060-ban.

I. Béla 1060—1063.

Béla Székesfehérváron megkoronáztatta magát és Vata fiát, Jánost, s a pogány lázadókat leverte. Ez volt az utolsó pogánylázaadás. Béla népét földművelésre, iparra s állandó lakásra szoktatta. A kiskorú IV. Henrik gyámjai Salamont akarták a magyar trónra juttatni, Béla azonban meghalt s a háború nem tört ki.

Salamon 1063—1074.

A gyermek Salamon trónra lépven, Béla fiai: Géza, László és Lambert csak az ország harmadrészét kérték maguknak, de Salamon, rossz tanácsosaira hallgatva, ettől is meg akarta őket fosztani, sőt Gézát testvéreivel — féltvén tőle trónját — meg akarta öletni. A vezérek Salamont Mogyoródnál 1074-ben megverték.

Géza 1074—1077.

Szent László 1077—1095.

Géza halála után öccse, I. vagy Szt. László lépett a trónra. A legnagyobb magyar királyok egyike, igazságos, vallásos és vitéz. A pogány vallás maradékát végleg kiirtotta. A kúnokat Cserhalomnál legyőzte. Salamon biztatására 1085-ben a kúnok ismét betörték, de megveretvén, Salamont Szt.-László Visegrádban elzáratta. Kiszabadulván, Erdélyt ígerte a kúnoknak, de ismét vereség érte, végre a görögök ellen a besenyők társaságában csatát veszve, elpusztult; a monda szerint megmenekült s mint remete halt meg.

A kúnok még egyszer törtek az országba, de Szt. László a Temesnél végleg megtörte őket s a kereszténység felvételére kényszerítvén a megmaradtakat, a Jászságban telepítette le. Megkinálták a német császársággal, de nem fogadta el. Szt. László foglalta el Horvátországot.

1095-ben a keresztény fejedelmek Lászlót választották a kereszties hadak fővezéréül, de a hadak indulása előtt meghalt. Nagyváradon temették el az általa alapított székes-egyházban. Az egyház a szentek sorába vette fel.

Kálmán király 1095—1116.

Szt. László fiutód nélkül halván el, utóda Géza király fia, Kálmán lett. A rakoncátlan kereszties hadat az országból kiverte, Bouilloni Gottfried rendes, fegyelmezett seregét azonban átengedte az országon. László halála után a horvát lázadást lecsillapította s egész a tengerpartig elfoglalta; Ó Zárában horvát királlyá koronázták 1102-ben és Rámát is elfoglalta. Bosznia egy része volt Ráma hercegség.

Kálmán királyt tudományszeretetéért Könyves Kálmánnak nevezték. Bölcs törvényeket alkotott és eltiltotta a bősorkánypöröket, kijelentvén, hogy bősorkánysok nincsenek. Uralkodása végén testvéröccsét, Álmost, mert a trónra törekedett, Béla nevű ártatlan fiacskájával együtt megvakíttatta. E tetteért nagyon bántotta Kálmánt lelkiismerete s nem-sokára 1116-ban meghalt.

II. István 1116—1131.

Kálmán kiskorú fiának trónraléptét alkalmasnak vélte Velence a dalmát városok elfoglalására, a magyarok azonban visszaverték s csak Zára és a szigetek maradtak birto-

kában. István sokat háborúskodott, de oroszországi hadjárataiból haza kellett jönnie, mert a magyarok megúnták a céltalan hadakozást. István ezért boszúját az urakon tölté, kit megöletett, kit elzárattott. Álmos Görögországba bujdosott, féltvén a maga s fia életét, Béla fiának ezért holt hírét keltette. István gyermektelen lévén, örömmel értesült arról, hogy Béla él, udvarába hozatta és Uros szerb fejedelem Ilona leányával összeházasítván, utódjául fogadta. Meghalt 1131-ben.

II. Vak Béla 1131—1141.

Neje, Ilona, Aradra országgyűlést hívott össze s férje vakságáért 68 urat felkoncoltatott, A megmenekültek Kálmán kitagadott fiát hívták be. Boris lengyel segítséggel bejött, de a magyarok kijelentették, hogy soha sem ismerik el királyul, erre a lengyelek visszavonultak.

II. Géza 1141—1161.

Béla halála után kiskorú Géza fia lett a király. Boris ismét betört az országba Henrik osztrák herceg segélyével, kit Belus nádor, Géza gyámja megvert Pozsonynál és Borist kikergette az országból. A rákövetkező évben Konrád német császár és VII. Lajos francia király kereszties hadai vonultak át az országon s Boris velük jött. Géza kérte kiadatását, de a francia király ezt megtagadta, Boris pedig Konstantinápolyba szökött Mánuel császárhoz. Mánuel László király Pirooska leányának volt a fia s ezért Magyarország trónjára is vágyott s a római birodalmat is vissza akarta állítani. Borist szívesen fogadta, mert ez kedvezett céljainak. A szerbeket legyőzte s a következő évben, midőn Géza Oroszországban harcolt, hazánkba tört Borissal. Géza sietve indult ellene, de Mánuel visszavonult, Boris pedig a Görögországba tört kúnok elleni csatában legyőzetvén, elesett. Mánuel nem szűnt meg fondorkodni s Géza viszálykodó testvéreit, István és László hercegeket vette pártfogásába. Géza Mánuel ellen ment, de ez nem birt ellenállani a hirtelen támadásnak. A visszavonuló Géza után küldte vezérét, de Géza úgy megverte, hogy alig menekült meg valaki s Mánuel békét kötött.

III. István 1161—1173.

Géza fia, István, alig jutott a trónra, Mánuel ismét támadott s a király nagybátyjának Géza István nevű öccsének követelte a magyar trónt. A magyarok visszautasították

e követelést, de ígéretek és pénzvesztegetés folytán végre II. Lászlót, Mánuel másik pártfogoltját választották királlyá 1161-ben. Ennek uralma csak félévig tartott. Halála után Mánuel IV. Istvánt választatta meg a magyar trónra, ki ezért a Szerémséget adta Mánuelnek. A magyarokat — kik különben sem kedvelték Istvánt — ez megharagítván, Pozsonyból a törvényes királyt visszahozták s vele a trónbitorló IV. Istvánt kiűzték. De Mánuel, bár barátságot színel, terveivel nem hagyott fel, III. István királytól Béla nevű öcsését kérte, hogy neki adván leányát, utódjává tehesse, de fia születvén, ezt tette örökösévé s leányát sem adta Bélának. III. Istvánt állítólag megmérgeztette 1173-ban s III. Bélát azonnal az országba küldte.

III. Béla.

Bélától a magyarok eleintén féltették az ország függetlenségét, de később jó uralkodásáért nagyon megszerették. Mánuel nem bántotta, de halála után a Szerémséget és Dalmáciát is visszafoglalta, 1186-ban Galiciát is elfoglalta s ezzel még nagyobbította az országot. Később e tartományt elveszté, de címei közé fölvette s ettől fogva használják királyaink a Galicia és Lodomeria címet. Béla a görögöknél tanultakat itthon értékesítette és ő hozta be a király előtt megfordult ügyek írásba foglalását. Második neje Margit, Fülöp Ágost francia király testvére volt, ez úton jött országunkba a kölcsönös érintkezés folytán a francia műveltség s a magyar ifjúság az akkoriban híres párizsi egyetemet is látogatta.

Imre 1196—1204 és III. László.

Barbarossa Frigyes német császár III. Béla uralkodásának utolsó éveiben keresztes haddal ment át az országon s Béla is megfogadta, hogy keresztes hadat visz a szentföldre, de időközben meghalt s utódjává Imrét, fogadalma teljesítőjévé pedig Endre fiát tette. Endrének a keresztes hadjáratra sok kincset hagyott, de ez a kincseken hadat gyűjtött s elfoglalta Horvát- és Dalmátországot s a trónra vágyván, hadal ment királyi bátyja ellen. Imre király fegyvertelenül, vesszővel kezében ment öccse táborába és karjánál fogva vezette ki onnan s elzáratta. Imre elbetegesedvén, öccsét a fogságból kieresztette és László nevű kis fiának gyámságát és az ország kormányzását bizta rá. Endre a kiskorú III. László vagyonát elvette s az özvegy királynét sértegette

s ő uralkodott, sőt a királyi címet is használta. Az özvegy László fiával az osztrák herceghez menekült s már-már háborúra került a dolog, midőn László 1205-ben meghalt.

II. Endre 1205—1235.

Célját érte végre Endre, de nem volt elég akarateréje az uralkodáshoz és ezért felesége, a meráni Gertrud egészen magához ragadta az uralmat. Pazarolt, a merániak voltak kegyencei, világi és egyházi méltóságokat ezeknek adományozott, míg az elkeseredett magyar urak végre 1213-ban megölték (Bánk bán). A pápa intésére a király 1217-ben rászánta magát a keresztes hadjáratra, a hajókat Velencétől bérelte s ezért Zárát engedte át örökre. Hadjáratának úgyszólván semmi eredménye sem lett, de felvette a jeruzsálemi király címet. A hazában a főurak tetszés szerint uralkodtak, a királyi tekintély lehanyaglott. A király adósságainak fedezésére rossz pénz veretett, jövedelmeit bérbe adta, az adókat pedig zsarolással szedték be a bérlők. A hazafias főurak e nagy bajban Endre fiát, Bélát akarták trónra emelni, kit már a keresztes hadjárat előtt megkoronáztatott atyja. Béla az el-pazarolt javak visszavételét tanácsolta a királynak, de ez a főuraknak nem tetszett s az apa és fia közt békétlenséget szítottak, de a háborút a papság megakadályozta, kibékítvén Endrét fiával. E szomorú helyzetben, az 1222-iki országgyűlésen Endre kiadta az aranybullát, melyben az utolsó pont a törvényszegő király ellen jogot adott az uraknak és nemeseknek, hogy fegyvert foghassanak ellene. E pontot I. Lipót alatt törölték el. Az aranybulla sem javított az ország bajain, míg végre Endre gonosz tanácsosait a pápa az esztergomi érsek útján egyházi átok alá vettette; el volt tiltva a nyilvános istentisztelet, harangozás és egyházi temetés, stb. Endre megijedt a nagy elégtelenségtől s kérte a pápát az egyházi tilalmak megszüntetésére s a kiküldött biborosnak esküvel fogadta a törvények megtartását, de esküjét 1235-ben bekövetkezett haláláig sem tartotta meg.

IV. Béla 1235—1270.

Endre fia, IV. Béla, erélyes uralkodó volt. Az elharácsolts királyi jószágokat erővel vette vissza s a királyi tekintélyt helyreállította. Üdvös uralkodását országos csapás akasztotta meg, a tatárbetörés 1241-ben. A tatárok Kuthen kún fejedelmet országából elűzték 1239-ben s Béla a kúnokat hazátlan fejedelmükkel a Tisza mellé telepítette. A tatárok

Batu kán alatt 1241 tavaszán a Kárpátokon át betörték, Dénes nádor gyöngé seregét szétverték s Buda felé nyomultak. Béla a Sajónál a Mohi pusztán mintegy 65,000-nyi seregével, szekerekkel közülzárt tábornot ütött. A tatárok meglepték a tábornot s túlnyomó erejükkel úgy szétverték, hogy a futó király is alig menekülhetett néhányad magával 1241 április 11-én. A király vitéz öccse, Kálmán, nehéz sebbel menekült s meg is halt nemsokára. A tatárok dühétől csak az erős várakba és barlangokba rejtőzött nép szabadult meg. Az országot teljesen feldúlták a tatár csordák, sőt Horvát-országot és Dalmáciát is kegyetlenül letarolták, mert azt hitték, hogy Béla ott rejtőzik. Több mint egy évig sarcolták szegény hazánkat, míg 1242 tavaszán haza takarodtak, mert főkánjuk meghalt, Batu pedig utódja akart lenni. Béla Dalmáciából hazajött, az ország helyreállításához fogott, a néptelenné vált vidékekre idegeneket telepített s a városoknak kiváltságokat adott, a főbb uraknak pedig várak építését engedte meg s az ország védelmére ő is várakat építtetett. Ezért Béla az ország második alapítója nevét nyerte s méltán, mert az agyonzaklatott ország bölcs uralma alatt kiheverte a borzasztó csapást.

A Mohi csata után Béla Nyitrába, majd Pozsonyba menekült, innen Frigyes osztrák herceg hívására Ausztriába ment, ahol családja tartózkodott. Frigyes cudarul visszaélt a vendégjoggal. Frigyeset néhány elégedetlen főúr a tatárbetörés előtt meghívta a trónra, hogy az erélyes Bélától megszabaduljon, de Béla a herceget kikergette s több ezer arany fizetésére kötelezte. Frigyes ezt a pénzt a menekülő Béla királytól visszakövetelte, családi kincseit elvette és Mosony, Sopron és Vas vármegyéket is elfoglalta. Az ország helyreállítása után Béla Frigyeset Bécs-Ujhelynél megverte s a herceg maga is ott veszett. Frigyesel kihalt a Babenberg-család. Birtokán Ottokár cseh király és Béla osztottak meg. Németország bonyolult viszonyait Habsburgi Rudolf rendezte, felszólítván Ottokárt, hogy az erőszakkal elfoglalt Babenbergi család birtokairól mondjon le. Habsburgi Rudolf kit, a német választófejedelemek császárrá választottak, a magyarokkal szövetkezett. IV. Béla unokája, IV. László, kit a kúnok kedveléseért Kún Lászlónak hívtak 40,000 magyar és 16,000 kún harcossal ment Rudolf segítségére s a morvamezei csatában Ottokárt levertek, ki maga is ott veszett. Így Habsburgi Rudolf a magyarok segítségével vetette meg — Albert fiának adván az osztrák hercegséget — s maig is uralkodó Habsburg-ház hatalmának alapját.

IV. (Kún) László 1272—1290.

Anyja révén a kúnok rokona volt s nagyon szeretett köztük élni, kik pártfogásában bizakodva, ellenség módjára sarcolták a népet, mely annyira elszegényült, hogy kétkerekű taligáját is maga vontatta; ezt a taligát nevezte el a nép Kún László szekérének. Az ország ismét bajba került. A pápa is megintette a dorbézoló királyt s ez javulást is ígért. Országgyűlést tartott, melyen elhatározták, hogy a kúnok a Duna, Tisza, Körös és Maros mentén állandóan megtelepedjenek és a keresztény vallást is fölvegyék. A kúnok ebbe beleegyeztek, de a törvények megtartása ellen fellázadtak s el akarták az országot hagyni. László 1280-ban megverte őket. A pogány tatárok betörését is visszaverte, de e győzelmei után ismét könnyelműsködött s jóra intő nejét is elcsukatta. A pápa most már egyházi átokkal is megfenyegette. Ekkor látszólag javult, de valójában nem s ez okozta vesztét, mert egy kún mulatságon sátrában három kún gyilkolta le.

III. Endre 1290—1301.

Egy Árpád-házi herceg élt még csak, IV. Béla István nevű mostohaöccsének fia: Endre. IV. Béla Istvánt száműzte, aki Velencében egy előkelő nemes lányát vette feleségül; az ő gyermekük volt az utolsó Árpád-házi herceg, III. Endre, ki Kún László halála után hazajött s trónra lépett. Meggyült a baja a trónkövetelőkkel, akik azt hitték, hogy már Kún Lászlóval kihalt az Árpád-ház. Első trónkövetelő volt Habsburgi Rudolf fia, Albert, a második pedig Martell Károly. Rudolf mint hűbéres tartományt ruházta fiára Magyarországot, mert igényét onnan származtatta, hogy IV. Béla hajlandó volt elismerni II. Frigyes császár felsőbbségét, ha a tatárok ellen őt segíteni fogja. De mert semmivel sem segítette, Rudolf igénye teljesen alaptalan volt. Mindezek dacára fiát haddal küldte hazánkra, III. Endre pedig Ausztriába tört s Albertet igényéről való lemondásra és visszatérésre szorította.

Martell Károly rokonság címén követelte a trónt, amennyiben anyja IV. Lászlónak volt nőtestvére s bár a pápa is pártfogolta, a magyaroknak nem kellett. Halálos ágyán igényeit kis fiára, Róbert Károlyra hagyta.

Endre, lerázva a trónkövetelőket, a féktelenkedő főurak ellen fordult. Leghatalmasabbak voltak Trencsényi Csák Máté, aki pénzt is veretett, a németújvári grófok és Lóránt, az erdélyi vajda. Ezek nem tűrték megfélemezésüket s 1300-ban

behívták Róbert Károlyt. Endre háborúra készült a trónkövetelő ellen, de 1301-ben meghalt s vele a 400 évig uralkodott Árpád-ház fiága kihalt.

Magyarország mint választókirályság.

1301—1525-ig.

Trónkövetelők fellépése. 1301—1308.

Az Árpád-ház fiágának kihaltával a nemzetre a királyválasztás gondja nehezült. Az Árpádok nőági rokonai közt voltak a magyar trónnak igénylői, de a nemzetnek nehéz volt közülük választani. Az Anjou (olvasd Anszú) házból származott Róbert Károly is, rokonság címén akart király lenni, de a nemzet többsége nem volt mellette, mert az ország függetlenségét féltette Róma befolyásától. Vencel, Cseh- és Lengyelország királyára, IV. Béla unokájának fiára esett az urak választása, de ez nem tudván magyarul s öregségére hivatkozva, Vencel nevű kis fia javára lemondott. A nemzet elfogadta s a 12 éves gyermeket Székesfehérvárott 1301 aug. 27-én megkoronázták. Nagy baj volt az országra a gyám nélkül álló gyermek király akkor, midőn az oligarchák hatalmaskodása féktelen volt; a pápa sem akarván elismerni a tehetetlen gyermekkirályt, atyja 1304-ben, haza vitte s alig egy évre rá lemondott a koronáról s bajor Ottónak, IV. Béla unokájának adta a koronázási jelvényekkel együtt, adósságai kifizetéseképpen.

A magyarok bajor Ottót is megkoronázták Székesfehérvárott 1305-ben, de a főurakkal ő sem birt, sőt az erdélyi vajda, László, elfogatta s Déva várába csukatta, a koronát pedig elvette tőle s vissza se adta neki többé. Fogságából kiszabadulván, haza ment 1308-ban s csak a királyi címet tartotta meg 1312-ben bekövetkezett haláláig.

Róbert Károly 1308—1342.

A nemzet beleúnt az áldatlan trónváltozásokba. 1308-ban a Rákosra gyűlt össze s elismerte Róbert Károlyt, de tiltakozott a pápai követ beavatkozása ellen, ami szabad királyválasztási jogát sértette. A pápai követ kénytelen volt engedni s az új koronát megszentelte, — mert a régi Lászlónál volt Erdélyben — s ezzel az új koronával koronázták meg, de a nemzet nagy része nem akarta elismerni, mert nem Szent-István koronájával koronázták meg. Végül vissza-

kerülvén a szt. korona, negyedszer koronázták meg Róbert Károlyt 1310-ben. A főurakat lassan engedelmességre szorította, főleg miután a hatalmas Amadékat Kassánál leverte; csak az egy Trencsényi Csák Mátét nem merte bántani s haláláig kis király maradt Mátyus földének nevezett óriás birtokain. Károly olasz származása viselkedésében is nyilvánult; szerette a fényt, pompát, vigalmat, vitézi játékokat, de az ilyen kedvteléseket az ország bánta meg, mert a főurak féktelenkedése újra felburjánzott s a főpapság a pápához fordult, ki egyházi átokkal fenyegette, ha meg nem szünteti az erőszakoskodásokat. Károly megrettent az átokkal való fenyegetésektől s ezután Budán és Visegrádon tartotta udvarát, igyekezett az erőszakos urakkal megküzdeni és az ország védelméről is gondoskodott. 1313-ban elveszté Zárát s a többi dalmát város is Velencéhez pártolt. Horvát-Szlavonországokban és Szerbiában győzött. Második neje Ulászló lengyel király lánya lett. Mindennek dacára a hazában nem volt békeesség. Zách Felicián, Klára nevű leányán elkövetett bántalom megtorlása végett a királyi ebédlöben a királyi családra karddal tört s a királyné 4 ujját levágta, míglen a berohant udvari nép a dühöngő főurat lekasabolta. De Károly még a főúr ártatlan családját is kiirtotta harmadizig. E véres tett felháborítá az országot s a király, hogy a nemzet figyelmét elterelje, a havasalföldi vajdát támadta meg, de oly szerencsétlenül, hogy csak Széchy Dezső önfeláldozása menté meg. Végre Károly belátta, hogy a magyarok királyhűsége becsülést érdemel, igyekezett uralmát hasznossá tenni; rendezte a jobbágyok s rabszolgák sorsát. Megteremtette a banderialis katonáskodást, mert megengedte az uraknak, hogy saját címereik és zászlóik alatt vezethessék csapataikat a király táborába; ezek lettek a zászlósurak. Jó pénzt veretett s a kereskedésre is gondja volt. Lajos fiának hagyta a magyar trónt, Endre fiát pedig a nápolyi király leányával Johannával háziasította össze. Meghalt 1342-ben, rendezett állapotban hagyván az országot fiára.

Nagy Lajos 1342—1382.

Jelentékeny vagyont és rendezett országot örökölvén, az ország érdekében külföldön is hadakozhatott.

Testvéröccsét, Endrét, neje, nápolyi Johanna megfojtatván, a cinkosok megbüntetése végett Olaszországba vezette seregét, de Johanna második férjével megszökött előle s csak Durazzói Károlyon vehetett boszút, megöletvén őt, mint a bűnösök egyikét. Nápolyt elfoglalta s hazajött. 1350-ben

ismét Olaszországba kellett hadát vinnie s maga is résztvett több ostromban és többször meg is sebesült. Személyes batorságát akkor is kimutatta, midőn az ár által elragadtott Szeredai nevű katonáját élete kockáztatásával mentette meg. Miután Nápolyt folytonos háborúk nélkül nem tarthatta meg, Johanna megbüntetését a pápára bízta, ki ártatlannak nyilvánította Johannát. A pápa ítéletében ugyanis azt mondta, hogy a gaztett elkövetésekor az ördög szállotta meg Johanna lelkét és csak 300.000 arany hadi kárpótlásra ítélte. Nagy Lajos nem fogadta el a vérdíjat, de Johannát utólérte végzete, mert egyik rokona megfojtatta. Velencét kétszer verte meg s adófizetőjévé tette, Dalmáciát pedig visszacsatolta hazánkhoz. Boszniába sógorát, Tvartkót tette királlyá. Szerbia és Bulgária fejedelmeit is megfenyítette és Bulgária egy részét elvevén, magyar bánsággá tette. Az oláh vajda is meghódolt neki. Galiciát visszahódította. Megverte a törököket, a lengyel Kázmért támadó lithvánokat és tatárokat s Kázmér halálával rászállott a lengyel korona. Magyarországot hatalmának tetőpontjára emelte, melynek határait három tenger mosta; méltán megérdemelte a nagy melléknevet. Korjatóvics Tódor orosz herceg vezérletével az országba jött 40.000 orosz Bereg- és Máramaros megyékbe telepítette s a vezérnek Munkács várát adta. E nép meghálálta a vendégszeretetet, mert jó- és balsorsban mindig hű társa volt a magyarnak. Nagy Lajos rendezte a céheket, fejlesztette a banderiumokat s a jobbágy termésének 9-ed részét rendelte a földesuraknak. Kimondta, hogy a nemesi birtok sem el nem adható, sem el nem idegeníthető. Ez volt az ősiség törvénye: a birtok fiúról fiúra s csak ezek hiányában szállhatott az oldalági rokonokra. Pécsent egyetemet alapított a híres olasz egyetemek mintájára. Népét szerette s sorsáról személyesen igyekezett meggyőződni; igazi atyja volt népének. Fájdalom, fiúörököse nem maradt, csak két leánya s a szép fejlődésnek indult ország ismét gyöngé kezekbe került.

Mária uralkodása.

Nagy Lajos halála után nemsokára idősebb leányát, Máriát megkoronázták, ifjabb leánya Hedvig a lengyel koronát kapta s így Lengyelhon ismét elvált hazánktól, bár a lengyelek is megfogadták, hogy Máriát fogják megkoronázni, de ellenkezőképen eselekedtek, éppen úgy, mint Durazzói Károly, más néven Kis Károly, kit a horvát főurak hívtak be s Székesfehérváron megkoronáztatta magát, mialatt a királynők Nagy Lajos sírjára borulva, meghatóan zokogtak.

Kis Károly csak 39 napig volt király, mert Forgách Balázs fokossal úgy vágta fejbe, hogy pár nap alatt meghalt. E tetten a horvátok igen felingerültek s midőn a királynék személyesen mentek a lázadást lecsillapítani, a horvátok rájuk támadtak, Garait és Forgáchot a kísérettel együtt megölték. Erzsébetet, az anyakirálynét, Novigrádban megfojtották, Máriát pedig fogva tartották. Mária férje, Zsigmond, cseh segítséggel és Velence hajóhadával kiszabadította nejét fogságából s együtt uralkodtak; a nemzet örült, hogy férfikézbe került a kormány 1387-ben. Zsigmond a horvátok seregét megsemmisítette, maradványát, a 30 nemest pedig Konttal együtt rövidesen kivégeztette Budán. Mária 1395-ben meghalt.

Zsigmond.

Zsigmond alatt tört be először a világhatalomra törő harcias török hazánk déli részébe. 1391-ben Zsigmond 80 ezernyi seregét Bajazid szultán 200 ezer emberével Nikápolynál megsemmisítette s a király is alig menekült meg. Zsigmond a Laczkfiakat is kivégeztetvén, a főurak megdöbbenek s midőn megkérdezésük nélkül elígerte a koronát, Visegrádba zártatták s a koronát is visszakapta, de az elégtelenség által az országba hívott nápolyi Lászlót alig tudta visszaüzni. Mindezek dacára nagy tekintélye volt s a német választófejedelmek német császárrá választották 1410-ben. Uralkodása alatt a török mindjobban terjeszkedett, sőt még a cseh kelyhesek (husziták) is pusztították az országot. Jó intézkedései voltak, hogy a jobbágyok helyzetét megjavította, megengedvén a szabad költözködést s a városi polgárokat is behozta a törvényhozásba, Ó-Budán pedig egyetemet létesített. Hibája volt a pazarlás s emiatt kellett elzalogosítania a 16 gazdag székesi várost a lengyeleknek, melyek csak 360 év múlva csatoltattak vissza Magyarországhoz.

Albert 1467.

Zsigmond halála után 1437-ben kívánságához képest Albert lett a király, de az elhatalmasodott főurak nagyon kevés hatalmat engedtek neki, pedig a török terjeszkedés egyre fenyegetőbb lett. De a gondviselés Európa legjobb hadvezérével áldotta meg az elárvuló hazát. Hunyadi János birt csak szembezállani győzelmesen az erős törökkel s Albert halála után az ő tanácsára lett királlyá a vitéz I. Ulászló.

I. Ulászló lengyel király 1439—1444-ig.

Erzsébet, Albert özvegye, fia, László számára követelte a trónt s csak a királyné halála után ismerte el az egész nemzet I. Ulászlót. Hunyadi Meződ béget seregével tönkre verte. E csatákon Kemény Simon feláldozta magát a honért és a jeles vezérért, kivel fegyverzetet cserélt. A vaskapunál e vereségért bosszút állni jött török sereget is megsemmisítette Hunyadi. 1443-ban Ulászló török földre tört be s Hunyadival hat török sereget vert le, de Várnánál, 1444-ben, midőn Hunyadi már-már megnyerte a csatát, Ulászló Hunyadi intézkedésének ellenére elhagyta a helyét s a csatába rohant; e szerencsétlenség eldöntötte a csata sorsát. A királyt megölték a törökök, fejét póznára tűzték s Hunyadi is alig menekült meg. Mire hazajött, nagy fejetlenséget talált.

V. László.

Bár az öt éves V. Lászlót elismerte a nemzet királyának, a gyermekkirály nem kormányozhatott s Hunyadit választották mellé kormányzónak. Hunyadi János 1448-ban ismét sereget vezetett a török ellen. A Rigómezőn volt a csata, mely az oláh vajda árulása következtében balul ütött ki. Hunyadi bujdosásában két török rablótól alig szabadult meg, a hűtlen Brankovics fejedelem fogta el s csak úgy lett szabaddá, hogy maga helyett túsul László fiát adta oda neki.

Hunyadi most Giskra cseh rabló ellen ment, de az irigykedő főurak: Czillei, Gara és Ujlakiak miatt nem vehette ki az országból. Hunyadit ellenségei, hogy törbe csalják, Bécsbe hívták, de Hunyadi 2000 vitézzel ment oda s Czillei esett a Hunyadinak állított törbe. Hunyadi azzal bocsátotta el, hogy többé szeme elé ne kerüljön, mert megöletti. A törökök hatalma folyton erősödött. II. Mahomed szultán az egész világot meg akarta hódítani. Megdöntötte a görög császárságot, elfoglalván Konstantinápolyt 1453-ban, mely azóta török kézen maradt mai napig. Ezután Magyarország kulcsát, Nándor-Fehérvárt, a mai Belgrádot támadta meg. A király Czillei tanácsára Bécsbe szökött. Hunyadi Kapisztrán Jánossal s 60,000 vitézével megvédte Nándor-Fehérvárt. Egy török már a Nebojsze-bástya fokára hágott zászlójával, de Dugovics Titusz magával rántotta a mélységbe. Egész Európa örült a győzelemnek. De nagy csapás érte az egész keresztény világot, mert a legnagyobb hadvezér, Hunyadi János ragályos betegségbe esett s miután fiait istenfélelemre és szerénységre intette, meghalt. Nem-

sokára hű társa, Kapisztrán János is elhunyt. Czillei Hunyadi fiait akarta elpusztítani s midőn a király kíséretében Nándor-Fehérvárra jött, Hunyadi László szemére vetette gazságait, mire ő a fegyvertelen Lászlóra karddal sújtott, de a gyűrű felfogta a vágást, Czilleit pedig a Hunyadi barátai felkoncolták. A király, bár esküvel fogadta Hunyadi János özvegyének, hogy fiait nem fogja bántani, Gara és Ujlaki tanácsára Lászlót és Mátyást Budára hívatta, s elzáratta s Lászlót a mai Szt. György-téren lefejeztette. A nemesség föllázadt e gáztett miatt. A megrémült király Prágába szökött s Mátyást is magával vitte. A nemezis őt is elérte, mert László kivégzésének évfordulóján kínos nyavalyában halt el. Mások szerint a husziták mérgezték meg.

Mátyás király 1458—1490.

A nemzet Hunyadi nagyreményű fiát, Mátyást akarta királlyá választani s nagybátyja, Szilágyi Mihály vezérlete alatt mintegy 40,000 vitéz jött Pestre. A főurak Budán tanácskoztak 1458-ban. A Duna keményre fagyott s a nemesség a Duna jegén éltette Mátyást. A főurak megijedtek s beleegyeztek megválasztásába. Fényes küldöttség hozta haza Mátyást, kiváltván Podjebrádtól 50,000 aranyon. A fiatal király mellé nagybátyját, Szilágyi Mihályt adták kormányzóvárnak. Mátyás nem hallgatott Szilágyira, mert maga akart uralkodni. Szilágyi ezért a király ellenségeivel szövetséget kötött, miéрт Mátyás vaskezét vele is éreztette és elzáratta. A Hunyadiak régi ellenségei Frigyes német császárhoz pártoltak, de Mátyás megfenyítette s engedelmességre szoktatta őket.

Ezután Giskra, Komoróczy és Svehla cseh rablólovagokat verte meg, kik meghódolván neki, szolgálatába állottak s a híres fekete sereg magvát alkották. Frigyesről a koronát kiváltván, 1464-ben megkoronáztatta magát.

A töröktől Jajcát visszafoglalván, 1463-ban Budára jött. A nemeseket a katonáskodástól felmentette, de jobbágyaikat megadóztatta s királyi sereget szervezett, mellyel Podjebrádot és Frigyeset is megverte. A törököt Kenyérmezőn, Erdélyben, Báthory István vajdával és a nagyerejű Kinizsi Pállal kegyetlenül megverte, úgy hogy 30,000 török maradt a csatatéren. Ezután Frigyes ellen fordult, ki az országra tört, de Mátyás Bécsset is elfoglalta; itt érte korai halála 1490-ben. Magyarországot nagygyá tette, a műveltséget és a tudományt terjesztette. Könyvtára európai híré volt (a Corvinák), budai és visegrádi fényes udvarát fejedelmek látogatták. Ma is szálló ige: «Meghalt Mátyás király, oda az igazság.»

II. Ulászló 1490—1516.

Hazánk történetében Mátyás király haláláig feltűnő jelenség, hogy egy-egy bölcset uralkodó alatt nemzetünk már-már nagyhatalommá lesz; a jó uralkodót követő gyöngé királyok alatt annyira lehanyatlik, hogy szinte kihalni látszik az élő népek sorából s csak veleszületett szívóssága és kiolthatlan hazaszeretete keltették ismét új életre. A gyöngé uralkodók alatt a főurak féltelenségre, zsarnokoskodásra ragadtatják magukat, mindegyikük kiskirály módjára él és tördeli, szakgatja az egységes nemzet tettejét. Mátyás halála után az erdélyi vajda, Báthory, nyíltan ki is mondja, hogy «olyan királyt válasszanak, kinek üstökét kezükben tartásuk.» Ilyen király lett a cseh II. Ulászló, kit hazájában is gúnyoltak gyöngésége miatt, hazánkban pedig Dobzse Lászlónak hívták, mert mindenbe beleegyezett, rámondván hogy dobzse, ami annyit tesz magyarul, hogy jól van. A köznemesség Mátyás jeles tulajdonait örökölt természetes fiát, Corvin Jánost akarta megválasztani, de a főurak húzták-halasztották a választást, míg a nemesség széteszlott s kényük-kedvükre választották meg Ulászlót. Elhagyta Corvin Jánost Zápolya (Szapolyai) János is, kit pedig Mátyás azért emelt nagy rangra az egyszerű hajdúból, hogy fiának támogatója legyen. Ulászló Mátyás fényes palotájának láttára sirva fakadt mint egy gyermek s a Mátyás által kivetett adókról eskü alatt mondott le a szerencsétlen. Így jutott oda aztán a király, hogy még csizmát is az uraktól kapott s a budai fényes palotából az ugoecsi kis Nyaláb várába szorult, a mai Királyházán, mely nevét is e szomorú emléktől nyerte.

Vetélytársai: Albert, lengyel herceg a felvidéket sarcolta, de Zápolya birtokát is megtámadván, Zápolya, a hatalmas főúr, saját erejéből verte ki az országból. Miksa osztrák herceg már Fehérvárig jött, de nem tudván seregét fizetni, ott hagyta s magától kitakarodott az országból, de a gyámoltalan Ulászló mégis neki ígerte halála után a koronát. De ez nem volt elég, hanem lemondott még a Miksa apja (Frigyes) által fizetendő 100,000 aranyról, melyre Mátyás kötelezte volt; lemondott Ausztriáról, sőt 200,000 arany kárpótlás fizetésére is kötelezte magát. Ez a megszégyenítő béke úgy felingerelte a nemességet s az ország rendeit, hogy a szerződést készítő királyi biztosok és Miksa követi csak futással mentették meg életüket. Ily viszonyok okozták, hogy a nem fizetett, rablásból élő fekete sereget Kinizsinek kellett szétvernie. A végvárak költség híján pusztultak, a köznemesség elnyomva s a király a főurak kegyelméből tengeti életét

s még napi élelmét is hitelbe veszi. Ennyi szerencsétlenségben szerencse, hogy a török keleten hadakozik és az országot csak kisebb rablókalandokkal háborgatja, melyek visszaverésére főuraink elég erősek.

Bakacs Tamás esztergomi érsek, sok vár és uradalom ura, a pápa engedelmével keresztes hadat hirdetett. A Mátyás alatt elégedett, most elnyomott jobbágyság nem a török, hanem urai ellen fordítja a fegyvert s Dózsa György vezérével rabolva öli Pest, Heves és Nógrád nemességét. Négy hónapig tart e dúlás, míg Temesvárnál Dózsa seregét Zápolya, az erdélyi vajda szétverte, a vezért pedig elevenen sütteti meg. A pórlázadás leveretvén, a jobbágy ismét elveszté szabad költözködési jogát, s földhöz ragadt lett a szó teljes értelmében. 70,000 ember életébe került e szerencsétlenség az országnak. 1516-ban meghalt a szerencsétlen király, ki többet ártott a honnak gyámoltalanságával, mint a világ legzsarnokabb uralkodója.

II. Lajos 1516—1526.

II. Ulászló halála után Anna leánya szerződés szerint osztrák Ferdinánd felesége lett, II. Lajos fia pedig 1522-ben Mária osztrák hercegnőt vette feleségül, azzal a kikötéssel, hogy fiutód hiányában a magyar trón a Habsburg-házra száll.

A tízéves gyermekkirálynak három gyámja volt, de, fájdalom, legjobban vonzódott a három közül a kicsapongó brandenburgi örgrófhoz, ki a gyermeket testileg, lelkileg megrontotta s az ország ügyeivel nem törődött. Adót nem fizettek, a kincstár kiapadt, az urak is tobzódottak s ennyi baj közt a török szultán a harcias II. Szulejmán lett, ki világhatalomra vágyott. 1521-ben bevette Nándorfehérvárt és Szabácsot. A megijedt magyarok nagy adót ígértek, de mert Szulejmán Rhodus-szigete ellen ment, a fizetés ígéletben maradt. Szulejmán már 1526-ban százezer embernél nagyobb sereggel s több száz ágyúval közeledett. Péterváradot elfoglalván, Eszéknek tartott. Az országban körülhordták a véres kardot, de a nemesség nem indult csatába. A pápai követ ötvenezer aranyat hozott a királynak, hogy sereget gyűjtsön. Ötezer emberrel végre megindult s Tolnára érve, serege körülbelül 27,000-re szaporodott a püspökök, főurak és nemesekkel. Az erős sereggel rendelkező Szapolyait a Tisza mellől nem várták be s vezérül Tomori Pál kalocsai érseket választották s Mohács felé indultak. A szerencsétlen csata a mohácsi sikon 1526 augusztus 29-én János fejvétele napján történt, melyben a törökök színelte visszavonulása szétnyílván, 300

ágyú tüze elseperte a magyar sereget. Ott maradt a fővezér, 7 püspök, sok főúr s majdnem huszonkétezer vitéz a csatamezőn. A király futva menekült, de a csatát megszüntető felhőszakadástól megáradt Csele patakját át akarván ugratni, a ló az ezüst páncélban levő királlyal visszahanyatlott s a király a Cselébe fúlt. Szulejmán Budának tartott, a királyné Bécsbe menekült. A budai palota kincseit, köztük a híres könyvtár legértékesebb munkáit s a corvinákat és a Duna-Tisza közének 100,000-nyi népét rabláncon küldte Konstantinápolyba a török. 1514-ben írta meg Verbőczy a magyar jog híres hármaskönyvét: a tripartitumot. A történeti verseket a hegedűsök (vándor dalnokok) énekelték a várak- és úri udvarokban a vegyesházi királyok alatt. Ezen időben divatozott hazánkban a csúcsives építési stílus s Mátyás alatt Olaszországból származott hozzánk a renaissance (olv. reneszánsz) építkezés. A mohácsi csata hosszú időre vetette vissza a szép fejlődésnek indult magyar műveltséget.

Habsburg uralkodók kora.

Szapolyai János és Ferdinánd királyok.

A szerencsétlen II. Lajos halála a királyválasztás miatt két részre szakította hazánkat. Szapolyai az 1505-iki törvény alapján, hogy csak magyar lehet a király, 1596 nov. 10-én megkoronáztatta magát. Ellenesei Pozsonyban I. Ferdinánd osztrák herceget választották királlyá az Ulászlóval kötött szerződés alapján. A szerencsétlen országnak két királya volt. Ferdinánd végre visszavette Budát s Szapolyait Lengyelbe kergette s 1527-ben Székesfehérvárott meg is koronáztatta magát. Szapolyai, hogy a trónt megtarthassa, a törökhöz fordult segítségért s már 1529-ben a törökök kezébe esett ismét Buda, melyet Ferdinánd hasztalan ostromoltatott Rogendorf vezérével. Szapolyai ismét király lett. 1532-ben nagy sereggel jött ismét a török, de Köszeg alatt Jurisics Miklós megállította 200 vitézével s megengedvén a török zászlók kitzését a rommá lőtt várra, a törökök Stájer és a Dunántúlt elpusztítva, elvonultak. Ferdinánd a törökkel nem békülhetvén ki, Szapolyaival alkudozott, ki a lengyel király lányát csak azzal a feltétellel nyerhette feleségül, ha Ferdinánddal megbékül. Nagyváradon 1538-ban megkötötték a békét, úgy, hogy Szapolyaié az ország az a része, melyet elfoglalt, de halála után — még ha fiúörököse maradna is — a korona Ferdinándra szálljon. Ez volt Magyarország utolsó

békekötése, melyet mint önálló, független hatalom kötött. János király első tanácsosa ekkor György váradi püspök volt. 1494-ben Horvátországban született; atyja nevén Utjesenics, anyja nevén Martinuzzi György, ki e két nevet felváltva használta, de később Fráter György néven ismerték hazánkban. Előbb János király anyjánál, a tescheni hercegnőnél kályhafűtő, később Pálos szerzetes lett. János király a nagyészü barátot kincstartójává és váradi püspökké tette. Az ő érdeme, hogy a váradi béke, bár titokban, de meglett.

A szultán a béke hírére meghallván, nagyon megharagudott s csak nagy ajándékok árán engesztelődött ki.

János királynak 1540-ben János Zsigmond nevű fia született s a király a váradi békét megbánván, Fráter György és Petrovics Pétert fiai gyámjává tette s halálos ágyán meghagyta nekik, hogy a nagyváradi békével nem törődve, fiát török segítséggel a magyar trónra segítsék. Fráter György éles esze belátta, hogy ha Ferdinánd lesz a király, a török Magyarországot menten elfoglalja, ezért János király végakarata szerint cselekedett. Ferdinánd megtámadta Budát s csak Fráter György elővigyázata tartotta meg János Zsigmondnak, mert anyja csellel akarta Ferdinándnak átadni, hogy az éles eszű és vaskezű Fráter Györgytől szabaduljon. Buda ostromát megtudván a török, hazánkban termett s János Zsigmondot táborába kérette. Fráter György és Török Bálint, Buda kapitánya, nagy ajándékok kíséretében el is vitték Szulejmánhoz a gyermeket, aki megcsókolta, fiának nevezte, a magyar kíséretet megvendégelte, de ez alatt janicsárjaival a vár nézése címén megszállatta Budát s Izabella, az özvegy királyné, sirva ment ki onnan. Szulejmán azt ígérte, hogy János Zsigmond nagykorúságáig tartja meg Budát, neki pedig a Tiszántúlt és Erdélyt adta. De szavát nem tartotta meg s ettől fogva (1541) majd másfél századon át 145 évig nyögte hazánk a török jármát, az ország pedig három úré lett és pedig a Tiszántúlt és Erdély János Zsigmondé, a Duna-Tisza köze Budával együtt a töröké, a nyugati rész Pozsonnyal Ferdinándé.

1542-ben Ferdinánd ismét ostrom alá fogta Budát, a szultán pedig haragjában nagy sereggel jött az országba s több várat elfoglalván, birtokába kebelezte az ország nagy részét. Martinuzzi Fráter György belátva, hogy a török segítség miatt teljesen feloszlik az ország, Ferdinánddal kezdett alkudozni, de ellenségei bevádolták a szultán előtt s ez sereget küldött Fráter György ellen; de ő a sereget visszanyomta s a törökkel ügyesen békét kötött s ezalatt Erdélyt átengedte Ferdinándnak, kitől az esztergomi érsekséget, a

pápától pedig a biborosságot kapta. Izabella Erdélyért Oppeln és Ratibor hercegséget nyerte. 1551-ben Fráter György, hogy az átadás sikerét biztosítsa, hitegette a törököt, de ezt Bécsben árulásnak hitték s az érseket alvinci kastélyában Castaldo bérgyilkosai megölték.

Szulejmán Erdély átadásáért éktelen dühbe jött s hazánkra tört 1552-ben. Ez időből maradtak ránk a magyar hazafiság örök emlékü fényes példái. A drégelyi romot élete árán adta oda Szondy György Ali basának. Losonczy István Temesvárt védte halálmegvetéssel s csak midőn spanyol es német őrsége fellázadt: szabad elvonulás kikötése mellett lépett ki a várból, de a hitszegő török nem tartotta szavát. Losonczy fegyverre kapott s harcolva esett el társaival. Lippát foglalta el ezután a török, mert gyáva kapitánya megszökött előle. Szolnok várában Nyári Lőrinc egymaga harcolt a várkapuban, mert katonái megszöktek s ez is török kézre került. Ali budai basa Egert akarta bevenni, de Dobó István és Mecskey és az egri nők halált megvető bátorsága megmentette Eger várát. Így küzdött, vérezett hazájáért a magyar, dacára annak, hogy királya is teljesen magára hagyta.

Ferdinánd nem bírván megküzdeni a törökkel; Castaldo nevű vezére Erdélyt zsarolta, a kit 1556-ban az erdélyiek kikergettek s János Zsigmondot hívták vissza. Szulejmán is elismerte ekkor királynak s Ferdinánd ismét elvesztette Erdélyt, valamint a Tiszántúlt és az 1562-iki békében a szultán adófizetője lett, mely béke után 2 évre meghalt.

Miksa 1564—1576.

Ferdinánd fia, Miksa, uralkodása kezdetén háborút indiai János Zsigmond ellen, amiért a 72 éves, öreg szultán ismét haddal jött s legelőbb Szigetvárt támadta, melyet - hős Zrinyi Miklós védett s megesküdött, hogy élve nem adja át a töröknek várát. . . Szulejmánt az ostrom alatt mérgében, hogy a várát nem bírja bevenni, szélütés érte s meghalt. Zrinyi utolsó leheletig küzdve, hősi halált halt, midőn rommá lőtt várából kirohant. A királyi sereg vezére, Salm, Győr mellől nem mozdult százezer emberével, hanem hitvány irigységből veszni engedte harmadfélezer emberével a legkiválóbb hadvezéri tehetségű Zrinyit!

Szulejmán utóda kevésbé harcias; békét köt Miksával és végre János Zsigmond is lemond a királyi címről s csak Erdélyt, Bihart, Közép-Szolnokot és Máramarost tartja meg. Ezzel megalakult az erdélyi fejedelemség, de Erdély a szabad

fejedelemséget is kiköti s János Zsigmond után 1571-ben Bátori István lett a fejedelem s Miskának hűségesküt fogad. 1576-ban lengyel királlyá választják Báthoryt s utóda az erdélyi fejedelemségben testvére Kristóf lett, de 1586-ban meghalt, fiát, Zsigmondot hagyván utódául.

Rudolf.

Ugyanez évben Magyarhon trónjára II. Rudolf, Miksa fia lépett. Tizenöt évig háboruskodik a törökkel változó szerencsével. A sziszeki vereség megtorlására az öreg Szinán pasa jött országunkba s Győrt 1594-ben Hardeck gyávasága miatt elfoglalta s csak négy év múlva tudta innen a törököt kivenni a vitéz Pálffy Miklós.

Erdély is bajba került, mert a török követelte, hogy Szinán basát segítse, a fejedelem pedig Rudolf híve volt. Így keletkezett megint török és német párt, a török párton volt Báthory Boldizsár is a fejedelem atyafia, Zsigmond fejedelem a törökpárti urakból 9-et lefejeztetett s 1595-ben Rudolfal szövetséget kötött. Szinánt óriási seregével együtt Gyurgyevonál tönkreverte a fejedelem. Rudolf is elvett Magyarországon egynéhány várat a töröktől. III. Mahomed szultánt felingelték a vereségek s 1596-ban maga vezette nagy seregét országunkba s Eger ellen vonult s el is foglalta, mert idegen őrsége elárulta a várat, de árulásáért életével lakolt. Báthory Zsigmond egyesült Rudolf seregével s a szultánt Mező-Keresztesnél megverte. Seregeink az üldözés helyett a töröktől elfoglalt zsákmányon kapkodván, a török visszafordult s a zsákmányoló seregtől elragadta a már kivívott győzelmet.

A szultán végre elvonult s csak vezérei folytatták a hadakozást tiz éven át, de Báthory nem harcolt többé, sőt a fejedelemségről is lemondva, pappá lett. Ezt a pályát is megunt a Erdélyt Rudolfnak adta át két sziléziai hercegségért, de ezt is megbánta s ismét fejedelemmé esküdött Kolozsváron, míg végre Báthory Endre javára lemondott, ő maga meg Lengyelhonba ment. Rudolf Báthory Endrét nem is ismerte el s Mihály havasalföldi vajdával szövetkezve, Báthoryt megverte, ki a csatában halt el. Mihály zsarolta Erdélyt s a nemesség visszahívta Báthory Zsigmondot, ki be is jött, de Básta, Rudolf vezére és szövetségese, Mihály vajda, kiverték Erdélyből. Básta és Mihály uralkodtak a szerencsétlen Erdélyben, rabolva, fosztogatva és kegyetlenkedve. Básta megöletvén társát, Mihály fejedelmet, Báthory Zsigmondhoz pártolt s katonái prédája lön a szegény Erdély, sőt az alkotmányt is felfüggesztette. Rudolf kormánya szomorú emléküvé vált Erdélyre.

A török uralom miatt háromfelé szakadt Magyarország. A középrész volt a töröké, melyen pasák uralkodtak. A keleti felső megyék Erdéllyel a fejedelemség, a nyugati és északi rész Pozsonnyal a Habsburg uralkodóké volt, kik zsoldosokkal védték részüket a török ellen, de nem nagy szerencsével.

E szomorú időtől az ország királya Bécsből kormányzott, sokszor helytartókkal és idegen hivatalnokokkal. II. Lajos alatt kezdődött a reformáció terjedése és folyton terjedt, mert tőle várta, remélte a magyarság az idegen járom alól való felszabadulását s nem alaptalanul. A protestánsok nevelték a népet, ápolták a nemzeti érzést s könyvnyomtató műhelyükben a régi latin helyett a magyar nyelvet használták. Mindez hatalmasan terjesztette és meggyökerezett a protestantizmust szegény, elnyomott hazánkban.

Bocskai István.

Rudolf uralkodása Erdélyre és Magyarországra sem volt szerencsés, mert kormányzás helyett óracsinálással és csillagászattal foglalkozott. Idegen tanácsosai fokozták a nemzet elkeseredését, mely a töröknél is jobban gyűlölte az idegenek zsarnokoskodását. Ily viszonyok közt határozta el Rudolf a protestantizmus megszüntetését, ami egyértelműnek látszott a nemzet elpusztításával. Az elégtelenség nőttön nőtt, míg az elégtelenség nyíltan tört ki, melynek élére Bocskai István, a hatalmas főúr, Rudolf egykori szövetségese állott. Bocskai az ellene küldött sereget megverte. Rudolf Bástát küldte ellene, de most Erdély is föllázadt s Bocskait kiáltotta ki fejedelmének, kit a szultán is elismert s koronát is küldött neki, de Bocskai nem koronáztatta meg magát, nehogy két királya legyen a szerencsétlen országnak. Végre, miután az ország nagy részét elfoglalta Bocskai, Rudolf 1606-ban megkötötte a híres bécsi békét, mely szabad vallásgyakorlatot és Magyarországnak magyar törvények szerint való kormányzását biztosította és pedig magyarokkal, sőt a nádorválasztás is ki volt kötve s ezért Rudolf visszakapta Magyarországot. Bocskai most a török ellen fordult s a zsitvatoroki békében a török szultán vele egyenlő uralkodónak ismerte el Rudolfot s megszűnt az évi adófizetés is a töröknek. Még ez évben hűnyt el hazánk örök emlékezetű nagy embere, Bocskai, kinek a szabad vallás gyakorlatát, nemzeti szabadságát és a töröknek való adófizetés megszüntét hálás kegyelettel köszönheti a magyar nemzet.

II. Mátyás 1608—1619.

Rudolf megbánva a bécsi békét, a magyarok ellen készült, de saját öccse, II. Mátyás, féltvén a békét, ellene támadt s a magyarok 1608-ban királlyá választották. Mátyás a nemzet kívánalmait hajlandó volt teljesíteni. Illésházy István, a bécsi béke közvetítője lett nádorrá, fájdalom, e jeles tehetségű férfi rövid egy év múlva elhalt s utóda ismét protestáns főúr, Thurzó György viselte a nádori méltóságot. E két nádor alatt terjedt legjobban a reformatio honunkban.

A katholicizmus Európaszerte megrettent az új hit terjedésétől s élén a pápával, ellenreformációt indított, hogy a protestáns főurakat és nemességet visszatérítse a katolikus hitre. E cél elérésére alapította Loyola Ignác a jezsuita szerzetet. Hazánkban is tért foglalt e szerzet s leghíresebb lett a magyar származású Pázmány Péter, kit nagy tudománya és erős akarata e rendből emelt az esztergomi érseki székbe 1616-ban. Megindította hitvitázó iratait s oly szépen irt zengzetes magyar nyelvünkön, hogy sokakat visszatérített a katolikus hitre. Több jezsuita kolostort alapított, Bécsben a maig nevét viselő papnevelő-intézetet, Nagy-Szombatban pedig a nemes ifjak nevelő-intézetét alapítá, mely később egyetemmé fejlődött, melyből a mai budapesti tudományegyetem alakult.

Bethlen Gábor 1613—1629.

Magyarország résztvesz a 30 éves vallásháborúban.

II. Ferdinánd.

II. Mátyást követte a trónon II. Ferdinánd (1619—1637), ki még főherceg korában megfogadta, hogy ha trónra jut: kiirtja a protestantizmust. A cseh protestánsok ismervé eme hajlamait, nem akarták elismerni királyokul s tanácsosait Prágából elűzték. Ez volt kezdete a 30 éves vallásháborúnak, melyben a német fejedelmeken kívül Dánia, Hollandia, sőt Francia- és Svédország is részt vettek. Magyarhon és Erdély is belekeveredett e háborúba. Erdély fejedelme a nagyeszű és bátor Bethlen Gábor lett, ki elűzte Báthory Gábort, mert a némethez akart pártolni. Már II. Mátyás alatt is nagy tekintélye volt s ügyes politikájával Erdélyt felvirágoztatta és európai szereplővé tette. Midőn a csehek fellázadtak, Bethlen Gábor segélyt kérték s ő, mint hű protestáns, annyival inkább támogatta őket, mert Magyarhont is egyesíteni remélte uralkodása alatt. A magyarok szívesen csatlakoztak

Bethlenhez, ki Kassát, sőt Pozsonyt a szent koronával együtt elfoglalta. Ferdinánd összes ereje a csehek és szövetségeseik ellen lévén elfoglalva, Bethlennel alkudozott Pozsonyban, később a besztercebányai országgyűlésen, de Ferdinánd Bethlen szövetségeseit nem akarta az alkudozásba belefoglalni. Ezért az országgyűlés Ferdinándot megfosztotta a királyságtól s Bethlent választá királyul, ki a királyi címet elfogadta, de nem koronáztatta meg magát, bár nála volt a szent korona, mert nem akarta a kibékülést a Habsburgokkal végleg megszakitani. Ferdinánd a cseheket leverte s Bethlen, nyert csatái dacára, megkötötte a nikolsburgi békét, mely szerint Bethlen letette a királyi címet s a koronát kiadta Ferdinándnak, miért hét magyar vármegyét és több várat kapott. Ferdinánd pedig megerősítette az 1606-iki bécsi békét s Magyarország szabadságának a megtartását is megfogadta. 1621-ben Ferdinánd a békefeltételeket nem tartotta meg, Bethlen pedig 1623-ban ismét felvette a harcot a külföldi fejedelmek segítségével és Felső-Magyarországot elfoglalta, sőt Morvába is beütött. Miután a külföldi szövetségeseket Ferdinánd ismét megverte, Bethlen megújítá a nikolsburgi békét s Ferdinánd egyik leányát feleségül kérte, arra számítva, hogy német segítséggel végleg kiűzheti a törököket hazánkból. Bécsben ajánlatát visszautasították s a protestans Brandenburgi Katalint vette nőül. 1626-ban a német fejedelmek kívánságának engedve, harmadszor avatkozott be a vallásháborúba, de a szövetségesek vereséget szenvedvén, Ferdinánddal ismét kibékült az előbbi békepontok alapján. 1629-ben meghalt Erdély legvitézebb fejedelme, ki negyvenkét csatát nyert és hazánk alkotmányos szabadságát és a protestans vallás szabad gyakorlását biztosította, Kassát és a 7 magyar megyét is virágzásra emelte, melyeket a nikolsburgi békében nyert Ferdinándtól. Gyulafehérváron híres iskolát alapított convictussal, melynek rendtartását maga készítette.

Rákóczy György.

Bethlen iránt való tiszteletből nejét választották utódaul, de csakhamar népszerűtlen lett, hitét is elhagyván, le kellett köszönnie, Katalin utóda Bethlen Gábor fivére: István lett; nagy fejedelem volt, de ő is leköszönvén, utána Rákóczy György borsodi főispán, Bethlen Gábor hű vezére lett a fejedelem. Bécsnek nem tetszett e választás s Eszterházy Miklós nádor útján leköszönésre akarták birni Rákóczyt, sőt sereget is küldött Erdélybe, de Rákóczy ezt leverte s hogy ne folyjon testvérharc: Pázmány Péter esztergomi érsek elis-

mertette Ferdinánddal Rákóczy fejedelemségét, ki annál inkább volt erre hajlandó, mert a vallásháború újult erővel folyt és mert a vitéz Gustáv Adolf svéd király sietett a protestans ügy védelmére.

III. Ferdinánd.

II. Ferdinándot fia, III. Ferdinánd követte a trónon, ki az 1637-iki országgyűlésen megígérte a protestansok vallásszabadságának megtartását. III. Ferdinánd szerencsétlen volt a vallásháborúban s most már a francia király, ki féltékeny volt a Habsburgok növekvő hatalmára, szintén a protestans ügy védelmére kelt. Rákóczyt is szövetségre kérték, ki ezt elfogadván, fiát: II. Rákóczy Györgyöt Erdélyben fejedelemmé választatta s 1644-ben Magyarországra tört. Hazánkban oly nagy az elégtelenség, hogy özönlének Rákóczy táborába, sőt Kassa melletti táborában királylyá kiáltják ki. Rákóczy elfoglalta a Felvidéket s már Morvába készült betörni, de a megszorult Ferdinánd a török által tiltatja el ettől s 1645-ben megköti vele a linci békét, mely szerint a protestans vallás szabad gyakorlata biztosított. A Bethlen Gábor által birt hét vármegye Erdélyhez lett csatolva, Rákóczy pedig a tokaji, tarcali és regéci birtokokat kapta. Ezután egy évre, 1648-ban, fejezte be III. Ferdinánd az elkeseredett küzdelmü 30 éves vallásháborút, melyben a magyar négyszer vett részt.

III. Ferdinánd utóda fia lett:

IV. Ferdinánd.

E szép reményekre jogosító ifjú fejedelem 1566-ban már elhalt. Utóda öccse

I. Lipót (Leopold) lett 1657—1705.

I. Lipót királyá koronáztatván, nemsokára, 1654-ben, elhunyt atyja: III. Ferdinánd.

Erdély szerencsétlensége. Szolimán fermánt (okmány) adott 1566-ban, hogy Erdély belügyeibe nem avatkozik, sem a szabad fejedelemválasztást nem gátolja. Ezt az okmányt utódai is megtartották. Erdély saját választotta fejedelmei alatt felvirágozott, sőt politikai jelentőségére is tett szert. főleg Bethlen Gábor és I. Rákóczy György alatt. II. Rákóczy György szerencsétlen vállalatba fogott, mert Kázmér lengyel király

ellen támadt a svédekkel szövetkezve, de ezek elhagyták Rákóczyt, mert a dánok, mint a lengyelek szövetségesei, hazájukra törtek. A lengyelek Erdélyt pusztították s Lipót is küldött 16 ezer embert. A török szultán, ki e vállalkozásáért haragudott Rákóczyra, a tatár khánt küldte ellene. Rákóczy minden oldalról szorongattatva, egy millió kétszáz ezer forintot vásárolt békét a lengyelektől, szép seregét pedig, melyet Kemény János vezérelt, a tatárok részint leöldösték, részint rabságba vitték. E szerencsétlenség mély gyászba borította Erdélyt. Rákóczy alig ért haza, már várta a szultán parancsa, hogy helyette jobb fejedelmet válasszon Erdély. Rákóczy a parancs ellenére elfoglalta fejedelmi székét, miért a szultán Kuprilli Achmed vezérét küldte Erdélybe, ki kegyetlenül végigpusztította az országot, nagy adót vetvén rá és Barcsai Ákost választatta fejedelemmé. De Rákóczy most sem vált meg a fejedelemségtől. Barcsait megverve, kiűzte s újra a fejedelmi székbe ült, de a törököt ki nem engesztelhetvén: a budai basa támadta meg s meg is verte. Rákóczy sebesülten futott Nagyváradra, hol sebében elhalt, a török pedig Váradot elfoglalta s a török birtokok közé kebelezte 1660-ban.

Ebből látszott meg, hogy a török célja volt e beavatkozással Erdély meggyengítése s felosztása, ezért az erdélyiek Rákóczykiváló vezérét, Kemény Jánost választották fejedelmüké, ki a magyar király oltalmát vette igénybe s Barcsait megölette. Ezért a török boszúra gerjedt s Ali basát küldte Erdélybe. Ez Maros-Vásárhelyre országgyűlést hivatott, hogy Keményt letétesse a fejedelemségről, de kevesen jelentek meg s Ali basa Apafi Mihályt választatá meg.

Kemény Magyarországra huzódott, várva Lipót segítségét, de Montecucoli, késedelmeskedvén, maga indult Erdélybe, hol legyőzetvén, a csata hevében agyongázolták saját seregének romjai.

I. Lipót is a kormányzást idegenekre bízta s Várad eleste a hazafiakat aggodalomba ejté és a török terjeszkedése ellen az 1662-iki országgyűlésen háborút kívántak folytatni. Ennek főszószólója Zrinyi Miklós, horvát bán, a költő és jeles hadvezér volt.

A Mura mellett Uj-Zerinvár néven erős várat építtetett. A török ez építkezést békebontásnak vette, hiszen célja volt egész Magyarországot elfoglalása s roppant sereggel tört az országba. Zrinyi hiába sürgette a császári vezért, hogy együttes erővel támadják a törököt; Montecucoli Pozsonynál tétlenül lebzselte seregével. Zrinyi egyedül támadt a törökre, sok ezer foglyot szabadított meg s az eszéki hidat is fel-

égette, hogy akadályozza a törökök betöréseit. A török egy évig sem várt a boszúval. Uj-Zerin várát bevette, lerontatta s több zalai erösséget is elvett. Montecucoli most sem segített. A török kierőszakolta végre az összeütközést, Montecucoli győzött, de nemcsak nem használta ki győzelmét, hanem Vasváron gyalázatos békét kötött, meghagyván mindent a török kezében, sőt a császár nevében drága ajándékot ígért a töröknek.

Wesselényi-féle összeesküvés.

Ez a lealázó béke felfingerelte a magyarokat s a katolikus főurak, a császár hívei is azon tanácskoztak, hogy menthetnék meg a hazát a német segítség nélkül. Zrinyi Miklós, Montecucoli ellenlábasa gyanús módon, hirtelen elhalt. Az ország legfőbb urai: Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, a primás is elhatározták, hogy Apafi és a francia király segítségét kérik, a törökkel pedig évi adó fizetése mellett végleg békét kötnek. 1665-ben Bécsben a nádor, országbíró és Zrinyi Péter, a költőnek öccse, írásban egyeztek meg, de titokban. Az elégtelenség mindjobban terjedt. A szövetséghez csatlakozott Rákóczy Ferenc, Zrinyi Péter veje és az ifjú Nádasdy és Frangepán Ferenc is.

Szécsi Mária egy kölcsön fejében kész volt Bécsnek eladni a hazafiak szövetségét, de ott már akkor értesültek róla. A szövetkezett urak az árulásra nem lévén elkészülve s Lobkovitz főminiszter biztatására Zrinyi és Nádasdy Bécsbe mentek, hol fogságba kerültek s Bécsujhelyben lefejezték Zrinyit és Frangepánt, Bécsben pedig Nádasdyt. Rákóczyt édes anyja, Báthory Zsófia, csak drága pénzen mentette meg a haláltól. Napirenden volt a halálra ítézés és jószágelkobzás, hogy a magyar nemesség ereje összetörjön.

Az önkényes uralom divatját élte egész Európában. Bécsben is elérkezettnek látták az időt, hogy hazánkat a többi tartományok módjára beolvasszák, alkotmányát eltöröljék.

E tervek legelőbb a nádori méltóság esett áldozatul s helyette kormányzót állítottak Ampringen Gáspár személyében, ki német és magyar tanácsosokkal akart kormányozni, német katonákkal tömte meg az országot s a nemességet megadóztatta. Megkezdtek teljes erővel a protestans üldözést is, hogy birtokaikat elharácsolhassák. Ölték őket, száműzték s rabságba hurcolták hűtlenség címén.

Thököly Imre.

Az üldözött nemesek Erdélybe menekültek s a szultántól kértek támogatást. Segítséget nem kapván, maguk törtek az országba s apróbb csatákban pusztították a labanc németet, ez pedig a magyar bujdosó kurucokat. Tartott ez a kuruc világ 15 évig. 1677-ben a francia császár és Apafi segítséget adott a bujdosóknak. Thököly Imrében erős vezért is nyertek s a felkelés országos lón.

Bécs belátta, hogy Magyarhont nem kebelezheti úgy be, mint Csehországot s az osztrák tartományokat. Megbukott Lobkovitz is, a magyarok halálos ellensége, ki titkon pénzért a franciákkal tartott. Leopold végre a magyarokhoz fordult, a kormányzó 1679-ben visszahívta s 1681-ben országgyűlést hívott Sopronba. Az alkotmány visszaállított s Eszterházy Pált, a katolikus párt vezéremberét, választották nádorrá.

Az elégületlenek Thökölyvel élükön elfoglalták a Tisza mentét, Kassát a felvidékkel és keresik a török pártfogását; céljuk a német kiverése az országból és a nemzet egyesítése. Kara Mustafa óriás sereggel jött az országba s ekkor Pozsony és a Dunántúl is Thököly pártjára állott. Thököly, bár a szultántól királyi címet is nyert, azt nem használta.

A törökök kiűzése.

A török oly óriás sereggel azért jött, hogy világhuralmát biztosítsa, el akarván foglalni Bécsét és Ausztriát. Ellenállás nélkül ment Bécsig a török sereg s már-már elfoglalta, midőn a vitéz lengyel király: Sobieczki János kitűnő seregével a szorongatott Bécs védelmére jött s Kara Mustafát óriás seregével tönkrevverte, úgy, hogy a török otthagyva hadi készletét, egész Győrig futott. E győzelem fellelkesítette a győzőket s az ellenséget üldözve, bevették Párkányt, Esztergomot, sőt 1685-ben visszavették Lotharingiai Károly vezérletével az erős Érsekújvárt is. A törököt Budáig nyomták vissza s 1686-ban feléledt a remény, hogy a másfélszáz éves törökuralom alól felszabadul Buda is. Ez év nyár elején nagy sereg gyülekezett Buda alá, ezek közt vagy húszezer magyar is, mert a török Thökölyt is elvitette Konstantinápolyba, a bécsi s az azt követő vereségek miatt neheztelvén reá.

Budát Abdi basa védte vitézül, de a várat ostromló seregen keresztül nem kaphatott segítséget s szeptember 2-án volt az utolsó roham, melyben a magyarok, Petneházi s társai az elsők voltak a falakon. A török őrség elkeseredett harcban veszett el s Buda felszabadult 1686 szept. 2-án.

Még ez évben szabadult meg a töröktől Pécs, Szeged, Eszék, Pétervárad. 1689-ben pedig Nándorfehérvárt és Szendrőt foglalta el a keresztény sereg, sőt Zvornik és Nis szerb várakat is elveszté a török s Bécsben a töröknek Európából való kiűzetését tervezték. 1691-ben Küprili Musztafa nagyvezér már a Marosig nyomult elő, de bádeni Lajos herceg Szalánkeménynél teljesen leverte s a nagyvezér is elesett. Savoyai Jenő, a kitűnő hadvezér, Zentánál semmisítette meg a szultán seregét s ezután a tizenhat évi csatákban kimerült felek megkötötték a karlovici békét, mely szerint a török csak a Temesközt tartotta meg, magyar, tót és horvát birtokait pedig elvesztette (1697).

A török leveretése felozlatta Thököly pártját s a magyarok a török ellen fordultak. A német tábornokok a magyarok segítségét nem becsülték meg. Főleg Karaffa kegyetlenkedett, felállítatván Eperjesen a vértörvényszéket; gyilkoltatta a protestansokat s a vagyonekobbás koholt rágalmak alapján ismét megkezdődött. Karaffát akkor hívták már vissza, midőn a hű királpártiakat és katolikusokat is üldözte, hogy vagyontukat elfoglalhassa. Az 1687-iki országgyűlésen a török kiűzéseért hálából elfogadta a nemzet a Habsburgház fiági örökösödését, kikötvén, hogy a fiág kihaltával a nemzet szabadon választhassa királyát; az ország törvényei és szabadsága biztosítottatik és eltörölték a rendek az arany bulla ama pontját, hogy a nemesség, ha szabadsága ellen törne a király, ellene fegyvert foghat. (Jus resistendi.)

Az 1687-ik év Erdély történetében is nagyon emlékeztetes. Leopold a törököt ismét megverte s Erdélybe is bevonult serege és Apafi fejedelem Karaffának tette le a hűségesküt s 1690-ben meghalt fiát, Mihályt, Bécsbe vitték, lemondatták a fejedelemségről, amiért hercegi címet nyert. Lipót ez alkalommal hitlevelet is adott Erdély rendjeinek, melyben biztosította országának minden jogait és szabadságát. Országgyűlést is tarthatott, a főkormányzót és tanácsosait saját embereiből választotta, de a Habsburgok uralmára maradt napjainkig s csak 1848-ban mondták ki rendei a Magyarországgal való egyesülést (Unió), mely 1867-ben véglegessé lön.

Rákóczy Ferenc.

Hazánkat a bécsi kormány a törökök elűzése után elfoglalt tartománynak kezdte tekinteni s végleg be akarta Ausztriába olvasztani, mely tartományaival együtt abszolút uralom alatt állott. A török által kiűzött birtokosság csak pénzváltásáért

vagy egyáltalában meg sem kapta jogos birtokát. A protestáns ismét üldözött lett, a nemesség adófizetésre és idegen katonatartásra köteleztetett s hazánk az összes Habsburg-uralom alatt levő tartományok közös terheinek egy harmadát volt kénytelen viselni. Mindez intézkedés az alkotmány és nemesség végleges megtörésére irányult. Ezek az állapotok roppant elkeseredést szültek s csak a vezért várták az elégületlenek s II. Rákóczy Ferencben ezt is megadta a magyarságnak végzete. II. Rákóczy Györgynek unokája volt atyja a Wesselényi összeesküvés részese I. Rákóczy Ferenc; anyja, pedig Zrinyi Ilona, a Bécsújhelyen kivégzett Zrinyi Péter leánya és a száműzött Thököly Imrének pedig mostoha fia volt. II. Rákóczy Ferenczet gyermekkorában hurcolták el Munkács várából anyjától és Bécsben a jezsuitáknál nevelték, úgy, hogy még magyar voltát is elfeledje. Nagykorúvá lévén, átvette nagy birtokait és Sárosba, Zboróra ment gazdálkodni, de a nép elkeseredése szívéig hatott s midőn Lipót XVI. Lajos francia királlyal keveredett háborúba, a francia királytól kért segítséget a fölkeléshez, a közvetítő azonban levelét Bécsbe vitte. Rákóczyt elfogták s Bécsújhelybe vitték, honnan neje megszöktetvén, Lengyelországba menekült.

Lengyelországban szövetkezett a francziákkal, kiktől segítséget és még több ígéretet kapott a támogatásra. 1703-ban átlépte hazánk határait, előbb azonban «Istenért és szabadságért» feliratú zászlókat küldött titkon híveinek. Előbb a nép, majd a főurak is: Károlyi Sándor, Bercsényi csatlakoztak hozzá s még ugyanezen évben rettenthetlen vezérei elfoglalták Felső-Magyarországot és rá egy évre a Dunántúlt és Erdélyt is. Bécs megrettent, alkudozni akart, de a béke megghiúsult, mert Rákóczy Erdély fejedelemségének visszaállítását is követelte, amennyiben Gyulafehérváron az országgyűlés fejedelemmé választotta s követelte, hogy a magyar szabadság biztosításáért a külföld fejedelmei is jótálljanak, okulván a történelmi tapasztalatokon.

I. József király.

Leopold 1705-ben meghalt, követte a trónon fia, I. József, ki uralkodása elején jóakarattal volt a magyarok iránt. Atyja főtanácsosát, Kolonics bíborost — ki hazánkat katolikussá, majd koldússá és azután rabszolgává akarta tenni — mellőzte s a nemeslelkű Savoyai Jenőre, a zentai győzőre hallgatott. Rákóczy feltételeit ő sem fogadván el, a harc, újra kitört s 6 évig tartott, míg 1707-ben a szövetséges rendek az ónodi gyűlésen a Habsburg-házat trónvesztettnek mondták

ki s ezzel a békülés végleg megszakadt. Az ország kimerült, a francia segítség csak ígéret maradt, a daliás kurucok hadi szerencsésének csillaga hanyatlóban volt. Ocskay brigadéros árulása miatt elvesztett a trencsényi csata, a sebesült fejedelem is alig menekült. Elveszték a bányavárosok és Erdély, sőt a Tiszamente is Józsefé lett. József most német vezérei helyett Pálffy Jánost tette fővezérévé, ki Rákóczyval alkudozni kezdett. Utoljára szólt a kuruc tárogató a majtényi síkon. Rákóczy Lengyelhonba menekült s orosz segítséget akart nyerni, míg végül Pálffy Károlyi Sándorral alkudozott s 1711-ben megkötötte a békét Szatmáron. II. József az alkudozás közben himlőben halt el. Rákóczy nem fogadta el a szatmári békét, mert orosz vagy francia segítséget remélt, de csalódott s a szultán meghívására Konstantinápolyba ment Párizsból s 1735-ben török földön, Rodostóban hunyt el a tiszta jellemű, nemeslelkű szabadsághős. A száműzetés keserű kenyerét hű vezérei: Bercsényi és Mikes Kelemen krónikása is megosztották vele. Porai Konstantinápolyban a lazaristák templomában nyugodtak majdnem kétszáz évig, míg végre 1906-ban a magyar nép kegyelele és lelkesedése visszahozta a szent hamvakat bujdosótársai hamvaival együtt hazánkba, Kassára.

A mohácsi vész óta úgyszólván a szatmári békéig nemzetünk örökös harcban áll hola a török, hola a némettel s a nemzet fiai is pártokra szakadva pusztítják egymást. Nemzetünk a nyugat védőbástyája a török ellen; míg amaz művelődik, a magyar léteért harcol s a rettenetes küzdelemben megedződik testileg, de a művelődés csak a protestantizmus fellépésével kezd fejlődni és pedig magyar nyelven. XVI-ik századbeli írónak: Balassa Bálint, Zrinyi Miklós a költő és hadvezér, Gyöngyösi István. Történetíróink: Tinódi Sebestyén (lantos Sebestyén), ki énekelve mondta el történetünket, Heltai Gáspár, Bocskai történetét pedig Istvánfi Miklós írta meg. A nemesség udvarházakban lakik (curiák), melyekben nagy ebédlők és vasrácsos ablakok vannak. Az öltözködés szép magyaros. Apor krónikáiban azt írja, hogy Erdélyben ezidőtájt csak a fejedelem evett ezüst tányérból, a többiek többnyire fatányérból. Kedvelt foglalkozás a vadászat, agarászás és sólyommal is vadásznak. Van még bölény is elég, melyből 1815-ben ejtették el az utolsót Erdélyben.

III. Károly 1711—1740.

II. József fiúörökös nélkül halt el s utódja öccsei: III. Károly lett, az utolsó habsburgházi király. A szatmári békét megerősítvén, Pozsonyba országgyűlést hív egybe s

megkoronáztatván magát: a sérelmek orvoslását is megígérte. A török 1715-ben Velenczét támadta meg. Károly Savoyai Jenőt küldte szövetségese védelmére, ki a törököt Péterváradnál tönkreverte, Temesvárt is elfoglalta s végre a marosmenti rész is megszabadult a törökuralomtól 1716-ban. Egy év múlva Savoyai Jenő Nándorfehérvárt is bevette s a török békét kért, mely Pozsareváczon kötött meg s Magyarországot a kitünő hadvezér teljesen megszabadította a töröktől. III. Károly egyetlen kis fia halála után a trónt családja nőtagjainak is biztosította, elfogadtatván a rendekkel az 1722—23-iki országgyűlésen a *pragmatica sancti*ót a (nőutódlás jogát). Ugyanez évben állították fel a helytartó-tanácsot, mely 1848-ig vezette a kormányzást. Átszervezték a magyar királyi és erdélyi udvari kancelláriát. Felsőbb bíróságok lettek a hétszemélyes tábla és a királyi tábla, Zágrábban a báni tábla. Savoyai Jenő halála nagy csapás volt az országra és királyra is, mert a török újra elvette Nándorfehérvárt, Boszniát, Szerbiát és Oláhországot, amiért III. Károly nagyon bánkódott s egy év múlva meghalt.

Mária Terézia 1740—1780.

Mária Teréziának örökösödési jogát még atyja életében az összes európai fejedelmek elismerték s a magyarok az 1741-iki országgyűlésen örömmel koronázták meg. Európa fejedelmei, mihelyt Károly meghalt, európai szövetséget akartak csinálni az osztrák tartományok szétDarabolására. A szomszéd uralkodók mind követeléssel léptek föl Mária Terézia ellen. Károly bajor fejedelem és III. Ágost lengyel királynak csak az egész osztrák birodalom kellett volna; a porosz király, II. Frigyes, Sziléziát és két rajnai tartományt követelte. A spanyol király pedig Lombardiát akarta kihalásítani az osztrák tartományokból, de ezeken kívül a többi is osztozkodni akart Ausztrián és 1741-ben szövetségbe s fegyverrel támadtak Mária Teréziára, ki kevés pénzt és kevés katonát örökölt. A porosz elfoglalta Sziléziát, Olaszországba szardíniai, spanyol és francia seregek törtek be, a bajor fejedelem már Bécsbe fenyegette. A királyné tanácsosai, sőt férje is az alkudozást ajánlották neki, de a királyné birtokairól nem akart lemondani s igazságos ügyével a magyarokhoz fordult, egyedül tőlük remélve segítséget. A pozsonyi országgyűlésbe jött talpig gyászban és sirva panaszkolta el igaztalan megtámadtatását és szomorú helyzetét. Erre egy örökké emlékezetes jelenet következett. Az ország rendei

egyhangulag kiáltották: «Életünket és vérünket királynőnkért s hazánkért!» Az országgyűlés fölkelést és unjoncozást rendelt, adót szedtetett, a királyasszony mellé 500 nemes ifjú testőrt rendelt és az udvar számára Budán egy palotát adott. A nemesi fölkelést (*insurrectiót*) Eszterházy, Csáky és Károlyi grófok vezetik. Az Eszterházyak, Belezna, Kálnoky, Batthyány és Patacsics saját pénzükon lovasezredekert szerelnek fel s pár hét alatt 80,000 magyar állott a királyné védelmére. Az ellenség annyira szorongatta az osztrák tartományokat, sőt magát Bécsét is, hogy Ausztria elvesztettnek látszott. Pálffy és Nádasdy huszárjaikkal a bajor és franciaikat egész Ausztriából kiverték, sőt Bajorországot is elfoglalták. A királynő a kiváló hadvezérrel, a porosz királlyal, békét kötött s Szilézia egy nagy részét oda adta neki a béke fejében. 1744-ben a magyar ismét 40,000 katonát állított ki s minden évben unjoncoztak. Így sikerült a majd 8 évig tartó osztrák örökösödési háborút szerencsésen befejezni az aacheni békekötéssel, melyben a fejedelmek és királyok elismerték a *pragmatica sancti*ót, csak a porosz király tartotta meg Szilézia egy jó részét. A magyar mentette meg a trónt és állította lábra a roskadozó Ausztriát, bebizonyítván, hogy a királyi bizalmat nagyon meg tudja hálálni. Mária Terézia nagyon fájlalta Szilézia elvesztését s európai szövetséget létesített s 7 évig harcolt a porosz ellen, de bár sok fényes haditettet követtek el a magyarok e harcokban, Mária Terézia mégis kénytelen volt Porosz-Sziléziát Frigyesnek átadni és pedig ezúttal örökre.

Mária Terézia hálás akart lenni a nemzet önfeláldozásáért s a főurakat méltóságokkal, kitüntetésekkel halmozta el és Bécsbe vonzotta a magyar nemességet a magyar testőrséghez. De, fájdalom, Bécs szokásai kivetkőztették a magyart eredeti mivoltából; nemcsak nemzeti szép öltözetét cserélte fel a német ruházzal, hanem elidegenedett hazájától is. S mindez számítás volt, hogy hazánk beolvadjon Ausztriába! Egyéb intézkedések is ezt a célt szolgálták, így az alkotmány biztosítása szándékosan elmaradt, a katonai és pénzügyi dolgokba nem engedtek nemzetünknek beavatkozást.

Az országgyűlés sokszor tárgyalta a panaszos sérelmeket s Mária Terézia uralkodása végső 15 évében össze sem hívta; Batthyány nádor halála után nádora sem volt az országnak, hanem Mária Terézia vejét, Albert szász herceget helytartóvá nevezte ki és a főispánokkal is Bécsből intézkedtek önkényesen.

Dacára az alkotmányellenes intézkedéseknek, az ország művelődésére nézve hasznos intézkedések is történtek. Mária

Terézia helyezte át a nagyszombati egyetemet Budára a királyi várlakba; Győr, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Zágrábban jogakadémiákat állított fel. Az 1773-ban eltörölt jezsuiták három milliányi vagyonából alapította a tanulmányi alapot. A főpapoknak kötelességévé tette a szegény papok és tanítók segítését. A népiskolákat szaporította, 10 tankerületre osztá az országot, melynek élére irodafelügyelőket állított. A szepesi, besztercebányai, rozsnói, szombathelyi és székesfehérvári róm. kath. püspökségeket, valamint a munkácsi és nagyvárad-i görög katolikus püspökségeket is megalapította s javadalmakkal látta el. A selmeci bányászakadémiát is Mária Terézia alapítá. Az Adrián kikötőket csináltatott. A Szávát és Kulpát kitisztíttatta, mocsarakat csapoltatott le; a céhrendszernek irányt és szabályokat rendelt el, Fiumét pedig hazánkhoz csatolta, de az ipar és kereskedelem a nagy kiviteli vámok miatt nem fejlődhetett. A jobbágyság szabad költözési jogát visszaállítá s gyermekeiknek tetszésük szerinti nevelését megengedte s szerzeményeikkel való rendelkezésük jogát biztosította s megengedte az erdők és legelők közös használatát a földesurakkal. A temesi bánságot megyékre osztva hazánkhoz csatolta és a 16 szepesi várost is visszacsatolta az anyaországhoz.

Galiciát és Lodomériát birtokába vette, bár 1772-ben zokogva írta alá a Lengyelország feldarabolására vonatkozó szerződést. Ennyi hasznos intézkedés mellett azonban a legfőbb, a nemzeti érzés és a magyar nyelv használata szánalmasan hanyatlott. 1780-ban hunyt el s a nemzet igaz részvéte kísérte sirjába. Még halálos ágyán is hálával gondolt hű magyar nemzetére, mit Eszterházyval meg is üzent a magyaroknak. Utódja legidősebb fia, II. József lett.

II. József 1780—1790.

II. Józsefet gazdag szellemi tehetséggel és jó szívetel adotta meg a sors. Magyarországot kétszer járta be, hogy személyes tapasztalatai alapján uralkodhassék. Atyja halála után, 1765-ben német császárrá választották. Célja volt, hogy népeit egy hatalmas birodalomban egyesítse és jólétüket biztosítsa, de Magyarország alkotmányára az ősi szokás szerint megesküdni nem akart, ezért nevezték országunkban «Kalapos király»-nak. Nagy terveit azzal kezdte, hogy a pápai befolyást korlátozta, számos szerzetet eltörölt, köztük a jó magyar érzelmű «Pálos» szerzetet. Nevezetes intézkedése volt a «türelmi rendelet» kiadása, mellyel a két reformált egyház hiveinek megadta, hogy vallásukat — habár nem nyilváno-

san — de gyakorolhatták, a vallási vitákat megszüntette s a papoknak vallási türelmességet parancsolt 1731-ben.

Honunkban a latin nyelv használatát a némettel cserélte fel, sőt az iskolákban is elrendelte a német nyelv használatát, ezzel a magyar nyelv és irodalom fejlődését megbénította. Hogy a megyék ellenállási erejét megtörje, az országot 10 kerületre osztá s élükre királyi biztosokat rendelt, kik a megyéket kormányozták s nekik tetsző hivatalnokokat neveztek ki. 1784-ben népösszeírást rendelt el. Ez intézkedése bujtoztatás folytán fellázítá az erdélyi oláhokat, kik rabolva, gyilkolva pusztították földesuraikat. II. József sereget küldött a lázadók ellen s szétveretvén őket, vezérüket: Horát és az alvezér Klossát kerébe törette 1785-ben. Az oláh lázadásban tapasztalta a nép sérelmeit, a jobbágyság sorsán javított, megadván a szabad költözést, vagyonszerzést és gyermekeiknek tetszésük szerint való neveltetési jogát. Az urak jogait korlátozta s a köztelherviselést akarta behozni, ez okból földmérést rendelt el, de a török háború kitörése és betegeskedése ebben meggátolták. A törökkel mint II. Katalin orosz cárnő szövetségese keveredett háborúba s híres vezére Laudon elfoglalta Nándorfehérvárt s Szerbia jó részét, de utóda, II. Lipót a törökkel kötött békében mindezeket visszaadta a töröknek 1791-ben.

II. Józsefet nagyon elkeseríté, hogy terveit népei félreértették, pedig habár megkérdezésük nélkül intézkedett, de legfőbb vágya népeinek boldogítása volt. Halálos ágyán intézkedéseit eltörölte; a megyékhez levelet küldött, országgyűlés tartását s megkoronáztatását is megígérte s a koronát is hazaküldte Bécsből, de nemes célját nem érte meg, mert 1790 elején meghalt.

II. Leopold 1790—1792.

A koronát hatlovas hintón diadalmenetben hozták haza a magyarok, lelkesen éltetve a szabadságot. Divatos lón a nemzeti viselet és a magyar szó. A megyegyűlések követelték az országgyűlések megtartását és az elégtelenséget a poroszok is szitották, hogy Ausztria hatalmát gyengítsék.

II. Leopold Budára országgyűlést hirdetett, melyen ünnepelesen megkoronáztatta magát a Pozsonyba áthelyezett országgyűlésen. Most töltötték be a nádori méltóságot, mely 1765 óta szünetelt. Nádorra a király egyik fiát, Sándort, választotta a nemzet, hogy hűségét ezzel is kifejezze. Törvénybe iktatták, hogy az újonnan választott király 6 hónapon belül megkoronáztassa magát, a korona pedig Budán őriz-

tessék. Az ország függetlenségét és szabadságát is törvényben biztosították, kimondván, hogy Magyarországot csak alkotmányos törvényei szerint, nem pedig rendeletekkel lehet kormányozni. Az adó és ujoncok megajánlását a három évenként tartandó országgyűlés jogává tették. A gyűlés elején elhatározták a rendek, hogy ezentúl magyar nyelven fognak tanácskozni, elrendelték az iskolákban a magyar nyelven való tanítást s azt is, hogy hivatalt csak az viselhessen, ki magyarul tud. Ez intézkedések föllendíték az irodalmat s hirlap is keletkezett 1780-ban, a «Magyar Hirmondó». A színügy is feléledt, bár állandó színházunk egy sem volt. A protestáns vallás gyakorlatát a bécsi és linci béke alapján engedte meg az országgyűlés s megoltalmazta a jobbágyságot földesurai önkénykedése ellen. A célszerű újítások feladata a következő országgyűlésre hárult, de II. Leopold 1792-ben meghalt s az utódja alatt kitört francia háborúk 40 évre vetették vissza az üdvös reformok életbelépését.

I. Ferenc király 1792—1835.

Francia háborúk.

Már II. Leopold idejében Franciaországban forrongtak a kedélyek s a szabad eszmék áthatották Európa népeit. Franciaország szabadulni akart a hosszú szolgaságból és korlátozni akarta a királyi önkényt. A gyöngye király nem bírván ellentállani, sógorát II. Leopoldot kérte segítségére. Leopold a szövetségnek megnyerte II. Frigyes porosz királyt is s megakarta támadni a franciákat, de időközben meghalt. I. Ferenc alig lépett trónra, a franciák megtámadták 1792-ben.

A háború sorsa kedvező volt a szövetségesekre, de midőn a braunschweigi herceg fenyegető felhívást intézett a franciákhoz, a franciák a királyi családot elfogván, a királyt letették, s kikiáltották a köztársaságot. Rövid idő alatt a convent a királyt és utána a királynét, Mária Antoniettet, Mária Terézia leányát is lefejeztette s a forradalmi párt ragadta magához az uralmat. A köztársasági eszmék terjedése megrettenté az európai fejedelmeket s szövetkeztek a franciák ellen csaknem valamennyien. A franciák kitűnő tábornokai a szövetségeseket megverték s békére kényszerítvén, egyedül Ferenc folytatta makacsul a háborút 1795-ben. A franciák szabadságuk biztosítása céljából a többi népeket is igyekeztek eszméiknek megnyerni és uralkodóik ellen fellázítani. Hazánkba is elküldték forradalmi ügynököket, mert tudták, hogy az országban nagy az ingerültség II. József önkényes uralma után. Hazánkban az eszmét Martinovics Ignác volt ferencrendi szerzetes karolta

fel. Két titkos társulatot szervezett, melynek célja volt a nemesi előjogok megszüntetése és a király letétele. De a szövetséget Bécsben megtudták, tagjait elfogták s Hajnóczyt, Laczkovics kapitányt, Sigray grófot, Szentmarjait és Martinovicsot Budán, a vár alatti réten, a mai vérmezőn lefejeztették, többeket várfogságra vetettek, köztük Kazinczy Ferencet az író, ki 6 évig sinylődött a börtönben. A francia háború ezalatt folyt, de a franciák győztek, főleg amióta Bonaparte Napoleon lett vezérük s már Olaszhont is meghódítván, Bécs ellen nyomult s Ferenc kénytelen volt drága áron békét kötni 1797-ben.

A háború még négy ízben újult meg. Napoleon államcsiny folytán 1804-ben francia császárrá lett, világalomra törekedett. Világuralmi célja egész Európát ellene ingerelte, de Napoleon győzött s Ferenc, hogy országait el ne veszítse, leányát, Mária Lujzát feleségül adta Napoleonnak. Napoleon csillaga 1812-ben lehanyatlott s midőn 500,000-nyi seregével Oroszország ellen ment, az oroszok visszavonultak, Moszkvát felégették s maguk után csalogatták Napoleont. Az oroszok mindent elpusztítottak maguk után, Napoleon nagy seregét nem bírta élelmezni s beállott a rettenetes tél is s a Berezina folyónál az oroszok megverték a kimerült franciákat úgy, hogy Napoleon alig 25,000 emberrel menekülhetett haza. Ezt felhasználta a szövetségesek s miután Napoleont megverték, lemondatták s Elba szigetére küldték 1814-ben.

Napoleon Elbáról hazaszökött s a következő évben vissza akarta szerezni trónját, de a szövetséges seregek végleg leverték s az angolok Szent Ilona szigetére vitték 1815-ben, ahol szigorúan őrizték és 1821-ben fogságban halt meg Európa legnagyobb hadvezére.

Hazánk a francia háborúkban hűen kitartott fejedelme mellett, segítvén pénzzel, élelmiszerrel és katonával. A főurak közül többen jelentékeny csapatokat szereltek fel saját költségükön s a negyedik francia háborúban, 1809-ben, a nemeség is fölkelte királya védelmére (insurrectio).

Ez volt az utolsó nemesi fölkelés hazánkban. A magyar huszárság vitézségét még a hires francia gárda is elismerte, melynek jelszava volt: «A gárda meghal, de meg nem adja magát!» E háborúk alatt sok magyar vér folyt a külföldi harctereken.

A francia háborúk óriási pénzáldozatokba kerültek, a papirpénz értéke ötödrésztől szállott le, a hitel kimerült, ipar és kereskedés pangott, s beállott 1811-ben az államtönk, mely miatt az állam több száz millió teherrel könnyebbült meg, de a magánvagyon értéke is egyötödére szállott le s általános

lett az elszegényedés és tönkrement. Ez az intézkedés és a só árának felemelése nagy ingerültségeket okozott hazánkban. A magyarok hűsége és önfeláldozása menté meg ezúttal is a birodalmat a felbomlástól.

Hazánk állapota 1825-től 1848-ig.

A franciák amerre jártak, elterjesztették az egyenlőség, testvériség és szabadság eszméit. Az uralkodók a trónjaikat féltvén, megkötötték a szent szövetséget.

Magyarország anyagi helyzetének javítását várta hűségeért, de csalódott. Ferenc rendeletileg kormányzott s országgyűlést tartani nem akart. 1822-ben 35,000 ujoncot követelt s a váltópénzben kivetett adót ezüstben rendelte beszedetni, ez háromszoros tehertöbbletet rótt az országra. A megyék ellenszegültek. A görög forradalom a szentszövetséget megbontotta s Ferenc végre 1825-re országgyűlést hirdetett Pozsonyban. Felsőbüki Nagy Pál a jobbágyság felszabadítását védte, Széchenyi István magyarul szónokolt e diétán (országgyűlés), bár a nádor rászólt latinul, hogy «kapitány úr, itt nem szabad magyarul beszélni», de Széchenyi magyarul folytatta s a nemzeti nyelv jogáért küzdve, óriási lelkesedés között vagyonának összes egy évi jövedelmét, 60,000 frtot ajánlotta fel a magyar Akadémia céljára, s nemes tettét a hazafiak többen követték. 1828-ban adta ki a «Hitel» című röpiratát, kimondván a hatalmas jelszót: «Magyarország nem volt, hanem lesz.» Művét kiegészíté a «Világ és Stadium» című munkáival. Elve volt, hogy a hazát előbb gazdaggá kell tenni s akkor a szabadság magától fog bekövetkezni. Széchenyi fellépése óriási hatású lett a nemzetre s két párt keletkezett: a liberálisok és konzervatívok, kik az újításokkal szemben az ezredéves alkotmányban vélték biztosítani a haza sorsát. Az 1832-iki országgyűlésre a liberálisok jöttek be többségben, de Ferenc és mindenható minisztere, Metternich, minden újítást elleneztek s a magyar országgyűlés határozatait nem hagyatta helyben, hogy az ország továbbra is Ausztria tartománya, gazdagítója maradjon. Ferenc 1835-ben halt meg s koronáit fia, V. Ferdinánd örökölte.

V. Ferdinánd 1835—1848.

Metternich a liberális pártot le akarta törni s a legjobb hazafiakat, az óriáserejű Wesselényi Miklóst és Kossuth Lajost hűtlenségi pörbe fogatta s több évre elcsukatta és a megye által az országgyűlésre küldött ifjak közül is többeket

elítéltetett. A nemzetiségeket, melyek eddig békében éltek, a magyarság ellen bujtogatta. A főispánoknak elrendelte, hogy a konzervatív követjelöltek mellett küzdjenek minden módon. Így származott bécsi pénzen a vesztegetés és választási erőszakoskodás, a hiábavaló vérontás a választásokon. Mindez nem birta megtörni a Deák Ferenc vezetése alatt álló liberális pártot s végre, hogy e pártot kiengesztelje, a politikai foglyokat szabadon bocsátotta s több újítást is kénytelen volt elfogadni. Így lőn törvénné a magyar nyelv joga a közgazgatásban, a jobbágy örökre megválthatta magát földesurától és életbelépett a váltótörvény és törvényszék intézménye.

A liberális ellenzék, Kossuth «Pesti Hírlap»-ja által is támogatva, az 1843-iki országgyűlésre tetemesen megerősödvé jött be. Szabályoztatott a vallási áttérés és vegyes házasságok ügye. A hazai iparnak Ausztria gyámsága alól leendő felszabadítása céljából Kossuth a fogsága alatt a hazafiak által az ő számára gyűjtött pénzzel megalapította az országos védegyletet. Hogy az osztrák cikkek kiszoruljanak, divatba jött a honi viselet, szövet, szivar, stb., szóval a hazai iparcikkek fogyasztása. A földesurak egymásután szabadították fel jobbágyaikat, az elsők között Bezerédy. Az 1847-iki országgyűlésre, bár a konzervatívok az udvarnál kerestek segítséget, a többség a liberálisokból került ki. Az udvar a nemzeti kívánalmaknak kénytelen volt engedni s magyarul hívta egybe az országgyűlést, sőt azt maga a király a rendek lelkesedése mellett, magyarul nyitotta meg. Az országgyűlési tárgyalások és a nemzeti küzdelmek lassan folytak 1848-ig, midőn ismét Franciaország felől csapta meg a szabadság szele a vénhejt Európát. Kossuth azt indítványozta, hogy a rendi képviselőket (követek, kiket vissza lehetett hívni) helyett népképviselőket, független magyar minisztériummal intézzék a nemzet sorsát. Az országgyűlés lelkesedéssel fogadta Kossuth indítványát, s eközben Bécsben is kitört a forradalom; a gyűlölt Metternich ökrös szekéren, megbujva szökött el Bécsből. A király az udvari párt ellenzése dacára is teljesíté a nemzet kívánságát. Pesten, március 15-ikén az ifjuság kezdésére kimondták a szabadságot; Petőfi elszavalta a «Talpra magyart» s elfogadták a 12 pontot: «Mit kíván a magyar nemzet.» Felszabadították a cenzura alól a sajtót s a Talpra magyart és a 12 pontot kinyomatták; a politikai fogoly Táncsics Mihályt hazahozták börtönéből. A nemzet örömmámorban úszott, ezalatt Kossuth az országgyűlési küldöttséggel Bécsben járt s hazahozta a nemzeti kívánságokat és a magyar minisztérium kinevezését, élén Batthyány Lajos miniszterelnökkel.

Oly kiváló férfiak voltak a minisztérium tagjai, aminőket csak egy ezredév szülhet. Törvény lett a szabad sajtó, a jobbágy-ság felszabadítása, a népképviselési rendszer, stb. s mindezeket a király szentesítette is.

Nem soká tartott a nemzet öröme, mert az udvari párt csak a forradalom kényszere alatt engedett és sietett az önkényuralmat visszaállítani. Nyíltan nem támadhatván meg a nemzet szentesített törvényeit, titkos utakon igyekezett a nemzeti-ségeket felbujtogatni s Jellasics, a horvát bán alkalmas eszköz volt e célra s a magyarra támadt, de csúfos vereséget szenvedett. Az országgyűlés 200,000 ujoncot szavazott meg a megtámadott haza védelmére Kossuth indítványára; ekkor mondotta Kossuth, hogy «Leborulok a nemzet nagysága előtt». 1848 dec. 2-ikán V. Ferdinánd e bonyodalmas viszonyok közt lemondott s az uralkodás gondjai az ifju I. Ferenc Józsefre, jelenleg is uralkodó királyunkra szálltak.

A küzdelmében elkeseredett nemzet azonban nem ismerte el uralkodójának, sőt a Debrecenbe menekült országgyűlés 1849 április 14-én a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította. Ez végleg eldöntötte a szabadságharc sorsát; 200,000 orosz jött be az országba az osztrák hadak segítségére s a világ csodálatát felkellett szabadságharc a világsi fegyverletéssel gyászos véget ért.

Sötét napok következtek a magyar nemzetre. A boszú legjobbjainkat vérpadra juttatta, jószágelkobzások s bebörtönzések napirendre kerültek. Az ország alkotmányát eltörölték s német kormányzat váltotta fel idegen hivatalnokokkal.

Az állam terhei megsaporodtak, az országban az elégtelenség lappangott, az ércpénz elfogyott s idebenn kényszerfolyamu papirpénz járta, az állam hitele pedig fogyott. Mindezek a rendszer tarthatatlanságára mutattak. Az 1859-iki olasz háborúk alatt kiderült, hogy a bécsi kormány 111 millióval károsította meg a kincstárt, miért a pénzügyminiszter s több előkelő állású egyén megölte magát, hogy a büntetést elkerülje. A kormány végre annyi baj után kereste a nemzetet a kiegyezést. Schmerling osztrák miniszterelnök tanácsára Ófelsége 1860-ban egybehívta az országgyűlést, de úgy, hogy az osztrák tartományok módjára mint tartománygyűlés küldjön követeket a bécsi birodalmi gyűlésre. Deák Ferenc, a «haza bölcse» állott ekkor a nemzet élére s a jogfolytonosságot követelve, kimondotta, hogy Magyarországot csak az 1848-iki törvények és a nemzet alkotmányának helyreállításával lehet kormányozni és kiengesztelni. Az udvar nem fogadta el Deák ajánlatát. Végre 1866-ban az osztrák-poros háboru, a königráti szörnyű veszteség meggyőzték

a jelenleg is dicsően uralkodó királyunkat, hogy a trón legbiztosabb támasza a népek megelégedése és szeretete; visszaállítá az alkotmányt s Budán, a nemzet nagy lelkesedése mellett, ősi fénnel és pompával, 1867 június 8-án megkoronázta a nemzet. Andrássy Gyula miniszterelnök ellenjegyezte az 1867: XII-ik törvénycikket, mely a király és a nemzet közti kiegyezésről szól. E törvény kimondja, hogy Magyarországnak és Ó felsége többi országainak uralkodója mindig egy és ugyanaz, de Magyarországot a magyar törvények szerint alkotmányosan kormányozza. A király többi tartományaival közös ügyeknek az intézésére a magyar országgyűlésből 60 tagu bizottság (delegacio) küldendő ki s a közös hadügy-, külügy- és közös pénzügyeket közös minisztérium intézi. Hazánk eszerint Ausztriával a monarchiában egyenlő jogu helyet foglal el (dualizmus).

Befejezván nemzetünk ezredéves dicső történetét, megcsendül lelkemben a nemzet imája:

«Isten áldd meg a magyart!»

Magyarország fejedelmei és királyainak uralkodása időrend szerint:

Vezérek:

| | | | |
|---------|---------|------------------------------|----------|
| Árpád | 888—907 | Géza | 972—997 |
| Zsolt | 907—947 | István (Vajk) mint fejedelem | 997—1000 |
| Taksony | 947—972 | | |

Árpád-házi királyok:

| | | | |
|---------------------|-----------|---------------------------------------|-----------|
| Szt. István | 1000—1038 | II. Géza | 1141—1161 |
| Péter és Aba Sámuel | 1038—1046 | III. István, II. László és IV. István | 1161—1173 |
| I. Endre | 1046—1061 | III. Béla | 1173—1196 |
| I. Béla | 1061—1063 | Imre és III. László | 1196—1205 |
| Salamon | 1063—1074 | II. Endre | 1205—1235 |
| Géza | 1074—1077 | IV. Béla | 1235—1270 |
| Szent László | 1077—1095 | V. István | 1270—1272 |
| Kálmán | 1095—1114 | IV. Kun László | 1272—1290 |
| II. István | 1114—1131 | III. Endre | 1290—1301 |
| II. Vak Béla | 1131—1141 | | |

Vegyesházi királyok:

| | | | |
|-------------------|-----------|-----------------|-----------|
| Vencel | 1301—1304 | Albert | 1437—1439 |
| Ottó | 1305—1308 | I. Ulászló | 1440—1444 |
| Róbert Károly | 1308—1342 | V. László | 1445—1457 |
| I. Nagy Lajos | 1342—1382 | I. Mátyás | 1458—1490 |
| Mária | 1382—1385 | II. Ulászló | 1490—1516 |
| II. Kis Károly | 1386 | II. Lajos | 1516—1526 |
| Zsigmond és Mária | 1387—1395 | Szapolyai János | 1526—1540 |
| Zsigmond | 1395—1437 | | |

Habsburgházi királyok:

| | | | |
|-------------------------------------|-----------|--|-----------|
| I. Ferdinánd és Szapolyai János ... | 1527—1540 | IV. Ferdinánd trónörökös korában halt el ... | 1654 |
| I. Ferdinánd magában | 1540—1564 | I. Lipót ... | 1657—1705 |
| Miksa ... | 1564—1576 | I. József ... | 1705—1711 |
| Rudolf ... | 1576—1608 | III. Károly ... | 1711—1740 |
| II. Mátyás ... | 1608—1619 | Mária Terézia ... | 1740—1780 |
| II. Ferdinánd ... | 1619—1637 | | |
| III. Ferdinánd ... | 1637—1657 | | |

Habsburg—Lotharingiai királyok:

| | | | |
|----------------|-----------|----------------------|-----------|
| II. József ... | 1780—1790 | V. Ferdinánd ... | 1835—1848 |
| II. Lipót ... | 1790—1792 | I. Ferenc József ... | 1848 |
| I. Ferenc ... | 1792—1835 | | |

Erdélyi fejedelmek:

| | | | |
|---|-----------|----------------------------|-----------|
| János Zsigmond Szapolyai és Izabella királyné ... | 1541—1559 | Báthory Gábor ... | 1608—1613 |
| János Zsigmond magában ... | 1559—1571 | Bethlen Gábor ... | 1613—1629 |
| Báthory István ... | 1571—1576 | Katalin (brandenburgi) ... | 1629—1630 |
| Báthory Kristóf ... | 1576—1581 | Bethlen István ... | 1630 |
| Báthory Zsigmond ... | 1581—1602 | I. Rákóczy György ... | 1630—1648 |
| Báthory Endre ... | 1559 | II. Rákóczy György ... | 1648—1657 |
| Bártay Rudolf helytartófejedelem ... | 1603—1604 | Rhédey Ferenc ... | 1657—1660 |
| Bocskai István ... | 1605—1606 | Barcsay Ákos ... | 1658—1660 |
| Rákóczy Zsigmond ... | 1607—1608 | Kemény János ... | 1661—1662 |
| | | I. Apafi Mihály ... | 1661—1690 |
| | | II. Apafi Mihály ... | 1690 |

TARTALOM.

| | | |
|---|------|-----|
| Előszó ... | Olda | 3 |
| Nyelvtan ... | | 5 |
| Bevezetés ... | | 7 |
| Mondattan ... | | 16 |
| A magyar iskolai helyesírás szabályai ... | | 21 |
| Tájékoztató névjegyzék ... | | 40 |
| Német nyelvtan ... | | 49 |
| Bevezetés ... | | 49 |
| Általános szabályok a főnevek nemére ... | | 50 |
| A névragozás ... | | 50 |
| Névmások ragozása ... | | 54 |
| Német olvasmányok ... | | 78 |
| Embertain ... | | 87 |
| Természetrész ... | | 105 |
| Bevezetés ... | | 107 |
| Állattan ... | | 107 |
| Gerinces állatok ... | | 108 |
| Házi állatok ... | | 108 |
| Házi állatok összefoglalása ... | | 128 |
| Az emberi lakások közelében élő állatok ... | | 129 |
| Az emberi lakások környékén élő állatok összefoglalása ... | | 133 |
| A mezei állatok ... | | 134 |
| A mezei állatok összefoglalása ... | | 136 |
| A hüllők ... | | 136 |
| Édesvízi állatok ... | | 137 |
| Gerinctelen állatok ... | | 141 |
| Az emberi lakások és környékén élő gerinctelen állatok összefoglalása ... | | 168 |
| A mezei gerinctelen állatok ... | | 169 |
| Erdei gerinctelen állatok ... | | 172 |
| Édesvízi gerinctelen állatok ... | | 173 |
| Tengeri állatok ... | | 177 |
| Növénytan ... | | 181 |
| Növényország ... | | 181 |
| Konyha és virágos kert ... | | 194 |

| | Oldal |
|---|------------|
| A mezei növények | 196 |
| Erdei növények..... | 203 |
| Edényes virágtalanok | 210 |
| Mohok | 215 |
| Ásványtan | 225 |
| Egyes ásványok leírása | 227 |
| Kőféle ásványok és földek | 229 |
| Fémes ásványok | 236 |
| Éghető ásványok | 242 |
| Természettan | 245 |
| Természettan (fizika)..... | 247 |
| Földrajz | 297 |
| Bevezetés | 299 |
| Európai államai | 302 |
| Ázsia | 318 |
| Amerika | 326 |
| Történelem | 335 |
| Bevezetés | 335 |
| Őskor..... | 335 |
| Ó-kor | 336 |
| Görögök története | 338 |
| Athen fénykora | 840 |
| Rómaiak története | 342 |
| Középkor | 348 |
| Ujkor | 364 |
| Magyarország története..... | 369 |
| A magyarok a fejedelmek korában..... | 369 |
| Árpádházi királyok..... | 371 |
| Magyarország mint választó királyság..... | 389 |
| Habsburg uralkodók kora | 388 |